

Dio V.

Momir i Grozda, pa Sunce kroz godinu.

Uz sunce proljetno, uz zlatnoga Stojana i zlatnu Stoju, časom sijaju i drugi bogovi. Ljupki su i omamni, a jesu i tragični, jer kratkovjeki. Traju koliko i prva var proljetna.

Na čelu legendarnih priča grčkih, sa grozne tragičnosti, stoji priča o Edipu.¹ Suče iz nje, te stravi čovjeka, kano modar plamen udesa neumolnog, bezakonja najernjeg i bijede neizrecive; pa i Sofoklova drama pridogje, da sve to obesmrti, dok bude vijeka i svijeta. Ali nijedna grčka priča, legenda, basna, što li je, ne zada toliko muke tumačima. Edipova sfinga postavi i nama kao drugu zagonetku, za koju mislim, da nije još posve razdriješena. U najnovije vrijeme, driješenje pokuša i čuveni mitolog, M. Bréal,² te doista, komparativnim jezikoslovjem, objasni on mnogo koješta; no ipak, bar po mojem sudu, glavne prilike u priči, kao krv počinjena na ocu, a bruka s materom, ni u njega ne nagjoše dovoljna odgonetljaja.

¹ Momir-Edip već je objelodanjen nazad tri godine, kao pokus mitologični. Iza šireg učenja, ovo je ovdje popunjeno, a u gdječemu i preragjeno; ali glavni zaključaji ostadoše jednaki.

² *Mélanges de mythologie et de linguistique*, Paris 1882 — *Le mythe d' Oedipe*.

Pričanje, u svemu što je glavno, do čuda slično s helenskim, imamo i mi u dvije pjesme o "nahodu Simeunu".¹ Simeun je nahod, a nahod jeste i Edip; obojicu izložiše, a obojicu obreše u sanduku, koji valja voda.² Mladi Edip boravi megju čobanima, daleko od neznana roda i doma; a mladog Simeuna grde vrsnici. da nema roda ni plemena, pa ni sam ne zna, da li se rodio horjatin, ili gospodin. Kao što vidimo Edipa u presvetom hramu boga delfijskog, tako nalazimo i Simeuna u svetom manastiru. Krenuo se Edip iz onog hrama, te na putu odatle ubio oca, ne znajući zanj, pak onda, mudriji od sviju ljudi, odgonenu Sfinginu zagonetku i Sfinzi došao glave; Simeun i on krenuo na put iz osvećenog mjesta, iz manastira, otkle sobom nosi najvrsniju, najmudriju knjigu, sveto evangjelje. Odlikovao se Simeun, već u manastiru svojem, premudročću nad djacima svima i nad samim učiteljem, starcem igumnom: "čudno knjigu izučio", veli pjesma jedna.³ Kako u knjizi nadmudrio, isto onako i u svakoj igri viteškoj nadjunačio djake suparnike. Simeun ne ubi, doduše, oca, ali ipak, tražeći ga, ne zateče živa: "A kad dogje baš u Janja grada", veli druga pjesma, "u Janju se care prestavio, — prestavio i sahranili ga"⁴

¹ Vuk. *pjes.*, knj. II, 14 i 15.

² Obretnje u sanduku, nošenu od vode, svjedoče nam, za Edipova legendu, skoliasta Euripidov i Higin (Bréal, p. 182—3): a ta crta pripada u najstarije dijelove mita helenskog.

³ 14, v. 29.

⁴ 15, v. 47—9.

I Edip, odmah iza očina ubijstva, stiže u Tebu, gdje na izpražnjenom prestolu sjegjaše kraljica udovica, mati njegova, koju sebi privjenča u neznani; u istoj neznani i Simeun počini prikrvje, obljudivši majku svoju, carica udovicu Janja grada. Edip okaja bezakonje svojevoljnim gubitkom očinjega vida, te ga bijeda i duševni čemer pročistiše, pa njegove kosti, moći njegove, u kojoj zemlji počivaju, onu i štite; isto tako raskajani Simeun ode u duhovnika na ispovijed, i zakopa se u strašnu tamnicu, gdje predugo. bez dnevnoga vida čameći, opru sa sebe ljagu i posveti se. Njegove moći otpočivaju na najsvetijem mjestu, "u krasnoj Vilendari crkvi".⁵

⁵ Id., v. 136.

Mislim, da istovjetnost svih glavnih crta, u helenskoj i u našoj priči, ne će niko da poriče. Simeun jamačno je Edip; no koje je to? Propitamo li dvije pjesme, makar u svakome im stihu, nama je posve slab odgovor, kao što je i taman smisao Edipova mita. Nego, bar djelomični odgovor nam se glasi iz treće narodne pjesme, samo da je s one dvije uporedimo. Pjesma je o "nahodu Momiru",¹ a nije

drugo, do ista legenda, u gdječemu neznatno preinačena. Mjesto hristjanskog imena **Simeun**, mi tu čujemo izvorno ime **Momir**, a, mjesto neimenovane carice, javlja nam se jednako izvorno ime **Grozdana**, ili **Grozdijanka**. Prikrvje nije s materom, već sa sestrom ovom; a nije ni počinjeno, već potvoreno, podmetnuto, od zlobnih nenavidnika. Radi toga umišljenog nedjela, otac, "srpski car Stepan", daje smaknuti sina Momira, pa, od tuge za omiljenim bratom, sestra sama sebi kidiše, dok najposlije kazna sustignu i kovarne crne zlotvore. Potonja refleksija ublažila je ovdje grozotu naturalističnog prijesnog mita; ali, kako je pjesma prilično duga, a u njoj su sačuvana prvobitna imena, te i neke znamenite okolnosti, mi tu otkrivamo pravu narav razglašenog nahoda. S ovom pjesmom uporedo ide i jedna bugarštica,² gdje, osim što Grozdana, djevojka se zove i Prezdana, a mladiću ime je Mlagjenj.

¹ Vuk. **pjes.**, II, 30.

² Bogišića **pjes.**, 56.

Momir i Grozdana, momče i djevojče mlado, jesu bog i boginja. Njihovo božanstvo zasvjedočuje, i podiže iznad svake sumnje, skandinavska Edda. U našega Momira, kao što i u grčkoga Edipa, glavno je svojstvo, svojstvo uprav označno, umlje i premudrost. Takav je sveznali umjetnik germanski **Mîmir**. O eddičnoj mitologiji, ima neko Mîmirovo stablo, **Mimameidr**, pa i Mîmirov izvor, **Mîmisbrunnr**, koji ključa ispod drugoga od tri korena svjetskoga drveta Yggdrasil; u izvoru leži pusto umlje i mudrost; svakog jutra pije iz njega Mîmir, a postaje od sviju najmudriji čovjek. Nego je Mîmir, kažu **sage**, mnogo uzvisitiji od običnoga čovjeka; nije iz jata dvanaestorih Asa, ali s Asima ipak djeluje, Asima pomaže umnom svojom vrlinom. Šta više? I sam vrhovni Odhin, kad mu god svjeta uztreba, s njim se posavjetuje; tajna dubokih prebira on iz proročke Mîmirove glave. Negda Asi poslali k dušmanskim Wanima ovoga svoga pametnog drugara; pakosni Wani odsjekli mu glavu; no je glava Mîmirova neraspadna, svježa, vječita; Asima povraćena i Odhinom obajana, ona svejednako govori; Odhin joj prisluškuje tanušne glasove, proročki romon. A jednom dogje Odhin k Mîmibrunnru, žedan jednog srkaja žive vode, pa, da vodu srkne, založi u izvoru svoje jedno oko.¹

¹ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 314.

Ovako junačke **sage** o tome sniženom, polovnome bogu, i o glavi njegovoj. Nego je Mîmir čitav bog, po jednoj izreci Saksa Gramatika: "Mimingus", kako ga on zove, jeste "silvarum satyrus".² Osim odličja mudrosti, bogu Mîmiru, po ovim riječima, prilazi i satirska pomama. U obliku, u kome se ona do nas sačuva, tradicija skandinavska šuti o bezakonju Mîmirovu; ali u kratkome Saksovu svjedočanstvu bezakonje, što nam odmotava grčka Edipova priča, i naša Momirova, u klici, u moći, održano je: mudri je Mîmir šumske -faunične, ili satirske naravi. Inače, i u samim skandinavskim **sagama** kao da se čuje barem jek jedan Mîmirova nedjela. Nalazi se tamo s Mîmirom skoro jednako biće, umjetnik Veland; pa Veland siluje djevu Beadohild.³ Pogansko bogoštovje Mîmirovo bijaše na široko razvriježeno među Skandinavcima i u saskome njemačkome plemenu, jer ima sila mjesnih imena, koja, po sadašnjoj Vestfaliji, a i po ostaloj negdašnjoj Saskoj, pri megji slavenskoj, nastadoše od Mîmira. Megju Švedima, pronosi ga i pučka pjesma, koja još pjeva o junaku **Mimes**.⁴

² Saxon. Gram. **Hist. Dan;** p. 36.

³ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 312—3.

⁴ Id., 8. 314—5 i **Nachtr.** zur s. 315.

Srpski Momir skandinavski je dakle Mîmir, po svima unutrašnjim svojstvima bića svoga. Pa i samo ime, ovamo i onamo, suglasno je. Ime je starostavno, valjda iz najdalje davnine, te mislim, da je slavenska filologija u bludnji, kad ga istovjetuje sa **Moj-mir**, a izvodi ga od **moj**, meus.⁵ Na velikoj je mucu i filologija germanska, kad hoće da dohvati značenje svojemu "Mîmiru".⁶ Što je, pod jezičnim vidom, postanja dvoumna i nekako varava, ono se zar bistri, i u razumljivu formu kristali se, pomoću mita, odgonetanjem vjerskim. Momir, sudeći ga po njegovu žiću, znaменуje žudnju, pohotu mladenačku; pa mu ime kao da bi se dalo izvesti od korena **mâ**, što je u letoslavenskom treptiti, mahati. dok u grčkomu jeziku stvara glagol $\mu\alpha\text{--}\iota\omicron\mu\alpha\iota$, $\mu\omega\text{--}\mu\alpha\iota$, vruće želiti.⁷

pogače ljudi još kite borovim grančicama, kojima, opet u Rusiji, rese lijes i mrtvaca, kad ga na groblje nose. Od bora mi imademo pučko muško ime "Boroje", i žensko "Borika". Ali je najznatnije to, da zapadni Slaveni, Poljaci i Česi, štovahu Borutu, boginju koja življaše u boru. Ova je Boruta, skoro bez sumnje, ona ista djeva, radi koje, u našoj pjesmi, mlado momče "probode boru koru". Pri prvoj ljetnoj toploti, sočna moma, mlada Grozda, skrivena je još u drvenoj kori; tu koru Momir mladi probo žarom svojim; pa eno privjenčava proljetnu djevu, dok je omamljenu mami.

¹ Gubernatis, **Myth. des Plantes**, pod **Pin**.

Momir i Grozda dva su proljetna božanstva, od same naravi iznesena pred oči pradjedova naših. Zasiјalo se proljeće. Po crvenkastim rudinama, zimom omlačenim, posuli se svježi kupovi zelene trave. Dok posvuda na zemlji probijaju početne klice, kipi jednako i u drveću: iz ovoga, uz prve pupoljke, žarko i neodoljivo izlijeće var i kita smješljiva proljeća. Od sočne klice, koja ispod kore izbija, te će naskoro iz sebe izviti čudnu divotu cvijeta i blagosov ploda, naši oci napraviše šumsku boginju. To je Grozda, proljetnom toplotom napirena i opojena.² Ali Grozda kipi i oplodjuje se, uz druga svoga. To je Momir, ljuta čežnja, ljubavni žar, koji s proljeća buči u krilu majke prirode.

² Grimm (**Deutsche Myth.**, s. 207—8) sklon je viditi u Rindi "cortex", ili "crusta soli vel terrae". Time bi ona, te i naša Grozda, bila Zemlja, ili barem neko lice Zemlje. Zbog našeg mita, pada hipoteza Grimmova.

Poganskome štovanju ovakog drveća naći je još očita traga i u jednom pučkom običaju. U srpskoj Šumadiji ima zakrštenih drveta, koja se cijene kao sveta, i nazivlju se "zapisi", jer je sada na njima zapisan krst. Svake godine, kad se zavjetina drži, ljudi povorkom idu od zapisa do zapisa, noseći krsta i gospodajući. Za barjakom stupa svećenik, obučen u crkveno odijelo, a za svećenikom množija, sve dva i dva, u glas moli: "Gospode pomiluj!" Svako zapisano drvo, u kome je krst izrezan, obilaze triput; nad njim čita svećenik jednu molitvu, dok svi kleče; onda "odelju obživak" oko krsta na svetome drvetu. Isto ovako se izregjuju svi zapisi. Imati zapisano drvo na svojoj zemlji, čast je, pa kome u dio zapade, onaj vinom i mesom gosti krstonoše. Drvo s obživkom čuva se kao svetinja. Grjehota je š njega rod mlatiti, ili se nanj penjati.¹ Što je ovdje primetnula vjera hristjanska, ono je tako površno, da se bez ikakove muke da odlijepiti. Odstranivši sve novije, ostaje nam drvo, koje se od naroda štuje; sveto drvo, koje svake božje godine obrezuje se, probada se, te i oživljuje. Života je znak onaj "obživak", što ljudi na zapisu odjeljavaju i ponavljaju, a da i nisu više svijesni bogoštovnome činu iz davnih vremena.

¹ Milićevića **živ. Srba**, str. 100—1 — Vuk. **rječ.**, pod **Zapis**.

Prilika je, da amo spadaju i pučka drva "sjenovita". U Grblju, u Boci Kotorskoj, zovu se ovako izmegju velikih drveta neka tajnovita, pa se misli, da u sebi imaju silu. I Helenima bijahu poznata drveta ovaka. Barem na ostrvu Samu, žene se zaklinjahu "sjenkama hrasta". Od te sile zlo i naopako svakome, ko ih posiječe: ili odmah umre, ili dugo boluje i vene. Čeljade koje se boji, da nije posjekao sjenovito drvo, eda bi se zlu oteo, istom sjekiroj na panju njegovu siječe živoj kokoši glavu.² Mi ovdje imademo zamjenu glave, te doista i žrtvu neznabožačku, naslijegjenu od otaca poganskih.³ Ali za to baš ne treba, da se ono odnosi na Grozdu. Gluhi veliki lugovi, kakogod i uzvisiti brdni vrhunci, bijahu našim ocima najsvečaniji hram, gdje bi božanstvo, u grozovitom sjenu, suštalo, kao tajnim glasom progovaralo; pa i ona "sjenovita" drva, u Boci kotorskoj, mogu biti zadnja uspomena slavenskih šumskih hramova.

² Vuk. **živ. i ob.**, str. 236—7.

³ Kojegdje megju Slavenima, n. p. kod Vendâ u Luzačkoj, još se misli, po praznoj vjeri, da, kao što i vode, tako i neke šume, ištu svake godine ljudsku žrtvu, pa da ovu i dobivaju, makar na koji način. Što se pak tiče kokoši, taman žrtvu kokoši pogani Litvini prinošahu svetim hrastovima i lipama: "..... quercus, quibus mares, tiliae, quibus feminae pullastrâ, pro frugibus et incolumitate rei domesticae,

Naša drvena Grozda, sočna i nabujana, ja bih rekao, da nešto prinosi i k tumačenju imena Οιδιπουσ. Pučka etimologija starih Grka, ili uvidi tu čovjeka s oteklim nogama, te, postupanjem etiologičnim, pridoda Edipovu mitu jošte crtu, kako djetetu probodoše noge, i za provučeno kroza njih uže objesiše o drvetu; ili u prvoj česti sastavljene riječi spazi glagol ειδω, οιδα, znati, te reče, da se ono odnosi na sveznalicu koji nadmuđuje Sfingu. A nije baš na čisto, ni sada, etimologija imenu,⁶ premda su filolozi oboružani svim poredećim znanjem jezikoslovnim. No, bi li naša priča mogla u tom pomoći? Ako Grozda stoji od bilja nabujana u proljetnoj prirodi, ime Οιδιπουσ možda je od οιδιαω, bujati, i ποα, lisće.⁷

⁶ Breal, *Le mythe d' Oedipe*, p. 177—81.

⁷ Ipak je priznati, da bi se ovo opravdati dalo, više u pogledu mita, nego li u onom stroge filologije. Od πους noga, može lasno proizlaziti ime Οιδιπουσ, kao što i riječ ειλιπουσ (Preller, *Griech. Myth.*, II, B. 343).

Edip bi, ovako, iznosio uprav Grozdino ime: bio bi Grozden, koje je takogje naše narodno ime muško. Vrijedno je pak ozbiljne pažnje ono, što na obranu svoje etimologije veljahu stari Grci, da, naime, Edipu probodoše noge, te mu nabuhnuše, i da je po tom dijete obješeno o drvetu. Probodenu koru borova drveta, ispod koje se glasi pomamna moma, a i mladića pomamna, koji koru probode, tu prije vidismo u našoj pučkoj pjesmi. Ovako, i drvo, i nabuhnuće, i probodenje, i mladić, prikazuje se jednako u našoj i u grčkoj tradiciji. Samo je različito sasvim megjusobno slaganje ovih pojmova, pa se razvi i različito pričanje. Srpska je priča očevidno drevna i izvorna, jer je razumljiva, dok grčka kaže na sebi sve biljege umjetne poznije kombinacije. Naš je Momir prijesan, ali je samotvor: cio je sliven u jedan komad, u jedan kip božji. Οιδιπουσ istučen je iz dragocjenog helenskog mramora; ali divnome kipu stare sastavine slubljenje su refleksijom i probirom novijega helenskoga uma.

Tako ja držim, da je Edip tvorba mitična drugoga stupnja. Tvorba izvede se u Beotiji, gdje boga preokrenuše u udesnog junaka grada Tebe, otkle ga primi poslije u sjajno svoje naručje, omilova, i svega prosvijetli atična tragedija. Metamorfoza boga u junaka učinjena je, dašto, na osnovi mita, što već od najdavnijih doba postojale u svakom plemenu i u svakoj krajini Helade. Može biti, da sveopći a iskonski bog bijaše Μωμος, što u drugom obliku, pjesničkomu te starijemu, glasi Μωμαρ. Ovaj Momar kao da je čisti imenjaka našega Momira i skandinavskoga Mímira. Momar je obijesni bog neobuzdanog, prijesnog, smijeha. Po najboljem svjedoku grčke mitične misli, po Heziodu, Momara rodi Noć bez muža,¹ biva to zimna noć, iz koje iznenada iskače žarko i veselo proljeće. Momar nije nazvan izrijekom nahod, no, po nevidnom rogjenju bez oca, doista je takav; svakako i njega prati od ljudi i od bogova pokor, jer μωμος znači takogje bruka. Ovu drugu stranu boga, prekornu i nemilu, oličuje helenska legenda u sumornome, tragičnom Edipu; pa iz daleka valjda napominje i naša, gdje za nahodno čedo kaže, da "nit se smeje, niti ručicu daje, — ni kršteno, ni zlamenovano".² U ovome biću, koje mi sad ispituje, sve je skrajno i golemo. Pusta pohota i pusti smijeh izmjenjuju se s grdilom i turovnošću.

¹ Hesiodi *Theogonia*, v. 213—4.

² Vuk. **pjes.**, knj. II, 15, v. 27—8.

Daj da vidimo, i pretresemo, Momirove i Grozdine zgode, u ukupnom pričanju naših pjesama. Što nam je prvo razaznati, to je rogjenje Momirovo. Momir, ne samo da je svuda nahodnik, već i nije baš čisto viditi, kao ni u helenskog Momara, ko mu bješe od srca roditelj. Vukova pjesma 14 ne zna zanj; pjesma 30 dovodi nam "srpskog cara Stepana", kome je Momir više posinak, no sin. Ali muklo nešto, i grozno nam progovara iz pjesme 15:

"Rani care u Janju devojkju
od malena do desnog kolena,
ne rani je da je drugom daje,
već je rani, da je za se uzme;
care hoće a devojkja ne će . . .

već on uze pod silu devojkju.
Po tom malo vreme postajalo,
malo vreme, tri godine dana,
med njima se muško čedo nagje,
al' ga majka negovat' ne može,

već mu savi knjige i košulje,
pa ga zali u olovo teško,
pa ga baci u to more sinje:

Nosi, more, sa zemlje nepravdu!
Ranitelj je kako i roditelj!"¹

¹ V. 1—5 i 7—17.

Otvora nam se ovdje prvi prizor Momirova života epskim veličajnim proklestvom, koje je posve slično s proročkim proklestvom, što se u Tebi izreče nad čedom Edipom. Radi mrkog proroštva, roditelj Laio odmah zazire od sina Edipa, te ga dao za probodene i nabuhle noge o drvetu objesiti; radi naslućene nepravde svog sina, i naša mati roditeljka isto od njega zazire, te "ga zali u olovo teško, pa ga baci u to more sinje". Ali, za postanje nahodnikovo, najvažnija je u ovoj pjesmi riječ, koja pade o Janju: "rani care u Janju devojku". Ma da to još i ne dokazasmo, puno je puta rečeno, da je mitični Janj naše pučke tradicije bog Oganj. "Car u Janju", to je Oganj, kojeg obitelji arijske, pod kućni krov zaklonjene, i sabrane okolo domaćeg ognjišta, u zimno doba godine najviše obožavahu. Momir, žar proljetni, nastaje od Ognja, no je ocu zazoran; omraza je među ocem i njim, jer početkom novoga ljeta, gdje zavladaju sunačni bogovi, kućni Oganj linja i zamire. Ovo tek natuknuo naš mit; ali najčistije i najljuće izrazio helenski: Edip umorio oca svoga, kad ga susrete na putu u Tebu, a š njim se zavadi.² Začudno je i sudaranje mitičnog grada Tebe, u Edipovoj legendi, s mitičnim gradom Janjem, u priči Momirovoj. Teba je zmajevsko obitalište. Pri zidanju Kadmeje, na mjestu potonje Tebe, razmeće se zmaj, uz zmajeve ljude; pa je zmaj, ili zmija, naš i arijski simbol Ognja. Edip i Momir izbijaju na život u gradu Ognjenom.

² Etimologično, što znači Λαιος Edipov roditelj, teško je reći. Nego, nije sasvim izvan prilike, da je ovo ime, kao što i ime Edipova djeda Λαβδακος, u savezu sa λαμπω, koje bi Ognju dobro pristajalo. Od Ognja mogu biti imena i Edipovoj materi, 'Ιο-καστη, 'Επι-καστη, gdje je drugi dio riječi od καιω, goriti. Svakako, Λαιος u početku bijaše bog. Herodot (V, 43) spominje gatnje, proroštva Laieva: "συμβουλευσε εκ των Λαιου χρησμων ..."

Još gdje koji potezi naših pjesama o djetinstvu, i prvom gajenju Momirovu, vrijedni su nekog obzira. Što se Momir rodio, ili po riječima pjesme, našao se među carem i djevojkom nakon "tri godine dana";¹ to su zar tri godišnja doba prije proljeća. A što je "zaliven u olovo teško", i "bačeno u to more sinje",² ili, kako druga pjesma kaže, "zatvoren u sanduk od olova", te ga "isturila voda pod obalu";³ time se, po svoj prilici, označuje proljeće, utonuto u teški drijemež zimni. Svaki božij žar, ili božje vidilo, što umače, ili u noć, ili u zimu, Indo-Europljani, svuda i svagda, zamisliše kano zaprto u koješta, i u vodu bačeno.⁴

¹ 15, v. 10—1.

² V. 14—5.

³ 14, v. 6—7.

⁴ Gubernatis, **Myth. zool.**, I, p. 255.

Po trećoj pjesmi, dijete se našlo u gori zelenoj,⁵ koje će reći isto. Opet po nazoru Arijaca, noć i zimu prikazuje, ne samo beskrajni vodeni ocean, već i hladna neizmijerna šuma.⁶ Dostojno je pažnje, da i helenski mit donosi baš ove dvije iste varijante: po jednoj predaji, Edipa izložiše na kitnom Kiteronu, a po drugoj do Sikiona negdje, ili do Korinta, što su pomorski gradovi. Naša pjesma kaže čedo "u vinovo lišće zavijeno, — a vinovom lozom povijeno, — a po licu listom pokriveno";⁷ a Kiteron bijaše obrasao taman vinogradima, i vinskome Dionizu posvećen. Vinovo je lišće dosta prozirni simbol opojenog i ljude opajajućeg proljetnog boga, kakogod i vinovni grozd pristaje i imenu i naravi Grozde. Momir, po našoj pjesmi, hrani se medom,⁸ a raste kao iz vode: "što deteta u veće omrkne, — još toliko u jutru osvane";⁹ gdje pak odraste, "ljepši je od svake gjevojke"¹⁰; od dike, poočim "car gospodin, srpski car Stepan", njega vodi "pored sebe, kano kitu cveća".¹¹ Lijepo mu je i ime: Momir, ime nadjenuto od milja, veli pjesma¹² Evo dovle, krasni Momir kao da je helenski razdragani i razmaženi Momar.

⁵ 30, v. 13.

⁶ Gubernatis, **Myth. zool.**, passim.

⁷ 30, v. 14—6.

⁸ 14, v. 20.

⁹ 30, v. 79—80. A drugdje, 14, v. 21-3: "Kad je bila čedu godinica, — kolik' drugo od tri godinice". Naglo rastenje odlikuje, u našim pjesmama, čudesna bića.

¹⁰ 14, v. 84.

¹¹ 30, v. 85—7.

¹² 14, v. 16—7: "Lijepo mu ime nagjenuo, — nagjenuo: Nahod Simeune", a davnija verzija, 30, v. 73—4: "Od milja mu lepo ime dade, — lepo ime: Nahode Momire".

Ali već korača k nama rasudljiv, mudar Edip. "U igri svakojoj",¹ Momir nadmeće i nadmudruje svakoga, kako i Edip nadmudrio Sfingu, dobitnicu sve dotle nad dojednim živim stvorom. Kakvi su to nadvladani suigrači Momirovi, i nadbijena Sfinga Edipova, znamo čisto. Mitolozi već dokazaše, da je σφιγξ od σφιγγω, stisnuti.² Uda zima obavija i sapinje proljetnu požudu, koja hoće da se iskopa iz lavskih pandža krilate nemani; poginuće mnogi dah proljetni, al je, na posljedku, požuda odmotana i pobjedonosna; Edip rješava zamke opasnoj zagoneci, a Sfinga je strovaljena u bezdan. Da ovo izvede, krenuo objašnjeni Edip iz Apolonova proročista; drugim riječima: Apolon ili Sunce, koje svuda prodire i zimni led probija, glavni je pomagač jasnoj prirodnoj požudi u proljetnoj onoj borbi. Po istom slijedu misli, no u drugojačijoj formi, naše pjesme Simeunu, ili Momiru, daju časno evangjelje. Pače i samom čedu, pred što će ga baciti u sinje more, nek ga more nosi, mati primeće i "savija knjige".³ Momir nadjačava, po jednoj verziji, sve manastirske djake, zavidne svoje suparnike⁴; po drugoj, sve delije, suprosioce udesne majke svoje, carice udovice u Janju gradu⁵; a, po trećoj, platiše glavom nepravdu, njemu učinjenu, do devet pakosnih vezira sa "mudrim", no "najcrnjim" Todorom poglavicom.⁶ Crni ovi veziri, Momirovi nenavidnici, nisu drugo, po svemu sklopu mita, do zimni Jadi. Devetanje u nas, u Eranâ i u Indâ, češće naznačuje broj neopredijeljen. Ima, dakle, tušta i tama dušmana Momirovih, crnih Jada, a jaka im je sila, kao što je jaka Sfinga; no, kako se Sfinga, nadmudrena, strovali u bezdan, onako se i pod devet "crnih" vezira "zemlja provali", veli naša pjesma.⁷ Jasno je, da je mudri i udi Todor našeg mita mudra i uda Sfinga mita helenskog.⁸

¹ 14, v. 34.

² Bréal, **Le mythe d' Oedipe**, p. 174.

³ 15, v. 13.

⁴ 14, v. 29—38.

⁵ 16, v. 50—70.

⁶ 30, v. 29 i 381—2.

⁷ V. 381 i 384.

⁸ Zbog ovih vezira htjelo se, da naše epsko pjevanje o Momiru nije izvorno. Nagjoše, da se nekako podudara s arapskom pripovijetkom iz "Hiljadu i jedne noći", kojoj je naslov: "Deset vezirova"; pa rekoše, da ono ima istočno poreklo. Nego, ovaj je vezirski naziv veoma površan, i postanja nova, kako se odmah vidi, uspoređujući vezire sa djacima manastirskim i sa suprosiocima carice udovice u Janju. Dotična arapska pripovijetka posve je različita suštinom svojom.

Nastupaju grozote Momirova i Edipova života, prikrvje i ubijstvo sina u Momirovoj, prikrvje i ubijstvo oca u Edipovoj legendi. Za prikrvje vidismo, da su u našoj legendi dvije verzije: prikrvje s materom i potvoreno prikrvje sa estrom. Što je prva verzija groznija, a helenskoj tačno odgovara, za to se može misliti, da je i davnija; no i druga biti će starinska, premda je očito nov, te iz hristjanskoga izvora, ublažavajući dometak potvore. Ako je Momir proljetni žar, a Grozda priroda, drvo koje buja; ako se uljubljena priroda oplodjuje pod toplim celivom pirećih proljetnih lahora; ono su, po prostodušnom uobrazivanju naturalističnih ljudi, lica privjenčana, muž i žena. Pjesma 30 pretoplom bojom naslikava taj brak. "Cvjetonosje" je.¹ Na večer, u zelenoj bašči, vidio Momir Grozdanu, gdje cvijeće bere sa svojih trideset djevojaka; sretoše se, i mijenjali se cvijećem; on joj "dade struk rumene ruže, — ona njemu struk bela bosiljka"²; opoji se Momir "tregodišnjim vinom", u koje je "mešano svako bilje",³ te njega Grozdana prigrlji. Ovako glasijaše prvašnje pričanje; a ako su u sadašnjoj pjesmi ove stavke premetnute i kud kamo razbacane, njih jamačno rastrga, i drukčije razloži, čudoredna hristjanska misao. Ali je razbludna slika cjelovita u bugarštici. Lijepa Grozdana i mladi Mlagjenj jesu "u carevu perivoju". Oboje "ruže beru", a Mlagjenj djevi "grozdove u nedra mećaše".⁴ Šapće Grozdana:

"Ljubi mene, Mlagjenje, u ovojzi drobnjoj ruži".⁵ Po ovom neznabožačkom idilu, Momir i Grozda ukazuju se kano proljetni mladenci, muž i žena. Nego, oni bahnuše zajedno; u jednom rogjaju izbiše iz tame na svijet: pak su s toga, osim što mladoženja i mlada, jošte brat i sestra. "Tako mi se ne delilo meso", uzvikuje car u pjesmi, "za života od mojih kostiju, — ja ne delim Momir' i Grozdanu! — Rogjeni su bratac i sestrica".⁶

¹ V. 90.

² V. 280—6.

³ V. 150-4.

⁴ Bogišića **pjes.**, 56, v. 3—6.

⁵ V. 9.

⁶ Vuk. **pjes.**, 30, v. 199—203.

Pita se: Otkud da ova sestra postaje i majka? Otkud prikrvje još teže, pri kojemu se zgrozi i sama savjest poganskih ljudi? Ja bih mislio, da jedna crta u skandinavskom mitu daje nam uputu za driješenje ove ljute zagonetke. Skandinavska Groza jest Rinda (Kora), pak je žena oca bogova., Odhina.⁷ Ako je Odhinova žena, ona može biti smatrana i općenitom majkom bogova, kao što je ovima Odhin općeniti otac. To tim više, što se Rinda malo, ili nimalo, ne luči od Iörde (Zemlje), druge žene Odhinove. Obrisi prirodnih božanstva čisto se ne crtaju; lasno je, da se jedna božja slika prelijeva u drugu. Kitna Rinda, kitna Grozda, sa sočnom svojom zeleni, i s dikom ranog proljetnog cvijeća, tijesno prijanja za Iördu, Zemlju. Je li Grozda, nekako, i Zemlja, ona je Crna Zemlja, ta vječito ragjajuća i raspuštena boginja Arijaca i Nearijaca. "Opiše se, kano zemlja crna", uzgredna je izreka naših narodnih pjesama,¹ a nema posla s mitom, o kome se sad bavimo, al nam posredno još pominje razuzdanost davne majke. U našoj starijoj priči ona zamamljuje nahodnika, sina svoga; u grčkoj, Edip primamljen je Iokasti, svojoj materi. A i u grčkoj legendi čini se Iokasta dvojaka, ili barem nosi dva imena: kad je Iokasta, a kad Epikasta.² Možda su ovo dva helenska obličja kobne i vesele Grozde, biva Grozde, crne zemlje, matere, i Grozde, proljetne kite, sestre.

⁷ Vidi na više, str. 125.

¹ Tako, n.p., u Vuk. pjesmi, knj. III, 7, v. 179.

² U homerskom je predanju (Odys., XI, 271—80) Epikasta, koliko lijepa, toliko i nedužna.

Mi tim radije prihvatismo crtu skandinavskoga mita o Odhinu i njegovoj ženi Rindi, što crta ista tumači još jednu opačinu, koja otajno plazi po pučkom epu, gdje od "cara Stjepana" čudno zatrudni kći Grozdana, ili Grozdijanka, a plazi i više po pričama štokavskim i čakavskim, gdje neki car navalio, da privjenča sebi kćer. Taj car biti će Odhin-Vid, samosazdani otac sviju bogova, ravni ili neizravni roditelj njihov, kome je Rinda-Grozda, ne samo žena, već ujedno i kći, pošto od vrhovnoga boga svi drugi vuku poreklo svoje. Car Stjepan, kaže epska pjesma³ jaše konja goluba, ili labuda, i ide u lov, "u Jabuku zelenu planinu".⁴ Bilo doba oko vaskresenija.⁵ Ništa ne ulovivši, car i pratnja mu naidoše na vodu bunara studena, pa, žedni, odsjedoše, i kod vode se ustaviše. Tu, carev konj golub "iskopa mrtvu glavu iz bukova lišća".⁶ Nogom je ćušnu carski vezir Todor, a glava progovara:

"Ne ćuščaj me, Todore vezire!
Ti, Todore, nisi carovao,
a ova je glava carovala,
kako prije i poslije hoće".⁷

³ Petranovića **pjes.**, knj. II, 16.

⁴ V. 34.

⁵ V. 37—8 i 175—6.

⁶ V. 58—60.

⁷ V. 65—8.

Car se vrati u dvore, te da kuša, hoće li ona glava baš carovati, nju "baci u plamen ognjeni: — gorje glava ljetni dan do podne, — a ništa se na njoj ne poznaje".¹ Tada je stuče u pepeo, i pepeo sahrani u zlatnu kutiju, koju "postavi na sanduk od zlata",² u posebnoj svojoj odaji. Grozdana, lijepa

djevojka, careva kći, gdje jednom otvori odaju, zaudri je blagovonje iz nje, otklopi kutiju, a promirisa u kutiji pepeo. U onaj čas djevojka zatrudni, te joj i srce počne rasti. Dozvao car slugu svoga Vladisava, od koga dao objesiti smjernu i nježnu djevu, to u planini na suhoj davidu. U znak neprevarni, da Grozdijanka bijaše "prava srca, davida suha izlistala" odmah.³

¹ 87—9.

² V. 96.

³ V. 189 i 227.

Prava je srca, po jednoj priči jekavskoj,⁴ i ona kći, koju car roditelj hoće da uzme sebi za ženu, jer prsten žene njegove, milovane preko mjere a istom preminule, najzgodnije pristaje na prvi prst desne kćerine ruke. Od ljutog jada kći kidisala sama sebi; no je car opet oživio, zvijućući sviralom nad mrtvim joj tijelom. Onda careva kći bude ovca, koja je uz cara skakutala, a car je njivio, pa kad ovaj umre, u oni dan umre i ovca. Bježi od oca nevina kći i u priči čakavakoj, sličnoj s ovom.⁵ Jednome kralju žena na umoru reče: "Proklet bio, ako drugu ženu uzmeš do onu, kojoj bude ovi prsten pristao"! Između svih djevojaka kraljestva našlo se, da prsten pristaje samo kraljevoj kćeri. Ocu kralju ona se otimlje, ištući od njega sunčeve halje, pa mjesečeve, pa zvjezdane. A gdje ništa ne pomaže, jer joj kralj to sve donese, dogje samo Sunce k djevojci, i naputi je, neka one halje spravi u škatulju, i neka kupi jednu racu, koju će metnuti u vodu i zaprijeti u svoju komoru, pa da pobjegne ono jutro, kad bi se morala udati. Kći poslušala Sunce. Ono jutro nevjestice nije, a raca u vodi pljuska.

⁴ Vuk. **prip.**, 28.

⁵ Mikuličica **prip.**, str. 23—5.

Pjesma i priče iznose taka čuda, po kojima je jasno, da prizor biva na samom pozorištu stare vjere. "Mrtva glava iz bukova lišća gori u plamenu ognjenom", a mi prisuće božanskog Ognja već naslutismo, i po drugim znakovima, u legendi Edipovoj i Momirovoj.⁶ "Zvijukanje svirale nad mrtvim tijelom", kao što i "Sunčeve halje", pa i "doba oko vaskresenija", to je sve iz drevnog vjerovanja, i navijesta nam proljetno Sunce, koji prirodu diže iz mrtvih.⁷ Ali nedužnost ćeri nije nipošto starinska crta. U tome je nova motivacija. Grozda, kao i Momir, pomami naše oce, i arijske im srodnike; no, tamo vremenom, Hristova nauka sasvim odvratila od nje pročišćena srca sljedbenika svojih. Kako Momir bude iskajani svetac, tako i Grozda stidno, nevino, na pravdi boga obijegjeno dijete. Nego, u mitu jednaku s ovim našim ovdje, u neznabožačkim Metamorfozama Ovidovim, kći nije nedužna.¹ Mira zamami se za Kinirom; Mira, to toplo i sočno drvo.²

⁶ Vidi na str. 131.

⁷ Za Sunčevu sviralu vidi **Dio IV**, na str. 65 (165).

¹ L. X, f. 7: "Myrrha in arborem".

² *Ib.*, v. 499—500: "Quae quamquam amisit veteres cum corpore sensus, —flet tamen, et tepidae manant ex arbore gattae". I mit Mirin vrši se u rano ljeto, "u doba oko vaskresenija": "Festa piae Cereris celebrabant annua matres — illa, quibus nivea velatae corpora veste — primitias frugum dant, spicae sarta, suarum" (v. 431—3). Mira je pretvorena u drvo, a drvo izrječito se navodi, u drugoj ovakovoj našoj priči: "Car htio ćer da uzme" (Vuk. **prip.**, dodat., 8). Napastovana kći ode u šumu, a "ne zaajući, ni šta će, ni kako će, zavuče se u jedno šuplje drvo". Za ovu ćer priča veli, da je Pepeljuga; no su Pepeljugine zgrade ovdje pripletene kazivanju sasvim drugojačijem.

Još naprijed idimo do konca, u ovome razbiru mita Momirova i Edipova. U našoj legendi od očine ruke strada sin, ili posinak, dok u grčkoj od sinove ruke gine otac. Ako ne ocoubijstvo, a to se očina smrt spominje i u našoj pjesmi: "a kad dogje (Nahod) baš u Janja grada, — u Janju se care prestavio, — prestavio i sahranili ga".³ U caru Janja grada, umrlu baš u onom času, kad u Janj bahnu sin, nahod Momir, i u Laiu, kralju Tebe, namah posječenu, gdje ga sreće sin, nahod Edip, mi već naslutismo boga Ognja, koji, iza zimske svoje vladavine, izčezava, netom se javlja od njega porogjeni žar proljetni.

³ Vuk. **pjes.**, knj. II, 15, v. 47—9. Inače, u slovenskoj jednoj priči (Kransz, **Sagen**, II, 47), sin usmratio oca. Kralju jednome rodio se iznenada željno i dugo očekivani sin. U noći eto sugjenica, u bijelo

odjevenih triju žena, pa treća od njih usudila djetetu, da će u dvaestidrugoj svojoj godini ubiti oca i mater. Dočula ovo dva prosjaka, i kralju prijavila. Majka nad tim ne će da se utješi. Kad sin odraste i dozna za proroštvo, pobježe u šumu, gdje sam sebe spali; no, srce osta njemu čilo. Progje onuda bogata djevojka, zapazi srce, a kako odahnu, od srca nastaje dijete. Nanovo kraljević odraste, i bude vrlo mudar, pa se k roditeljima vrati. Jednom izigje iz kuće u polje, a čuvši na putu, da razbojnici u kuću provališe, vrne se, pograbi sa zida mač, i nehote posiječe u postelji i oca i majku. Je li pripovijetka autentična, kako se čini da je, mi tu nalazimo udesnog sina, ocoubilca.

Nego, kud šiba, šta li nosi, crta našega mita, da sin gine od oca, da je o suhom drvetu vješan Momir? "Srpski car Stepan" dao objesiti Momira

"u gradini o suvoj davini,
što no se je drvo osušilo:
ima veće tri godine dana,
niti lista, niti cvetom cvati".¹

Valjda to izražava kratkovječnost proljetnu. U sušije vrijeme ljetno, koje odmah iza proljeća nastaje, nema više, niti bujnog soka, niti mlade i prezelene kite; nema proljetnog dana i žara za "tri godine dana", za tri doba godišnja.² Ali kad nije Momira, ne će biti niti Grozde. Prva od svijuju, ona zapazila brata obješena; vrisnu, i udari licem o zemlju,

"pa s' i ona mlada objesila,
o davini, o drugojzi grani.
Za života jošte za svojega,
desnom rukom brata zagrlila".³

Kao što Grozda, i helenska Iokasta objesi se od jada, a otac dao objesiti i Edipa, kadno bijaše dijete. Vješanje dolazi i u skandinavskoj mitologiji: bogu Odhinu na čast, vješaju se njegove ljudske žrtve. Ali je neumrla "omladina i obradovanje"⁴ najpriyatnijega doba godine. Kad se uhvati prva mekana zelen na gori i na livadama; kad ono opet prvi lahor lugom zatrepti i prvi cvijet opet zamiriše, mladenci će uskrsnuti. Povrat proljetni pjesma nam slika u stihovima homerskog lagana kreta i krasote. Roditelji

"odoše u novu gradinu,
u gradinu pod suhu davinu.
Što da vide? čuda nevigjena!
Davina se suva pomladila,
i zelenim ulistala listom,

i bijelim ucvatila cvetom . . .
Na Momiru zelen bor nikao,
na Grozdani vinova lozica,
savila se loza oko bora,
k'o sestrina oko brata ruka".⁵

Ako pjesma još veli, da se "oboje dece posvetilo",⁶ posveti se takogjer i Edip. Atenjani Edipu podigoše hram, a Srbi pomisliše, da Momir, sveti Simo, odabra sebi svetište u Vilendari. Eto, kao što Edip, i Momir jeste neumrli bog.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 30, v. 309—12.

² A što je taj otac umoritelj? Oganj ljetni, koji sve suši, ili sam općeniti roditelj Vid, koji ljetom sve više i više napreduje? Ja ne znam odgovora. Da bih ga dao, upustio bih se u razlaganje bez uporišta i u prepredenosti, kojima se rado uklanjam, bar koliko mogu.

³ Vuk. **pjes.**, knj. II, 30, v. 334—7.

⁴ V. 349.

⁵ V. 371—6 i 391—4. Bugarštica (Bogiš. **pjes.**, 57) ne iznosi čuda, već afektirano kaže, da, gdje Mlagjenj "visi o javoru zelenom" (v. 55), Grozdana obrezala ruse kose, te njima pokrila lice ljubljenu, "da mu ne bi žarko sunce bijelo lice pogrdilo" (v. 60).

⁶ V. 377.

Sva ova pomamna i zamamljiva legenda o prvoj klici proljetnoga života u veliko obuze pamet i srce Helenima, a i Srbima uz Hrvate davnajšnje. Helenska mjera u svemu, te otančani ukus i plastična

mašta helenskih umjetnika, pretvoriše opojenog boga prvih vremena u besmrtnog pokajnika Edipa. Pod drugim uticajem, slična pretvorba sluči se i kod nas. Moralna ćut hristjanska osudi neurednu gruboću mita, i od Momira napravi Simeuna svetog. Nego, grozote Edipove i Momirove iz početka ne bijahu drugo, već čini što se vrše u prirodi; a neumoljivi udes, koji goni Edipa i Simeuna, jednostavni prirodni zakon.

Čudoregje hristjansko zbrisa svaku izravnu pripomenu prikrvja u jednoj našoj pučkoj priči, koja u ostalome iznosi nam skoro sve glavno iz božanske historije mladića Nahoda, samo što je to u drugom sklopu i motivirano drugojačije. Priča je srpska iz požarevačkog okruga¹. Bio neki čovjek putnik, i došao na konak u jednog domaćina, čija se žena tad poragjala. Ona rodi muško dijete.

¹ J. B. Vojnović, **Srpske narodne pripovijetke**. Biograd, 1869.

Odmah iza rođenja djeteta dogju dva anđela, i stane mu jedan više glave, a drugi ispod nogu, da mu sreću opredijele. Anđeo više glave rekne: "Sva je sreća djeteta kod ovoga čovjeka, koji je noćas pri njegovom rođenju ovdje zanoćio!" Ali taj čovjek putnik goniće dijete. Čuvši anđelove riječi, sutra kad svane, poište od domaćina, da mu dijete proda, jer da nema muške djece, pa hoće da ga posini, te ponudi zanj mnoge novce. Domaćin reče ženi svojoj: "Daj, ženo, da ovo dijete prodamo, što se je noćas rodilo, ovome trgovcu, kad nam daje tolike novce za njega, a mi hvala bogu imamo dosta djece!" S posinkom svojim bogati putnik dogje u jednu veliku planinu, gdje ga odbaci kraj puta, "u njeko granje", e da bi ga zvjerad pojela: bojao se poočim, da mu dijete "ne bi preotelo njegovo imanje". Premda izloženo ostane dijete zdravo čitavo: srećom ono ne padne na zemlju, nego se "na lozi od vinjage" zaustavi. Gdje spava na lozi nagju ga čobani, uzmu s loze, namuzu mlijeka od ovaca, zahrane ga i odnesu na rijeku, gdje ga okupaše i oprашe vodom Uz ovaku svakidanju njegu, siročće dijete oporavi se i odraste čitav momak; čobani mu nadjenuše ime: "Nagjen", ime čudnovato. Začudi se imenu najprvi onaj isti putnik, koji dijete bijaše bacio u planinu.

Poslije nekoliko godina, svrati se on putujući u kolibu ovih čobana, gdje, čuvši ime "Nagjen", čobane upita, otkud ime. Kad mu ispričaše Nagjenovu zgodu, poište i od njih, da mu ga prodadu, jer hoće da ga posini. Čovjek poveo momka sa sobom, a uručio mu pismo ženi svojoj i slugama: "Ovoga, koji vam preda ovo pismo, odmah da ubijete, i nikako drukčije da ne učinite!" U puta, Nagjena sretne kalugjer, koji ga upita: "Šta to nosiš, more momče? — Pismo? — Hoćeš mi ga dati, da ga pročitam?" — "Ne dam". — More daj, jer može biti da u njemu piše, da te ubiju ili objese!" Nagjen pusti pismo kalugjeru, koji, vidjevši šta je u njemu, napisao ovo drugo: "Da tome momku, kako vam to pismo preda, odmah date djevojku, i to taj čas da se svrši svadba!" S novim pismom, Nagjen "produži svoj put dalje" i dogje kući gazdinoj. U kući, izvršili zapovijed: "odmah mu dadu djevojku, i toga se časa svadba svrši"; Nagjen vjenčao se sa ćerju svoga poočima. Kad po tom i gazda dogje kući, izagje predanj istom vjenčani njegov zet. Što je Nagjen još živ, čudi se gazda, dok mu žena ne kaže za pismo, te učuta. Ali momka on goni svejednako. "Jedne večeri zapovjedi svojim slugama da sjednu na bunar, pa da bace svakoga u bunar, koji te noći dogje da zahvati vode, i da ga ne pitaju, ko je i šta je". Onda rekne zetu, da ide i da mu donese iz bunara malo svježe i lijepe vode. Odvratile Nagjena od toga žena i punica. Oko neko doba noći otide na bunar sam gazda, da vidi šta je tamo. Šćepale ga sluge i bacile u bunar, a Nagjen postane njegov nasljednik. Svojim kazivanjem, ova važna priča jednako se dotiče srpske Momirove, akaodinavske Mĩmĩrove i helenske Edipove legende. Propada gazda putnik, kako god se prestavlja "car u Janja", gubi i zalaže u bunaru jedno svoje oko Odhin, a posjećen je u putu Laio. Prikrvje nije ovdje učinjeno; ali se Nagjen naprasno vjenčava sa ćerju svoga poočima. Ne pripominjemo ostalih dodirnih taćaka. Po onome, što dovlje već rekosmo, one se kažu po sebi.

O bujnome i željno očekivanom bogu prvoga pupka, naravno da u Arijaca bijaše bujno i kazivanje. Pogdjekojih otkidaka od legende mu izbijaju, po mom mnenju, i na površinu same grćke historije, kojoj ih pripoji davna prića. Korinski tiran Kipsel, kad njega, ludo dijete, dušmani progone, nagje spasenje u zatvorenom sanduku: nazvan je κυψελος od κυψελη, sanduk; ime prouzroći priću, mislim, a ne obratno; ime je starinsko, te uzeto, po svoj prilici, od prve djetinske zgone proljetnoga boga.¹ Iz iste misli, možda, iznikoše i naša pućka imena: Obren, Obreten.²

¹ O čudnovatu spasenju djeteta Kipsela čitaj u Herodota (V, 92) cijelu dražesnu priću, koja, i osim sanduka, još u nećem nalikuje prići Momirovoj i Edipovoj. Kipselu mati je tobož Λαβδα, a Edipu djed Λαβδακος.

² Ovo odgovara imenu: Nahod. Bog nahodnik može biti da je čudno obretn za to, što izilazi iznenada i nevidno.

Drugi grčki tiran, samijski Polikrat, baci dragocjen prsten u more, koje povratu ga sretniku u utrobi čudne rasporene ribe: u našim pjesmama 14 i 15, zlatoperna riba iz pučine Simeunu iznese tamničke ključe. Što je u Arijaca more, a što i riba, to nam već kazaše arijski mitovi: more je zimna pučina, a riba jedan izmegju najglavnijih simbola rodnosti. Rodnome, a preko zime utamničenom bogu, otvaraju se vrata novog proljeća. Pa i kod drugih Indoeuropljana imade znatnih ulomaka iste Momirove legende, postavljenih na čelo historiji njihovoj. Skoro sva čudnovata mladost perzijskoga Kira ne može da izigje iz ovoga božjeg očaranog kruga. Razgranana vinova loza naviješta osvajača, koji je u gori izložen; pričajni su mu roditelji svakojaki i nikaki, možda Atradata (vatrodan) i Spaka (vaška); u kolu vrsnika svojih, Kiro nadmašuje svakoga, te im je kralj. Kučka Spaka kao da je poosobljenje prijesne plodnosti; a Atradata, vatrom darovani, jednak je s našim carem u Janju. O prikrvju nema napomene u Kirovu životu; ali je ima u nekom uprav nastranome običaju mazdejskom.

Gdjekad, bez sumnje u rijetko, Perzijanci, te i drugi Eranci, vjenčavali su se, poslije očine smrti, s materom.¹ Odurnost ovoga običaja ne protumačismo, čini mi se, nikako drugo, već ako uzmemo, da je ono bilo vjerski čin, privezan za božansku kojugod legendu; tim više, što su takovu ženidbu vršili osobito svećenici, mazi. Ta legenda bijaše, po prilici, ista, koja i naša i helenska. Protiv nasljedovanja božjeg izgleda ispriječeni se obiteljsko ćustvo u naših praotaca i u Helena, dok se Eranci progjoše zazora, i zavedoše se za mišlju vjerskom. Avesta preporučuje brak izmegju najbližih srodnika, kao djelo zaslužno. I ep potonjih Perzijanaca, ep Firdusi-ev, iznosi, u junaku Rustemu, priču Momirovu. Ponešto od ove pregje mitične kao da je uvedeno i u latinski mit o Romulu i o Remu, koji je u ostalome, po velikoj prilici, kako to rekosmo,² čisto sunčani. Ovidovi Fasti rišu nam začecje Reje Silvije, majke dvaju blizanaca, kako, sustala, ona sjede na zemlju, i na drvo se nasloni, a u otvorene grudi upi lahore: sanjaše pak, po primjeru medijske Mandane, da će paoma, iz nje izniknuta, zakriliti vasionu.³

¹ Vidi odnosne navode u M. Dunckera *Geschichte des Alterthums*, Leipzig 1880, IV B., s. 166.

² U *Dijelu IV*, na str. 75—7 (175—7).

³ L. III, v. 15—16: "Fessa resedit humi, ventosque accepit aperto — pectore" ... v. 26: "Et peragit tales arbore nixa sonos" v. 32—3: "Ex illis (palmis) altera major crat, — et gravibus ramis totum protexerat orbem".

Malne svi Arijci propjevaše proljetnog boga. Ali suglasje mitično nigdje nije onakovo, kakvo u nas i u Helena. Dvije su strune, dašto, naša i helenska; no ti bi rekao u ciglog glazbila. Samo da Momirova priča ustaljena je, gdje i gdje, u formi starijoj, pa, s toga, i objašnjuje legendu Edipovu.

Koji ovu komparaciju našega Momirova mita s grčkim mitom Edipovim cijene kao nešto vanredno i čudno, te pričanju o Momiru vole tražiti, makar gdje bilo, drugog izvora, prije nego li u zajednici arijskih koncepcija, tima je dužnost, da za još jednu ne manje glasitu priču čisto kažu, iz koje slučajne igrarije ona postade svojina naša i grčka. Priča iz Srijema: "Zlatoruni ovan", u Vukovoj zbirci¹, nije, očevidno, drugo, no srpska verzija klasične legende o zlatnom runu i o plovidbi Argonauta. A velika je prilika, da se i to odnosi, kao i Edipov mit, na proljeć, na mučno, no ipak sretno djelovanje, u prirodi, proljetnog božjeg vjetra.

Pri takovom tumačenju, dašto je teško našoj i grčkoj priči razgovijetnom analizom razabrati svaku crtu; grčkoj tim više, što se njoj, kako drugoj nijednoj legendi, priplete koješta neizvorno, jer plovidbi Argonauta, tečajem vremena, primetnu se, i otud i odovud, svakojakih pustolovina. Ipak glavna vlastita imena još jednako pokazuju na vjetar i oluju, ili na more vjetrom uzljuljano: 'Αθαμας, Φριξος, 'Αησων, Νεφελη, 'Αητηπ (otac Medejin), pa možda i 'Ιασων. Jazon, i svi njegovi, jesu od roda Eolova, od roda vjetrnog. I zlatoruni ovan kano da spada k vjetru i daždu: u Zeusa Helenskog ovan je simbol kiše, koja plodi². Jedan od Argouauta, Eufemo, može povrh morske površine juriti tako brzo, da nogu i ne okvasi. Drugi junak, Ifiklo, leti tako, da trčeći preko njive niti klasa jednog ne privine. Još drugi, kao Zetes i Kalais, krilati su a sinovi bure, Boreadi. Pregaoci Argonaute, u prvašnjoj jezgri priče, svi su u obliku prebrzih, skoro olujnih viteza. I dar proročanstva u njih obiluje, koje, u mitologiji Arijaca, stoji u svezi s božanskim vjetrom. Glavni je prorok Mopso, pa u krmu lagje Arga zadjenu iver od hrasta, posvećena na proročištu dodonskom: na dugom putu prorokuje taj iver. Kad

lagja Argo krene, gromorni olujni Zeus munjom se javlja. 'Αργω znači po etimu brza; po priči, ona krenu vjetrovima ranoga proljeća.

¹ Vuk. **prip.**, 12.

² Preller, **Griech. Mythol.**, II B., s. 313.

Bio jedan lovac, kazuje naša priča s grčkom u suštini jedna, no u svojim potezima posve izvorna, bio lovac, na koga, u planini, zadržao se ovan sa zlatnim runom i ubije ga. Toga lovca zakopaše, a pušku mu objesiše o klin. Ali naraste sin njegov, pa mater, koja se bojala istoj nesreći, ukrade pušku, ode u šumu, a božjom pomoću ubije zlatoruna ovna, "što ga u carstvu nema". Od ovna zgulio sebi kožu sa zlatnom vunom. Lovac zakopan, a opet lovac njegov sin, to je zar općeniti onaj motiv u mitologiji: bog umire, no hoće da na novo proživi u porodu svome. Naš mladi lovac, kome će biti red sa zlatnog runa toliko lutati i trpjeti, nalikuje Friksu, sinu Atamasovu i Nefelinu, a ujedno i Jazonu, Aazonovu sinu: otac Atamas i otac Aazon, oba su nesretnici, kako i otac naše priče, stariji lovac. Čudo zguljenoga zlatnog runa, nastavlja priča, pročulo se čak do cara, koji dozva momka, i htjede, da od njega kupi dragocjenu kožu. Uzalud svaka ponuda; momak je ne da. U cara bijaše doglavnik, to glavom stric onog momka, no i njegov zlotvor: u grčkoj priči Jazonu je zlotvor taman stric kralj Pelija, koji ga šalje na pogibiju za zlatnim runom.

Stric doglavnik naše priče svjetovao, da se momku glave dogje s ovim zapovijedima. Ima momak posaditi vinograd, te za sedam dana nova vina s njega donijeti. Na nevršivi taj nalog plačno momče jada se sa svojom materom, kad ali eto iz sela mlade djevojke pomagačice. U grčkoj verziji, Alkimedea, Jazonova mati, zabrinuta je radi sina, kome kralj stric radi o životu, a mladiću Jazonu pomažu čas Hera, čas djevičanska Atena. Reći će djevojčica iz sela našem momku: "Iđi u cara, na kome će mestu da bude vinograd, pa neka ti išpartaju, a ti uzmi torbu i u nju struk bosiljka, pa idi na ono mesto i leži te spavaj, a za sedam dana imaćeš grožgja zrela". Momče, "kad u jutru ustane, a to vinograd posagjen; drugo jutro, listao; do sedam dana bilo već groždje zrelo u njemu, a to je bilo vreme, kad nigdje nema grožgja". Valjda je nama u ovoj mitskoj slici nazrijeti božanski susljedni rad kroz sedam mjeseci, počevši od proljeća.

Dogje momku druga careva zapovijed: "od viljevskih zuba da načini dvor!" I iz ove nepritike izbavi ga djevojka pomagačica. Momak zaiste od cara lagju: u njoj bilo trista akova vina i trista rakije, pa i dvadeset drvodjelja. Lagja i drvodjelje, drugari momku, opominju nam lagju 'Αργω s Jazonom i drugarima Argonautama. Došao momak, na toj lagji, izmegju dvije planine, zagradio tamošnju vodu, u nju usuo vino i rakiju, pritekli viljevi, da to piju, opili se i popadali, a on im zube izrezao, pak je zubovima, dok je junak za sedam dana spavao sa strukom bosiljka u torbi, sazidan grad na odregjenom mjestu. Argonautama strašilo najveće, pri ulazu u puklo more, jesu vuy.συμπλεγαδες, dvije hridine, što se usred huke morske, a u debeloj magluštini, otvaraju i zatvaraju, a svakako treba preko njih preći. Dvije hridine, ili dvije planine, mitično su obilježje, i inače poznato, zatvora i otvora godine: gdje su planine premetnute, zatvara se zima i otvara proljeće.

Car i stric doglavnik osjekoše onda treću zapovijed: "Neka dovede carsku djevojka iz drugoga carstva, iz toga i toga grada". Navadno djevojče momku je opet u pomoći. Sad on zaište u cara galiju, u kojoj da bude dvadeset dućana, a u svakom dućanu trg od druge ruke, sve bolji od boljega. Sa dvadeset po izbor momaka prelijepih, a i lijepo odjevenih, koji su bili kalfe u onim dućanima, ukrcao se zbog zlatnog runa progonjeni mladić, i otišao po carsku djevojku u drugo carstvo.

Takogjer Jazon imao je izvršiti tri zapovijedi od strica zlotvora Pelije, ili, kako druga crta u grčkoj priči kaže, od Medejina oca, kralja Aeta. Prva mu je muka bila u gvozdeni plug upregnuti bikove ognjevite, te tim plugom brazde graditi u Aresovu polju; druga, posijati u to polje zmijine zube, od kojih ponikoše divovi, što ih Jazon svlada; treća, pogubiti stravičnog zmaja, čuvara zaklonjene djevojke. U putu, naš mladić sreo čovjeka i kupio u njega živu orlušinu, kojoj iz repa iščupa jedno pero; sreo i drugoga čovjeka u čunu sa šaranom, pa i tome kupljenome šaranu, kome bijahu krljušti zlatne, istrga krljušt jednu; istrga i jedno pero od živa goluba, iz lijevoga mu krila, pošto goluba kupi od trećega čovjeka koga srećom susrete. Stigavši u drugo carstvo pod neznani grad, svi se udiviše trgu i trgovcima. S drugama svojim dogje, da ono gleda, i carska djevojka. Mladić na galiji nju zabavljao do sumraka; tad galiju krenuo, a odmah pala tama. Slično ovako, Jazon otme od oca kraljevnu Medeju, koja se u svoga otmičara zaljubila. Nego, naša carska djevojka ima ticu na ramenu, i pusti je, da dvoru

doglasiti otmicu. Djevojčinu ticu ugrabi orao, koji odmah dojuri, čim mladić zapali sahranjeno njegovo pero. Baci djevojka jedan kamičak, te stala galija; ali, na zapalu krljušti dopliva šaran i kamičak proguta. I Medeja, na bijegu, proizvede najveća čuda, uz svakojake čarolije; pobaca u more rastrgane komade svoga brata Apsirta; Μηδεια grčki znači vještakinja, vještica. Makla se galija, i bjegunci sad na miru putovaše, dugo putovaše, dok eto ih, na povratku, među one dvije planine: spopade ih strah veliki, galija se okameni. Među Argonautama nalazi se λαπιθης (kamenjak) Mopso i λαπιθαι Kastor i Poluks. Naša djevojka, već odana momku otmičaru, vješta je, te će otkloniti zlo. Zaište žive vode, koju donese golub, pošto mu mladić zapali pero. Tom živom vodom otkameni se galija i krene na put dalje, dok mladenci najposlije budu napomol dvoru cara gonitelja i strica zlotvora.

Prokušanog mladića, kad stupi s galije, dočeka dželat, koji mu osječe glavu. Stao car milovati djevojku iz drugog carstva, no ova ga odbi riječima: "Kamo onaj, što se trudio za mene?" Ljubljenu mladiću pristavi glavu, uzme živu vodu, njom je prelije, a on oživi! Na to čudo, doglavnik reče caru: "Taj će sad još više znati, nego što je znao, jer je bio i mrtav, pa opet oživeo!" Car, da bi i on onoliko znao, htjedne, da i njemu glavu osijeku, pa da ga djevojka živom vodom proživi. Ali carska djevojka ostavi njega mrtva. Grčka priča ovdje sustopice ide uz našu. Medeja pomladi Jazona, ili, kako drugi vele, oca njegova, ostarjelog Aezona, svarivši ga u zlatnom kotlu, gdje ona umiješa svoje ljekovito bilje. Onda zlotvorni Pelija hoće i on da se pomladi: skuhaše i njega, no ne oživje. Srpska priča završuje time, što kaže, da djevojčin otac dozna od nje pismom sve, što je i kako je, i da joj otpisa, da mladiću eto već i drage volje nju daje, i neka tamo oni caruju, pa i ostali momci, jednom trgovci, neka se slobodno izene, uzevši ostale djevojke koje otploviše galijom. Po vijesti davnoga Hezioda, Jazon i Medeja, nakon prekuženih zala, sretno se vjenčaše.

Što odmah poslije martanog Sunca, poslije Stojana, ovdje raspravismo Momira i Grozdanu, tome ima razlog. S martom mjesecom nastupa i proljeće. Pa i sama pučka priča ne dijeli Momira, ili Mladena, od Stojana. Priča iz Vojvodine: "Stojša i Mladen"¹ prikazuje nam Mladena kao zmaja od ognja, ravna u junaštvu sličnome junaku Stojši, kome postaje pobratim. "Reče Stojša zčaju: Kako ti je ime? A zmaj mu odgovori: Moje je ime Mladen. Onda mu Stojša rekne: I ja sam najmlagji u oca i majke; pa se onda puste i zbrate, i tvrdu veru dadu jedan drugome, da će bratinski živeti". Dakle su Momir i Stojan istovremeni i istomoćni pobratimi; po mladosti i naspornome jednakom djelovanju u prirodi proljetnoj. Ova je priča važna i s toga, što nas uči, da je Mladen, ili Momir, junak od ognja. Ognjevito postanje Momiru i Edipu mi već naslutismo.

¹ Vuk. prip., 5.

5. Jovica Resavac

Vraćamo se k ispitivanju religije Sunca. U kolu božjih porednika, oko sjajne sofre visokoga cara, četvrti je "Jovica Resavac, Kučajinski bojni kopljenik od Resave lepe vode ladne", koji sjedi do Stojana.¹ Oko ovog lica nije se razveo dugo epsko pričanje; no, što ga ima, ono je iz najdalje davnine. Ovaj je Jovica, bez sumnje, oni "ludani Jovan", o kome prečudno zna pripovijedati crnogorska pjesma: "Jovan i divski starješina".² Pjesma, odmah u stihovima početnim, dovodi cara, a ne zna mu imena; pjesma breči glasom visoke osvete:

"Car hoćase izgubiti ljubu,
car hoćase, i nevolja mu je,
e mu ljuba mnogo zakrivila,
i za to je care pomrzio".³

¹ Vuk. pjes., knj. 11, 81, v. 52—4. Vidi Dio IV.

² Vuk. pjes., knj. II, 8.

³ V. 1—4.

Na molbu sluga, ipak joj car pokloni život za godinu. Osugjena i otjerana carica imaše sina, mladog Jovana, s kojim se otisnula u bijeli svijet. Sin tek stao na snagu; "nema mu do petnaest ljetah",⁴ al mu je junaštvo neprelomno Izveo konja svoga, gojena Labuda, pa sin i majka Labudu "se bačiše o ramena".⁵ Majka bodrila sina:

"Da bježimo, sinko, po svijetu,
a od cara i moga i tvoga,
a daleko trideset konakah,
gje ne care ni čuti ne može,
a nekmoli očima vigjeti".⁶
Zemljom bježeći,

"dogjoše u divsku planinu,
tu nagjoše studenu pećinu,
ali u nju sedamdeset divah,
megju njima divski starješina
Žestok li je ludani Jovane! . . .
Pos'ječe sedamdeset divah".⁷

Za tim, na Labudu išao u planinu, u lov na srne i košute. Divski starješina skrio se u pećinu, gdje ga domalo preljubi carica razbludna. Prizor je kao kod krutih skandinavskih Jötuna:

"Hajd' ovamo, Jovanova majko!
Hodi k mene, da ašikujemo!
A ona mu tader besjedila:
Hodi k mene, divski starješina!
Hodi k mene, da mi lice ljubiš".¹

⁴ V. 24.

⁵ V. 26.

⁶ V. 33-7.

⁷ V. 39—48.

¹ V. 68—72.

Radi diva, zamrzila ljuta mati i na viteškog sina. Ludanome Jovanu nastaju kušnje najopasnije. Div mumlja ljubaznici:

"Ti tvoje dijete upitaj,
boji li se do Boga i koga,
pa najprije igru zametnite,
prokletoga u ruke prstena,
oko njega te se kune krivo;
dijete je ludo i nevješto,
ti ćeš njega lasno nadigrati,
pak mu sveži ruke naopako,
a ja ću ga onda pogubiti".²

Jovan mogaše majku nadigrati, no dade, da ga ona nadigra, te da mu i sveže "obje ruke, — od lakatah te do vrh nokatah"; ludo dijete "rastegnu rukama, — na sedmoro konop raskinuo".³ Išavši opet u lov,

"srete iz svijeta ćiridžije,
i pred njima ćiridžiju Rada,
gje ćeraju šezdeset tovarah,
sve na golo vina i šenice".⁴

Eda bi hranio majku odagnatu, Jovan zamoli Rada i kiridžije, da mu to prodadu, pa im to "plati žutijem dukatom".⁵

² V. 77-85.

³ V. 109—12.

⁴ V. 116—9.

⁵ V. 126.

Ali mati jednako radi o nevjeri. Učini se bolesna, i od sina ište ponudu: "Ja bih, sinko, sa bukve jabuku, — iz velike vode Kaladžinske!"⁶ U vodi je nesita aždaja, koja juriši na Jovana; no je on lasno smače. Na njega, i na konja mu Labuda, skočiše i dva silna lava, što no "veliku voda zamutiše".⁷ Oba ih živa uhvati Jovan, priveza ih Labudu za rep, sobom ih povede, a dade majci dohvaćenu jabuku. Iza ove, treća muka, najživlja, čeka junaka. Njega može da svlada samo "prokleta drndarako tetivo";⁸ pa mu time carica sveza ruke. Ona i div izgrdili svezanog mladića: iskopaše mu oba oka, i baciše jami u

dubinu, u silnu jamu studenu. Nad jamom spućen je i Labud, koji vriskom ciknu, kad li eto pomoćnika. Stoji tutanj uz planinu, a javlja se Rade.

"Skoči ćiridžija Rade,
i sastavi tridest konopaca,
i zasuka po dva u jednoga,
te napravi petnaest komata,
pa se Rade preko pasa sveza,
spustiše ga tridest ćiridžija".⁹

Izbavio on iz jame nagrgjenog nevoljnika, odriješio mu ruke, i odveo ga k vodi Kaladžinskoj, kamo doleti od planine vila, i Jovanu stvori nove oči. Za oči, i za svu muku Jovanovu, zabrinula se, ujedno, njegova Bogom posestrima, krčmarica Jana, koja je "razumna uma i pameti, — guslara joj u svijetu nema", te će svog pobratima "gugjet' naučiti".¹ Izvidani Jovan propjevao. Smače strašnog diva, a mater, nemilu preljubnicu, svezanu povede k ocu caru, te nastu u carskim dvorima veselje veliko. Caricu zaždiše živim ognjem.

⁶ V. 164—5.

⁷ V. 180.

⁸ V. 195.

⁹ V. 256—61.

¹ V. 277—9.

Ovo je svježa, ničim netaknuta, poganska pjesma. Malne iz svakog retka njezina zaudara apa od stare vjere. Neimenovani car biti će nebesni Car, a carica crna zimna Zemlja. Ona druguje u "studenom pećini" sa strašnim divom, sa zimnim Jadom. "Mnogo je zakrivila", i "za to je car pomrzio"; ipak poklonjen joj je život "za godinu", koje zar znači godišnji zimni povraćaj omraze i osude. "Ludani", al "žestoki" Jovan, ludano je, al žestoko Sunce aprila mjeseca: hod mu je "po svijetu trideset konakah daleko", koliko ima u mjesecu dneva. Da ga iz zimne jame izbave, priskoči mu u pomoć "trideset ćiridžija" sa "tridest konopaca". Konopci su "zasukani po dva u jednoga", te je "napravljeno petnaest komata", pa i junaku "nema do petnaest ljetah", jer se svaki mjesec rastavlja u dvije pole, u prvu, ludu i nejaku, i u drugu, snažnu i dobitnu, kako i drugdje to već dosad opazismo. Jovanov Labud jest Sunčev konj. Ovake konje poznaje mitologija arijska; to su bogovski hipogrifi, konji i tice napola; naš ep to izražuje tičjim imenom, što ga daje konjima vilenskim. A taman je labud, u Arijiaca, simbol za sunce, jutrenje ili proljetno, koje izilazi iz tame.²

² Gubernatis, *Myth. zool.*, II, p. 310—1.

Čisto je arijska i aždaja, ma bila riječ naša, ili uzajmljena. Aždaja se priječi osobito na sunčane bogove. U munji, koja iskače iz crnog oblaka, a razlama se i veruga, Indi spaziše strašnu gujinu, **Ahi**, što hoće da vodu otme. Istu grisku guju, **Azhi-dahâka**, vidiše i Eranci,³ no u očima njihovim ona se već slegla na zemlju, gdje proždire konje i junake; troglava je, a pišti, dok zaokupila, te čuva od svakoga, jezersku vodu, negdašnju vodu oblačnu. Najviše je troglava i u nas, pa jednako proždire konje i junake. U Firdusi-evu epu, stravična neman bori se, na vodi Keshevu, protiv Sâma, kako se u našem bori protiv Jovana, na vodi Kaladžinskoj. Posječena je aždaja, dočim nisu dva lava, koja zinuše na Jovana, nego ih on priveza. Labudu za rep, i odvede sobom.

³ Možda Eranci **aždahu** dadoše Slavenima još u Aziji.

I dva lava spadaju mitu arijskom. Sunce, pri plamenom požaru svoga zahoda, usvoji, u mašti Inda, oblik fantastičnog lava, ogromnog a nemoćnog; ta lavska prikaza njima je takozvani "zapadni lav"; no, kako je prizor opalog sunca gotovo onaj isti, koji i sunca izilazećeg, nastadoše dva lava, oba svijetla i slaba.¹ Na sunce šibaju, jednako, jabuka i prsten, a označno je, da divski starješina prsten proklinje: "igru zametnite **prokletoga** u ruke prstena". Prozirna su i dva mitična lika, koja još djeluju u ovoj pjesmi: Rade i Janja. Pomoćnik Rade, koji sa šezdeset svojih kiridžija, "iz svijeta ćera šezdeset

tovara sve na golo vina i šenice", jest julijski sunčani Radogost. Taj bog žetve, koga ćemo odmah unaprijed ispitati napose, pomaže drugaru svome, a dovodi šezdeset kiridžija, to valjda broj dana u dva mjeseca, u aprilu i u juliju. Krčmaricu Janju, ili svetoduhu Janju, više puta susretasmo. Ta ognjena boginja izdiže sve redom sunčane likove mjesečne. "Guslara joj u svijetu nema": ona "učičugjeti" visoku pjesmu, što ju, po drugoj običnijoj izreci priča i pjesama, Sunce "svira".² Završuje se drama smaknućem zimnog Jada i svečanim užizanjem carice, mislim, kravljenjem mrazne Zemlje.

¹ Gubernatis, *Myth. zool.*, II, p. 162—3. U nas ima i pjesma narodna o lavima ognjenim (Petran., III, 28). Dva poglavita i silna lava borave na Prolomu, visokoj planini (v. 65). Miloš doskočio jednome, al od drugoga, i pored junaštva svoga, mora bježati. Lavi se nakotiše u kamenoj pećini (v. 69—70); a i lav indijski čuva pećinu, svijet podzemni. Zašto Miloš, dok doskoci jednome lavu, bježi od drugoga, još jasnije će nam biti iz dijela o Milošu, u radu ovom. Pa isti lavi ognjeni, te i njihova lavčad, javljaju se i opet, u pjesmi mitičnoj (Petran., III, 33). Mladi Miloš Voinović, pomoću vile, nadbija njih, te i crnoga strašnoga Arapa; ali ih se stariji Mićo Voinović prestraši. Izbavljena je Vida čobanica i dvanaest djevojaka.

² "Zasvirilo sunce". Vidi *Dio IV*, str. 65 (165). Može biti, da u prvoj redakciji pjesme ista svetoduha Janja Jovanu "stvaraše i oči", te da kasnije, mjesto nje, pridogje vila.

Kome bi se ovo razlaganje činilo umjetno i previjeno, neka čita fragmente iz jednakog mita u Helena. Muke Jovanove, to su Heraklove muke. Herakle bježi zemljom i svijetom, daleko od oca, višnjega Zeusa. Ne ide s materom, al ga goni neutoljiva mržnja maćuhe Here. Basajući posvuda, sustiže, na planini Menalu, prebrzu košutu; u nemejskoj šumi, zadavi silnog lava; u Hesperidi, pogubi strahotu zmaja, koji, ležeći na vodi, čuvaše zlatne jabuke; ne sveza mu mati ruke "prokletim drndarskim tetivom", al, mlad i nevješt, upade u spletke jedne žene, kraljice Omfale; pri koncu truda i borba svojih, ubio strašnoga diva Geriona; nije uždena mati nemila i omrazita, al je spaljen u veličanstvenom plamenu sam Herakle. Ipak, veselje je na Olimpu. Otac Zeus sjajnog sina na laganu oblaku diže k sebi na nebo, i vjenčava ga sa Hebom, s proljetnom neumrlom mladošću. Tek dvoje različito je među mladim Heraklom i ludanim Jovanom. Prvo je to, što Herakle sabra pri sebi dvanaestomjesečni sav rad boga Sunca; a drugo, što njega otanji i razvedri helenski ukus.

Divski starješina svjetova mater Jovanovu ovako:

"Ti tvoje dijete upitaj,
boji li se do Boga i koga,
pa najprije igru zametnite,
prokletoga u ruke prstena,
oko njega te se kune krivo".

Što nose ove tamne posljednje riječi? Što za pravo znači divova želja, da "se dijete **kune krivo**?" Na upit odgovara mit latinski.

Slika Jovanova nalazi priliku svoju italsku, skoro još čistiju od grčke, ili barem stariju od ove. Poput Grka, koji imahu Herakla, imahu i Itali Herkula. U inače suhotnom italskom mitu, Herkul kaže na sebi ovu davnu crtu: u Latinâ uzima lice Dia Fidija, a u Sabina lice Semoni Sanki.¹ Što Herkul, po latinskoj legendi, ubija Kaka, strašnoga diva u pećini, a pripomaže mu sama Kakova sestra, neka ognjena boginja, kojoj poslije na oltaru goraše vječni oganj: u tome je Herkul naš Jovan, a Kakova sestra naša ognjena Jana, Jovanova pomagatičica i posestrima. Nego, što se priča za Herkula, ono pristaje i latinskome Marsu i sabinskome Semonu Sanku. A što je **Semo Sancus**? Po etimu, **Sancus** je bog čisteći i redeći; po starinskoj identifikaciji, on je latinski **Dius Fidius**, bog uhvaćene vjere.² A i zbilja, do Herkulova, ili Sankova, ili Fidieva rimskog najvećeg oltara, **ara maxima**, zaklinjahu se ljudi načinom najsvečanijim; kod toga oltara, svake godine, pučka gozbina, silno veselje, **triumphus**, slavljahu uspomenu bogove pobjede nad Kakom, strašnim divom; pak taj pobožni i radosni triumf nasljedovaše, i unesoše u svjetsku historiju, svi triumfatori osvajačkog Rima. Italski bog vjere i zakletve, Semo Sancus, ili Dius Fidius, naprosto je naš Jovan, koga divski starješina hotio bi, al ne može, u napast navesti, "da se kune krivo".

¹ Po starom jednom svjedočanstvu u Varona (De lingua lat., V, 66). Od sadašnjih mitologa (Bréal, **Hercule et Cacus**, p. 51) prigovara se Varonu u ovome: ali Varon, ako i slab filolog u nestašici jezičnog znanja komparativnog, bijaše opet najbolji starinar rimski, te je meni mučno vjerovati, da on lakoumno uze, za staro doba, Dia Fidia i Semonu Sanka kao jednake s Herkulom.

² Tome Diu-Fidiju bijaše otac **Diovis**, zar sjajni Jupiter, napram **Vejovis**, Jupitera nesjajnog. Kao da se i to sudara s našim dnevnim i sjajnim, a noćnim i začamalim Vidom.

Mi Jovana uzesmo kao aprilski Sunčev lik; a u aprilu Sabini svetkovahu Semonu Sanka, svoga Marsa. Italska razna plemena slavljahu ratnog boga sunčane godine u raznim mjesecima: Rimljani i Albani u martu, Laurentinci i Fališčani u maju, Hernici u juniju, Ekvikoli u oktobru. Ali uzdržni gorštaci Sabini, a po adetu sabinskih otaca i Peligni, ustajahu u slavu njegovu u aprilu mjesecu,¹ kako to činjahu i Srbi uz Hrvate.

I u samoj vanštini, Jovan zar nam se predstavlja kao Dius Fidius, bog Mars. Po riječi epa, sio četvrti za carevu sofru Jovica, "bojni kopljenik".² Među bogovima, "kopljenik", **quirinus**, jeste Mars, koji, po prastarom nadijevku, jeste i **pilumnus**, što isto znači. Od boga, Rimljani bijahu Quirites, a bijahu i Pilumni, "Pilumnae poplae", kako kaže carmen Saliare, u inače zatomljenoj izreci. Taj bog **quirinus** nazivlje se i **gradivus**, što je "hodač": zemljom i svijetom hodač je kopljenik Jovica. Što se tiče Jovičina koplja, ovo njemu nije pridato slučajem, hirom epske pjesme. Kakogod Marsa, koplje označuje i Jovana. Kao nešto glavno iznosi ga, osim epske, i stara ženska pjesma, gdje Jovan "livadu kopjem mjeri". Pjesmu sad jekavci pjevaju kao svatovsku, a bijaše, mislim, negda bogov epitalam:

"Livade su urešene
b'jelim cv'jetom i crvenim.
Mladi Jovo konja igra,
u livadu kopje mjeri,
a vila ga s gore gleda.
Vila Jovu govorila:
Što livadu kopjem mjeriš?

No s' obrni s desnom stranom,
s desnom stranom put istoka,
gjeno divno kolo igra,
tu je tvoja vjerenica,
svakim dobrom ispunjena.
i ružicom od proljeća,
i grinjicam od bisera".³

Na proljetnim livadama, koje svojim kopljem mjeri, Jovan pohlepno srče miris bijelog i crvenog cvijeća. Osim što je bog rata, poljski je proljetni bog i rimski Mars.

Pored sve divove i materine napasti, mladi Jovan, u tome pravi Dius Fidius, ne će da "se kune krivo". Neznabožačka glasovita pjesma "Sveci blago dijele"⁴ pominje svetoga Jovana, gdje, pri podjeli svetačkih darova, sebi uze "kumstvo i bratimstvo".¹ Ovaj sveti Jovan, koji, kao svoju, čuva zakletvu kumstva i bratimstva, isti jo s mladim Jovanom, koji se žaca od krive kletve, a isti i s kletvenim bogom rimskim: "Me Dius Fidius!"

¹ Ovidii Fasti, l. III, v. 87—90 i 93—6:

"Quod si forte vacas, peregrinos inspice Fastos:
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis; quintus fuit ille Faliscis;
sextus apud populos, hernica terra, tuos...
Quintum Laurentes, bis quintum Aequicolus asper,
a tribus hunc primum turba curensis habet.
Et tibi cum proavis, miles peligne, sabinis
convenit: hic genti quartus utrique Deus".

² Vuk. **pjes.**, knj. II, 81, v. 53.

³ Id., knj. I, 92, v. 1—14. Uporedi i pjesmu I, 125.

⁴ Id., knj. II, 1.

¹ V. 57.

Sveti Jovan duboko zasječe se našim ljudima u srce. Kad je ljuta nevolja, iz dna duše našeg čovjeka izlijeću riječi: "Kunem te Bogom i velikim svetim Jovanom!" Štitnik kumstva, sveti Jovan, čak i daruje se, megju kumovima:

"ovaj nije darovao kumu:

kuma njemu svetoga Jovana,
a on njojzi pare ni dinara",²

kaže pjesma o poganome grješniku, u pučkom paklu. A druga starinska pjesma o "kumovanju Grčića Manojla" proklinje ovoga krivokletnika i nevjernika:

"Što prodade kuma za cekine?
Platio ga svetome Jovanu!"³

² Id., knj. II, 4, v. 21—3.

³ Id., knj. II, 6, v. 33—4.

Ove su pjesme iz Crne Gore, a sav jekavski govor silno izražava moć i odmazdu Jovanovu:

- "Tako mi zlatnog svetog Jovana!"¹
- "Ne u krv! Bog ti i sveti Jovan!"²
- "Tako mi svetoga Jovana, koji mi je s tobom od dobre volje, a bez nevolje!"³
- "Ma što kažeš, Jakove, Bog ti i veliki sveti Jovan!"⁴
- "Ma jeste li pri sebi, ljudi, Bog vi i veliki sveti Jovan!"⁵
- "Ja sam ne mogu s Bogom i sa svetim Jovanom ratovati!"⁶
- "Stan', kume, vijećamo ti Boga i svetoga Jovana!"⁷
- Upitah ga: šta je, kume, kazuj, vežem te Bogom i zlatnim svetim Jovanom!"⁸

Riječi "kum" i "kuma", premda Slavenima zajedničke, nisu slavenske izvorne, već načinjene od riječi latinske⁹; nije, dašto, izvorno ni kršteno kumstvo, ni vjenčano; ali "šišano" svakako pripada staroj vjeri. Potonje ovo kumstvo držahu Germani, od pamtivijeka; a oglosi se u historiji slučaj jedan toga kumovanja. U nevrijeme za pape rimske, okumi langobardskog kralja Liutpranda mladi Pipin, sin franačkoga Karla Martela; dogje Pipin u Paviju, da mu Liutprand kosu "ošiša", a od onda nazva kuma ocem, ili poočimom svojim.¹⁰

¹ Vuk. **posl.**

² Kad od krvi odvrćaju ljude, koji hoće da se pobiju.

³ Vuk. **posl.** (ka kumu)

⁴ Vrčevića **Niz prip.**, str. 58.

⁵ Id., str. 80.

⁶ Id., ste. 63—4.

⁷ Id., str. 174.

⁸ Id., str. 143.

⁹ Compter-kъmotръ, kumъ ([starosl.] Miklošić, **Etym. Wört.**).

¹⁰ Paul. Diac. **de Gestis Langob.** 1. VI, c. 53 : "Carolus princeps Francorum Pipinum suum filium ad Liutprandum direxit, ut ejus juxta morem capillum susciperet. Qui ejus caesariem incidens, ei pater effectas est, multisque eum ditatum regiis muneribus genitori remisit".

Za ovo isto kumstvo, kad se podraslu djetetu za prvi put siječe kosa, znadu i običaji i pjesme našeg naroda. To biva i bez popa, te mogjusobno mogu kumovati ljudi hristjanskog i turskog zakona, premda kumstvo veže gotovo tvrgje od rodbinske same sveze. Koje pak božansko lice pri kumovanju djeluje, kaže Jovanu pridjevak "zlatni", usporegjen uz ove stihove bosanske jedne pjesme:

"Okumi mi sina i trećega,
taman mi je d'jete za kumljenja . . .
te mu Mijo čedo okumio,
kose mu je zlatom pozlatio".¹

Božje Sunce kumčetu negda "zlatom zlaćaše kose".² Mlado Sunce, koje redi, čisti i kaje, mi upoznasmo kao poglaviti izvor priprostitoj etici naših djedova, a i drugih Arijaca.³

¹ Jakića **pjes.**, knj. I, 50, v. 43—1 i 370—1.

² U Rumunja, obred pri ovom kumovanju, po svoj prilici uzetu od Slavena, zahtjeva, da kumčetu već bude navršen treći rok života, treća godina. Kum reže kosu novim nožicama, pa kumčetu više glave lomi pogaču (Slavici, **die Rumänen**, s. 167).

³ **Dio III**, str. 5—7 (149— 51).

Nego, etičnu svoju moć mlado Sunce, i njegov zamjenik sveti Jovan, nigdje ne vršili, koliko u obrani mile i ljupke sveze, što za vijek zbrati pobratime i posestrime mlade. Pobratimstvo je nešto predrago i prenježno, može biti najnježnije, u osjećanju naših otaca; pa ovu ljubicu etike prethristjanske uze, kao svoj dar, sveti Jovan. Pobratimstvo odlikuje Slavene mimo ostale Arije, a Srbe i Hrvate mimo Slavene. Nešto slična nalazi se samo u hrapavoj i uzdržnoj Sparti. Spartance, ljute ubojnike, rastavljaše od drugih Grka neka mekana ćut prema svojim ženama, ćut ženska, predbačena i nama Slavenima. Prepuno ovo osjećanje odušivalo i drukčije: u njegi starijih spram mlagjih drugova, a osobito u **enomotiji**: braća od zakletve i sućuti, a ne braća po brastvu, slobodnim izborom pristajahu zajedno, uz prisegu, da jedan drugoga za živu glavu ne će u boja napustiti. Enomotija bila prva čestica, taktična prva jedinica, glasovitoj spartanskoj vojsci. Dali pobratimstvo sabra redove u davnim vojskama Srbâ i Hrvatâ, mi ne znamo; ali znamo, da bezprimjerna maha zahvati u društvu njihovu. Bratilo se sa zamjenite privrženosti, sa prijave u snu, sa ljute nevolje. Osobito kojekakve nevolje radi, uzvikivalo se: "da si mi po bogu brat!" a kad se to "za boga primaše", spajala se "braća po bogu" megju sobom tješnje, nego li braća naravita. Bivalo pobratimstvo i izmegju oba spola, te pobratim ne vjenčavaše posestrimu, kao ni svoju sestru rogjenu. Braća nerogjena bijahu kao i rogjena; bijahu i više, jer njih svagda pratilo budno oko boga vjere:

"Da s' ne bojim cara i carice,
ja se bojim Boga i Jovana".¹

A teško od boga bilo i ne primati u nevolji ponugjeno i prizvano brastvo, jal kumstvo, Jovanovo. Odricatelja moglo snaći čudo.

"A poteže mača zelenoga,
desna mu je prionula ruka,
on prihvati i lijevom rukom,
prionuše ruke obadvije",

kaže pjesma za Zvijezdića Ivana, koji Jovanovo prizvano kumstvo odbi.²

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 66, v. 178—9.

² Id., knj. II, 94, v. 354-7.

U nestašicu državne obrane, pobratimstvo povećavalo srestva obrane individualne, pa se i time u narodu utvrdi. S druge strane, ono moglo stišati svagje, namiriti palu krv, a čak i sprijateljiti zakrvljene kuće. Skoro do naših vremena, po istočnim krajevima naroda, kad bi se ubijstvo dogodilo, kuća ubilca kašto nugjaše pobratimstvo, ili kumstvo, kući ubijenoga, pak mjesto mržnje i osvete prihvaćeno novo prijateljstvo vezivaše ljuto zavagiene ljude^{2a}.

^{2a} Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, na str. 171.

Ali je kod pobratimstva glavno, što davaše oduška ljubaznosti slavenskoj. Ovoj ljubaznosti najbolji je dokaz godišnje veliko pobratimstvo. koje naša čeljad još sklapa na "družičalo", ili "ružičalo", ili "pobušeni ponedeljnik". To je drugi ponedjeljnik poslije uskrasa, kad se, u prvu mladinu ljeta, spominju mrtvi od one godine, te im se pobušavaju grobovi. Opaziti je, da to doba najviše pada u april mjesec. Iza pobušanja mrtačkih jama, momci i djevojke "družičaju se". Opletavši vijence od vrbovih mladica, kroza njih se cjeluju, i mijenjaju uskrasna jaja. Ponajviše, to rade momci megju sobom, a tako i djevojke; pa koje goni sućut, oni vijence promijene i metnu na glavu jedno drugome, dok se zakunu, da će momci biti godišnji pobratimi, a djevojke godišnje druge. Na novo družičalo, neki ostanu ovaki drugovi, a neki se ponove.³ Ovo je družičanje tako milo i drago, kao da je uzeto iz helenskog rukosada.

Trebnici i srbulje nose hristjansku molitvu za pobratimstvo, što blagosiljaše i crkva. Ali sveti Jovan, kome u dio zapade dar kumstva i pobratimstva, nije, no prividni svetitelj iz nove vjere. Pod prilikom Jovanovom očevidno se pritajao davni bog Srbâ i Hrvatâ. Djelovanje mu pregledasmo, al pravog imena ne dohvatismo. Zašto ga obraćenici nazvaše Jovanom, to je lasno reći: vjernom i milokrvnom bogu iz kola dvanaest Sunaca najpriličniji se činio vjerni i mladi Jovan u dvanaestorici apostola.⁴

³ Vuk. **živ. i ob.**, str. 27—8.

⁴ Kao da i Rusi boga prozvaše Ivanom. Ruske **skazke** nemaju omiljenijeg tipa od mladog i viteškog carevića Ivana, ili Vaniuša. U pogdjekojoj **skazki** Ivan je "durak", glupan, to po naopako shvaćenoj ludosti mladih godina Carevića češće prati lijepa Helena ili Marija, koja izgleda kao naša Janja, ili Marija, krčmarica. Ivan je više puta i uz dva starija brata, a onda oličuje trojno Sunce noćno, kako to vidismo i u našim pričama (**Dio III**).

Ali nam nije iz već zatomljene prošlosti izvući bogovo ime. Ako ne boga, a to barem njegovo ime, apostol Jovan nastupi i otjera u nepovrat. Kad bismo rekli, da se bog za antonomaziju zvao Davor, ili Davorin,¹ kao prvi punom snagom opasani i ubojni izmegju dvanaest godišnjih **davora**² mi toj hipotezi ne bi mogli podati nikakva oslon, van ovoga vrlo slabog. Kletvena i molitvena riječ **davori!** izilazi i u singularu **davor!**³ pa je prečesta u stajaćem starom govoru, kakogod i hristjansko današnje kumljenje sa svetim Jovanom. A i **davorije** kao da su s Jovanovim kumstvom u svezi. Kaže se, naime, "svatske davorije" za pjesme kumovske i vjenčane.

¹ U čudesnoj priči 22 Kojanovljeve zbirke, sretamo Davorina, sina Upravde, te sjedi s carem na carskom prestolu. Što je Davorin Upravdin sin, to kao da se nekako slaze s pravdom svetoga Jovana.

² Pazi na ovaj stih, u jednoj svatovskoj pjesmi (Stojanovića **pjes.**, s. 272): "Davor tebe! djevojačka majko!" To, kao da je: "Davor tebe sačuvao!"

³ Vidi **Dio IV**, na str. 27—8 (127—8).

Bilo kakvogod ime aprilskom Suncu, ovo Sunce zadovolji ljudskoj čežnji za duševnim skladom. i namiri srce Srbima i Hrvatima neznabožnim. Kumstvo i pobratimstvo, pravda i prijateljstvo, najveće stoji od ovoga mladoga boga, vrlo slična s eranskim Mithrom, s italskim Dius Fidius i s helenskim Apolonom. Gdje im treba nebesnih svjedoka, ljudi, kod Homera, uvijek zazivaju pravednog kaznitelja, Apolona, koji ubija smrdnu aždaju, **Pythona**, pa i putenog napasnika svoje majke Latone, ogromnog diva **Titya**, pritajana u zemlji. Priča Apolonova i Jovanova u ovome, koje je najglavnije u mitu, jednače se skoro do istovjetnosti.⁴ Tek u plastičnoj tvorbi razlika je megju Apolonom, ubilcem Pitona i Titija, i ludanim Jovanom, ubilcem aždaje i divskog starješine. Apolon nadkrili Jovana za to, što njega obigraše grčke muze.

6. Golemović Gjuro

Pod hristjanskim imenom, ali uz adjektiv iz davnih doba, dogje do nas i peti vojvoda oko carskog stola, a uz carevo desno koljeno. To je Golemi, ili Golemović-Gjuro.⁵ Nego, ime družice mu boginje sasvim je pogansko, pa po njoj moći ćemo, valjda, zaći i do imena boga.

Drugarica Golemog svetitelja bijaše Lada. Pred mjesec maj, i kroz ti mjesec, Hrvatice još "ladaju", na čast davnoj boginji. U Karlovcu na Gjurgjev dan (23 apr.), a u okolici uoči Gjurgjeva dne, djevojke, ovjenčane Gjurgjevim cvijećem, idu okolo od kuće do kuće, pjevajući pjesme i pripijevaći Ladu.⁶

⁴ Ludani Jovan, kao što sa sunačnim Heraklom, slijeva se i sa sunačnim Apolonom.

⁵ Vuk. **pjes.**, knj. 11, 81, v. 55.

⁶ Vuk. **živ. i ob.**, str. 29.

Po boginji, one se zovu "ladavice". Drugdje, među kajkavcima hrvatskim, ladavice¹ ladaju od Gjurgjeva sve do Ivanja dne, t.j., kroz cio mjesec, što negda bijaše posvećen majskome bogu. Jedna pjesma, u varaždinskom kotaru, glasi:

"Sveti Jura kres naložil,
sveti Jura,
na Jurjevu na večerju,
na Jurjevu.
Dimo pošel, prsten zgubil,
dimu pošel.
Idi, luba, najdi mi ga,

idi, luba,
najdi mi ga, donesi ga,
idi luba.
Jišla luba, je ga našla,
jišla luba,
je ga našla, donesla ga,
je ga naša".²

Sveti Jura, ovdje, nimalo ne prikriva boga, koji eto traži svoj sunčani prsten, i vjenčava se s boginjom. Istog Juru, Ladina žednog ljubovnika, izvodi i štokavska ženska pjesma, koja drugo nije do ista kajkavska himna, u jednakom osmercu:

"Gjuragj kosi po pobrgju,
Lado! Le! mile!
Konja penje po zalagju,
oj Lado, oj!
Gjurgju žegjca dodijala,

Gjuragj konju govorio:
Vrisni, konju, dobro moje,
ne bi 'l čula moja ljuba,
ne bi 'l vode donijela,
tebe vode, mene vina".³

Juro nije baš nikakav svetac, nego, dok nalaže ognjeni krijes, ište zlato, dakako sunčano, opet u pjesmi kajkavskoj, što se u oči Gjurgjeva dana pjeva u Turovom polju^{3a}:

"Lepi Juro kres nalaže,
na Jurjevo pred večer.
Z desnom rukom kres nalaže,
z levom rukom venčec plete.
Nestalo mu malo zlata,
malo zlata za dva lakta!

Ne dam, vera, Jura sinko,
pri tebi ga kola voze,
pri meni ga oslek nosi;
ti je pojti k očku prosit:
Daj mi, oče, malo zlata^{3b}

Pjesmu pjevaju djevojke, u to seoska momčad skače preko naloženog krijesa.

¹ Tamo ih kažu "ladarice", ili "vile ladarice", pa idu okolo u svečanom broju od **sedam**. Kukuljević, **Vile**, na str. 88.

² Kukuljevica **pês.**: pêsme Ladarske. A, pri svršetku ladarskih dana, uoči Ivanja dne, pjeva se oko Križevca: "Lep nam Ivo kres nalaže — na Ivanjsko na večerje, — oj Lado! Lado! oj Ivo, Lado!"

³ Vuk. **pjes.**, I, 288, v. 21—8.

^{3a} Meni pjesmu priopći mladi g. M. Šenoa.

^{3b} Isto se ponavlja za oca, sestru i brata.

Pominje kralja, a ne Gjurgja, jedna pjesma iz Slavonije⁴; ali ko je taj kralj, vidi se po "polju, punu sâda", i po "zelenu lugu, punu hlada":

"Mi idemo, Ljeljo!
ravnim poljem kralju, Ljeljo!
i zelenim lugom.
Ravno polje, Ljeljo!
ravno puno sâda,
zelen luže pun je hlada.
Lado! Le! mile! Ljeljo oj Ljeljo!
Mi idemo, Ljeljo!
mi idemo kralju, Ljeljo!

sad pred bijele, Ljeljo!
sad pred bijele dvore, Ljeljo!
dobra gospodara.
Lado! Le! mile! Ljeljo oj!
I nosimo, Ljeljo!
i nosimo kralju, Ljeljo!
bijelom dvoru, Ljeljo!
bijelom dvoru, kralju, Ljeljo!
zdravlje i veselje.

Lado! Le! mile! oj Ljeljo oj!"⁵

Lado! Le! mile! pobožni je usklik lijepoj miloj Ladi⁶ i visokoj miloj Lelji, carici nebesnoj. Ovi usklik, što u više ženskih davnih pjesama dolazi, uhvaćeno kolo i sada pjevajući oteže, pa ga navadno ponavlja, kao zadnju uspomenu usrdne negdašnje pobožnosti prema velikim boginjama. Pjesmom uznoseći bujno vjenčanje kitnoga maja, Hrvatice i Srpkinja mlade živo pripijevahu imena lijepe cvjetne Lade i bračne višnje Lelje. Združene ove dvije boginje može biti da udrža i pučki govor, gdje ljudi šaljivo vele: "Tako mi Lade i Vlade i devet sjemena". Ta Vlada biti će Vladarica nebesna. Udrža ih zar i u izrazu: "Lale mile" ili "Lile mile".¹ Od sviju boginja, uz veliku majku Lelju, bijaše spominjana blaga i draga Lada, koja hrljaše na krilima ljetnih lahora:

"Molimo se, Lado!
molimo se višnjem bogu,
oj Lado oj!
da popuhne, Lado!
da popuhne tihi vjetar,
oj Lado oj!"²

Kad svećenici Hrvate i Srbe privoliše na Hristovu vjeru, brišući bogovska imena, ne zbrisaše ni ime "Lelja", ni ime "Lada". Osim pjesama, što ih ovdje i drugdje već navedosmo. dolazi češće, kad je govor o ljubavi, u pripjevu Lada, obično dvaput podvikivana:

"Gledah momu od malena
Lado! Lado!
od malena do golema
Lado! Lado!"³

Mekanoj, razbludnoj boginji, u svatovskim pjesmama odlijeće i uzvik: "Lado mazo!"⁴ Ovako, dašto za nju više ne znajući, još je zazivlje, u Slavoniji, kolo pustosvatica, kad ove dočekuju udavaču iz očina u mladoženjin dom.⁵

Do nedavna postojala je riječ "Lada" i u prostom govoru, u Dubrovniku. Dubrovačka jedna poslovice glasilaše: "Penje mu gaće stara lada"⁶.

⁴ Stojanovića **pjes.**, str. 278—9. Pjesma zapade u koledarske, a pjeva se "napjevom stranačkim i čudnim, kakvim se ne pjevaju druge naše pučke pjesme", opaža Stojanović (str. 13—4).

⁵ Ova mi se pjesma čini, osim joj starinskog i čudnog napjeva, i u ostalome ni najmanje promijenjena prema prvašnjoj njezinoj osnovi. Zdravlje i veselje ide Suncu, a od Sunca i ljudima prilazi.

⁶ **Lada**, po svojoj prilici, znači: lijepa. Vidi u Miklošića **Bild. der slav. Personenn.**, s. 31, pod **lad-**, i **Etym. Wört.**, pod **ladū**.

¹ N.p.: "sve oko njega lile mile" (Vuk. **rječ.**) — "ne zna, ali će š njome niz dlaku na lilemile, ali okosito" (Vrč. **Niz. prip.**, s. 278). Kako je "Le" skraćena od "Lelja", mislim, da je i od "Lada" skraćeno "La", te "lale mile" da je za pravo "La Le mile".

² Stojanovića **pjes.**, str. 279.

³ Vuk, **rječ.**, pod **Lada**.

⁴ Stojanovića **pjes.**, str. 273.

⁵ Za značenje riječi "maza", isporodi: "od maze je prsi razdrjlila" — "maza materina" (Vuk. **rječ.**, pod **Maza**). U češkom jeziku, "lada", "lajda", bludnica, valjda je ova ista hristijanstvom degradirana boginja.

⁶ Daničića **posl.** U Stulli-ovu rječniku, "lada" je žena svome mužu.

Ovo glasovito pripijevanje Lade i Lelje za maja mjeseca, ovo ustrajno pučko pominjanje negdašnjih velikih boginja srpskih i hrvatskih, nalazi jake potvrde u historičnoj jednoj vijesti iz sjeverozapadnih slavenskih krajeva. Vijest je u nekoj poljskoj knjižici, štampanoj 1550 g., a kaže, da je na jednoj gori bila bogomolja "triju idola, nazvanih Lada, Boda, Leli", pa da tamo, "na dan prvoga maja", igjaše prosti narod, da se moli i da žrtvuje. Poganska bogomolja poslije je razorena i na njezinu mjestu nastala crkva svete Trojice.⁰ Dakle, Poljaci pogani veličahu Ladu i Lelju u isto doba maja, gdje se i u nas združene Lada i Lelja još zazivlju.¹

⁰ Archiv, IX, s. 528.

¹ Vijest poljske knjige ima znamenitosti i u općenitijem pogledu. Putem historičnih svjedočanstva, mi smo obaviješteni ponajbolje o staroj vjeri sjeverozapadnih Slavena, t.j. Poljaka i obližnjih im plemena na donjoj Labi i u baltičkom primorju. S bogovima tih krajeva puno puta su od nas uspoređivana božanstva iz naše pučke tradicije. Ali to teško ide, misle neki, jer da su drugi bogovi u sjevero-zapadnih Slavena, a drugi u Slavena južnih. Ja nasuprot kažem: bogovi, u suštini, jednaki su i tamo i amo, a različita mogu biti tek božja imena. Nego, primjer poljske, isto kao naše, i Lade i Lelje, dokazuje, da tvrdnju o različitosti, i što se tiče samih imena, treba suziti u tijesne granice.

Kakogod što i drugi rodovi u arijskoj velikoj grani čovječanstva (Indi, Eranci, Heleni, Itali, Germani), tako i ukupni slavenski rod imadijaše, u svima svojim plemenima, od prilike jednu te istu religiju. Italska plemena, umbrijsko, oskijsko i latinsko, megju sobom bijahu više otugjena nego li slavenska u vijeku poganskom. pa ipak komparativna mitologija sve to većma svodi im bogove na izvorno jedinstvo. Duševnu ovu zajednicu, jezičnu te i vjersku, velikih rodova ljudskih čisto spazi, već kojih pedeset godina nazad, J. Grimm. "Govore li istim jezikom", veli on, "razni dijelovi puka kakova, onda im je uvijek jednaki način vjere i bogoštovja sve dotle, dok ostaju pri svojoj naravi, a nisu izloženi nasilnome uticaju sa strane.... Koja kritika počinje time, da niječe, ili u sumnju dovodi, što je živo i predajno u pjesmi i priči pučkoj, ona sebe sapinje i uništjuje. Kritici je samo sabirati, regjati i po povjesnom razvoju raspravljati sadržinu" (D. M., s. 81). Na istom mjestu, Grimm kaže i to, da "Slaveni", ako i rastureni na daleko, imaju poglavite bogove zajedničke. Ja u ovo zadnje ne upirem, jer u Grimmovo doba slavenska mitologija bijaše još u povoju. Ali opće pravilo kritično, kako ga Grimm udesi, do danas ne izgubi ništa od svoje narednosti i tvrgje.

Što u pripjevima pogdjekojih naših pjesama Gjurgjevskih sačuvaše se imena: Lada i Lelja, to je dašto sreća za našu mitologiju, ali je to i puki slučaj. Da se mrska ona imena poganska istisnu, nastojali ljudi iz crkve, osobito zapadne. Znamenit primjer takve brige hristjanske nalazimo u jednoj pjesmi kajkavskoj, gdje je zazorna poganština zamijenjena s nedužnom riječju: "Kiroles!" Pjesma se pjeva u Turovom polju¹, na sam Gjurgjev dan u jutro, no, i pokraj drugojačijeg pripjeva, pjesma i obred ostadoše neznabožački. Slože se dvije djevojke i jedan momak. Od dviju djevojaka jedna drži u ruci zelenu rakitovu ili vrbovu šibu, a momak na jednom suhom drvцу nosi svezanu crvenu mahramu, kao zastavu. To troje zaredi od kuće do kuće po čitavom selu, očekujući darove i pjevajući:

"Ovo se klanja, zeleni Juro,
zeleno drevce, Kiroles³!"
i u žute čizme, i u kune kape, u plave hale,
i u bričke sable, pisanom pasu³.
Kukovačica⁴ zakukovala u rano jutro,
v zelenom lugu, na suhom drugu⁵,
na rakitovom i na borovom.
Jura mi ima zlatnu jabuku,
on mi ju tače u rano polje⁶,
u rano polje i crne gore,

u crne gore, u divojaštvo.
Komu jabuka, tomu divojka!
Jure jabuku, Jure divojku!
Dever deverek snašice budi:
Stante se gore, mlade snašice,
pak nadelite nas devojčice,
nas devojčice i zelena Jurja,
zelena Jurja z daleka pnta,
z daleka puta, našega truda,
trudnoga hoda".

Kad je dovršeno obilaženje, te se vrata kući, oni rakitovu zelenu šibu zataknuće za kakovu gredu u vrtu, da je obrane; kažu, od rovanja krtova.

¹ I ovu mi pjesmu dostavi prije pomenuti gospodin, M. Šenoa.

² G. Šenoi stari neki seljak reče da "Kiroles" znači koliko i "Kyrie eleison!" Taj se pripjev ponavlja iza svakog stiha pjesme.

³ To je svečano odijelo turopoljskih plemića.

⁴ Kukavica vijesnica proljeća.

⁵ Drug je suh kolac, šibika bez lišća.

⁶ Meće u orano polje. Zlatna je jabuka simbol sunca i sunčanog žara.

Čas prije rekosmo, da je Ladu naći i u pripjevima pogdjekoje svadbene pjesme. Ladina udaja u maju bude, zaista, uzorom ženskoj udaji megju ljudima. Ladu i cvijeće pjeva svatovsko kolo, kad pjesmom daje oduška želji nevjestice:

"Sitno cvijeće po livadi,
Janje mlado!
U kite me naberite,
Lado! Lado!
U kolo me ponesite ...

I ta kita progovara
Po kolu me dijelite,
ne dajte me oženjenu,
oženjen me ružno nosi,
a ja cvijet većma venem".¹

Pače, u Malorusa "ladovati" hoće reći: pjevati svatovske pjesme.²

¹ Petranovića **pjes.**, knj. I, 86.

² Miklošić, **Etym, Wört.**, pod lad-

Da dani Gjurgjevi bijahu dani velikoga braka u prirodi, pa i ljudskih brakova u zadrugama Srbâ i Hrvatâ, tome imade mnoštvo dokaza u govoru, u običajima i u praznovjerju našega naroda.

Kad je Gjurgjev dan, "hoće gora da pupča, a cvijet da cvati",¹ te hoće onda, po pučkom mišljenju, da se i najlaglje sljube momci i djevojke.² Dogje li taj dan, "ne pita list goru, ni gjetelina livadu: hoću li o napretku? nego, po božjoj naredbi, svaki list iz svoga ogranka, a svaki cvijet iz svoga pupoljka".³ Gorski snjegovi okopnili, a gora se preodjela lišćem i zemlja cvijećem; propjeva ševa, te prispje blagovijest Gjurgjeva mladim Hrvaticama i Srpkinjama. Već u noći, pred Gjurgjev dan, njima se sanja o sugjeniku: ovoga će one usniti, metnuvši pod glavu koješta nanj namijenjeno.⁴ Ranim jutrom, na Gjurgjev dan, u Boci, tri djevojke, sluteći na skoro vjenčanje, "idu na vodu, da ih vode, nose proso, da ili prose, nose grabovu grančicu, da ih grabe".⁵

¹ Vrčevića **Niz prip.**, str. 57. Gjurgjev dan znači i na prosto upaljenu strast. Kad se mladić primakne crnogorskoj djevojci, te hoće da je miluje ona će naljućena reći jačim glasom: "Tamo se, poganjeviću, psi ti se mesa najeli!" Što si se pomamio, na čudo ti Gjurgjev dan doša!" Medaković, **Život Crnog.**

² Id., str. 24 : "Nije lasno, moja gospodo, zaustaviti o Gjurgjevu dne goru da ne pupča, a livade da ne ćetaju; a ko hoće časno, nije niti lasno; još mlada i zdrava: u selu na pretek mladih momaka, te se nekako, jadi je ne znali! bez ičijega znanja sljubi s Perišom ..."

³ Id., str. 34.

⁴ Milićevića **živ. Srba**, str. 96. A na str. 93: "U oči Gjurgjeva dne, devojke naberu cveća i svežu ga u kite, i te kite namjenjuju na momke, od kojih se nadaju voljenja. Kite te u gluho doba noći iznose na otvoreno mesto . . . i tu ostavljaju do zore, a u zoru hite da vide. na kojoj je kiti najviše rose, onaj će je momak one godine najviše voleti. Ovo se mora raditi tajno, da niko ne vidi". Ovaj dražesni običaj drže u Krajini negotinskoj, te se čini više rumunjski, nego srpski.

⁵ Vuk. **živ. i ob.**, str. 29.

I bračni vijenac, što vjenčava našu udadbenicu, po svoj je prilici uzet iz božanske spreme cvjetnoga Gjurgja. Viju mome vijence od smilja, namijenjene na sugjene momke, te ih spuštaju niz vodu, da ih voda nosi; a bog tim djevojkama nadahnu ljupku pjesmu: "Plovi, plovi, moj zeleni venče, — te doplovi do Gjurgjeva dvora!"⁶ Velikoga Gjurgja one susretaju u najljepšim odjećama, hvataju u baščama kićeno kolo, i pripijevaju pjesme svakojake.⁷ Nego se "ljetni Gjurgjev danak", prije svega, slavi kupanjem. Minula mutna voda prvog proljeća; ona je u potoku sad bistra kao Gjurgjevo oko. Minula je pak sasvim opasna voda zimska, koja stajaše u vlasti tamnih zloduha. U Slavoniji, prije Gjurgjeva dne ne valja se kupati: kroz zimu vlada gjava u vodi, i lako je, da čovjeka u svoje mengjele uhvati i u vodu zavuče, da ga utopi; misle Slavonci, da svakog utopljenika gjava sveže dolje u vodi.¹ Taj zimni gjava nije jamačno vrag hristjanski, već je vrag iz prirode, crni vrag neznabožački. On sad ustupa pred blagim Suncem maja. Ilića **obič.**, na str. 127. Da ih se božja moć dotakne, muškarci, na osvit Gjurgjevih dana, kupaju se u rijekama, a žene po gradinama, u mirisnoj omaji. **Omaja** je voda, što se omahuje i prska s kola vodeničnog, a bijaše zacijelo sakralna našim starima.

⁶ Vuk. **pjes.**, knj. I, 330, v. 8—9.

⁷ Id., knj. III, 89, v. 29—33.

Još jednako metnu u nju osobito miloduha selena,¹ pa mlade šume i svakog cvijeća, što ga ima u maju³; metnu gjurgjic,³ koji, kad se nabere prije sunca Gjurgjeva jutra, te sasuš, biti će lijek od

kijavice.⁴ Živa zdrava omaja poznata je i Nijemcima.⁵ I Grci držahu, da udavače, a i mlade žene, jamče sebi rod, kad se one kupaju u živoj vodi potoka i izvora. A taman iz vodene pjene, iz omaje, mislim, iskoči im boginja ljepote i ljubavi, Ἄφρο-δίτη.⁶ I sad djevojke naše vjeruju u omaju, da će im od nje lice biti lijepo i čisto, i kosa da će im rasti.⁷ A ljubavnu pomamu ištu od trave omana (campanula, inula helenium), koju uzberu uoči Gjurgjeva dne i ostave preko noći.⁸ Oman im se prividja kao neko božje biće; primamiće im momke, te mu reku: "Omane brate rođeni, pomami toga i toga za mnom!"⁹ Na božić ljudi sa sela gataju još više, nego na Gjurgjev dan, ali djevojke nigdje u godini toliko. Budan, vedar, veseo,¹⁰ Golemi Gjurgag bijaše pravi bog mladosti, u jeku najljepšem. S njim starost nema posla: "moji su Gjurgjevi dni prošli, a nastupio im jesenji listopad",¹¹ svejednako vele starci; ali ga čila mladež jedva čeka, otkle izraz: "do Gjurgjeva dne", ad calendae Graecas.¹²

¹ Vjersko znamenovanje miloduha, ili selena (njem. fremde Liebstöckel, lat. apium, grč. σελίνον) prelazi slavensko vrijeme. Miloduhom ovjenča se sunačni Herakle. Mislilo se, barem u srednjem vijeku, da je afrodizijačna biljka (Gubernatis, **Myth. des Plantes**, pod **Apium-Jusquiam**).

² Milićevića **živ. Srba**, str. 95 — Vuk, **živ. i ob.**, str. 28.

³ Ili gjurgjica, ili Gjurgjevo, gjurgjevsko cvijeće (convallaria majalis).

⁴ Milićevića **živ. Srba**, str. 95.

⁵ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 492—3.

⁶ To iz početka, prije no primorski Heleni rekoše, da se stvori od morske pjene.

⁷ Milićevića **živ. Srba**, str. 95.

⁸ Je li **oman** u jezičnom odnošaju s **omajom**, ja to ne znam.

⁹ Milićevića **živ. Srba**, str. 94.

¹⁰ "Kad ko spava na Gjurgjev dan, boleće ga glava celo leto i biće grozničav" (Mil. **živ. Srba**, s. 94 — "Na Gjurgjev dan ne valja spavati, da ne boli glava; ako li ko spava, a on treba na Markov dan (25 apr.) da odspava na onome istom mjestu" (Vuk. **rječ.**, pod **Gjurgjev dan**) — "Bog te sačuvao vedra božića, i oblačna Gjurgjeva dnevi" (Vuk. **posl.**) — "Daj ti mene veseli dan Gjurgjev, daću tebe sira i mlijeka" (id. ib.). Što se tiče spavanja, mi već rekosmo (**Dio III**, s. 7 (151), da je ono, po nazoru eranskom i slavenskom, u prilog tamnim duhovima, a budnost da pristoji Suncu. U Golemom Gjurgju razabrati je i po ovome sunčano lice.

¹¹ Vrčevića **Niz prip.**, str. 102.

¹² Id., str. 52: "..... Kako je ovi započeo, čini mi se, da do Gjurgjeva dne ne će svršiti".

Nestrpljivo ga izgledala osobito davna omladina srpska i hrvatska, kojoj se javljao u "proljetnjem cvijeću"¹ i u bludu punog zelenila. Toga zelenila radi, Golemi bog, potonji sveti Gjurgag, pobožnicima se prizirao kao "čudan dobar junak — na vitezu konju zelenome, — i na njemu čisti zelen skerlet".² Poljem lazeći, on štiti njive i usjeve.³ Na Gjurgjev dan, nagi ljudi se valjaju po zelenoj šenici.⁴ Sakralna bijaše Gjurgjeva zelen. U Paštrovićima, kad kći udavača polazi iz očinoga doma, otac joj kaže tronut, u dobroj molitvi: "Da ti napreduje svaka tvoja rabota, kako voda o Božiću a list i trava o Gjurgjevu dne!"⁵

Na Gjurgjevo, vračarice i vračari slavonski beru prije sunca svakojake ljekovite trave. Vele oni, da gjurgjevske trave najveću jakost imaju^{5a}.

Golemi taj bog zelenila, cvijeća i ljubavi mladenačke, bog preopune proljetne radosti, sporio bi, jednako, plod i rod škotski. Zadruga naših otaca njemu se utjecale, da im marva napreduje, da im krave budu mlijekne. Običaj je u narodu, da se na Gjurgjavo rovaši stoka. Oko Timoka, kućni gospodari pašte se, da janjcima na svaki rog prilijepe po jednu svijeću.

U Turovom polju, nagnaju stoku, da i ona skače preko plamenog krijesa: pastiri joj ovjenčaju rogove vijencima od vinike, pa, kad je vraćeno blago u tor, s rogova mu skinu vijence i bace ih na krov, kako bi krave više mlijeka davale^{5b}.

¹ Pri podjeli svetačkih darova, u crnogorskoj pjesmi (Vuk. **pjes.**, knj. II, 2) uze "Gjorgijje proljetnje cvijeće" (v. 32). A pučka poslovice veli: "Daj ti mene veseli dan Gjurgjev, —daću tebe trave i cvijeta" (ili "sira i mlijeka", kao što jedni govore, mjesto "trave i cvijeta". Vuk. **posl.**)

² Ovako Vukova drevna pjesma: "Ko krsno ime slavi, onom i pomaže" (knj. II, 21, v. 69—71), gdje se priča o čudnoj prikazi svetoga Gjurgja.

³ Svuda po Srbiji, "uoči Gjurgjeva dne grade se krstovi od leskova pruća, pa se meću na kuće, u baštu, njive i useve, na stanove, da ne bi preko leta grad tukao" (Mil. **živ. Srba**, s. 93).

⁴ Vuk. **živ. i ob.**, str. 28.

⁵ Vuk. **rječ.**, pod **Dobra molitva**.

^{5a} Ilića **obič.**, na str. 127.

^{5b} Po kazivanju g. M. Šenoe.

Gdjegdje, izbace pušku preko stoke za to, da u njoj Bude napretka.⁶ Vatra sluti na Gjurgjevu moć, koja ogrijeva.⁷ A da bi krave, novogodišnjim redom, postale mliječne, dadu im da jedu travu, što se zove "vratič", ili "povratič" (tanacetum crispum), u Lici "umanika".⁸ Gjurgjevo mlijeko tako je čudno, da se može i preuzeti od jedne stoke na drugu. Kad se, na Gjurgjev dan, triput oprtči oko tugje stoke, ili, još bolje, kad čobanice, ili rasperane, ili gole, prije zore nekako vračaju s muzlicom, eto je mlijeko izvučeno, te prilazi iz jedne u drugu marvu.⁹ Golotu vidismo kao obred starog vjerovanja.¹⁰

⁶ Vuk. **živ. i ob.**, str. 29.

⁷ "Doće tebi Gjurgjev danak, — ogrijaće te", u smislu krutom (V. P. pjes. herceg. u **Slovincu** g. 1878, br. 4).

⁸ Vuk. **rječ.** I davna riječ "umanika" nosi značenje mahanja i gorenja. Vidi u Daničića **Korijeni**, str. 314.

⁹ Miličevića **živ. Srba**, str. 96. Za sve obilje pučkog praznovjerja o Gjurgjevu dne, čitaj "Gjurgjev dan" i u drugom dijelu Miličevićeve radnje: "**Život Srba seljaka**, Gl. 37, s. 116—7.

¹⁰ **Dio IV**, na str. 6—7 (106—7).

U Slavoniji, ima o Gjurgjevu dne čudna pripovijest, koja veće pristaje kakome bogu, nego li svecu hristijanskom. U oči Gjurgjeva, kažu¹, išao je neki šepavi čovjek svome prijatelju na čast, kad ga mrak uhvati u velikoj šumi. Da se ukloni zvjeradi dotle, dok svane dan, pope se na jedan hrast. Oko ponoći eto sa svih strana stoji urlikanje kurjaka, a pred kurjacima na konju jaše junak. Pod onim hrastom iskupila se nebrojena množina zvjerova, kojima svima junak doznači hranu godišnju, te šepavome jednome vuku namijeni šepava čovjeka. Po tom kurjaci razigjoše se kud koji, urličući i vijučući; junak ode gorom pjevajući. Bio to sveti Gjuragj. Kad sunce ograne, pastirići primiše k sebi šepavog čovjeka, protjeravši šepavog vuka, koji svejednako pod hrastom nanj vrebaše. Ali što je sugjeno, tome nikako niko ne će izbjeći. Onaj vuk, poslije našavši zgodu, izvuče iz sredine pastira, kad su svi spavali, šepavog čovjeka, zakolje ga i pojede. — Smisao ove priče kao da je proziran. Sunčani bog maja pjeva i rastjerava zimsku zvjerad, pošto kroz zimu propade, ili će propasti, ono što je hromo i betežno.

¹ Ilića **obič.**, na str. 128—9.

Okolo dalmatinske Promine, pjeva se o svetome Gjurgju pjesmica jedna, koja jednako odaje više starog boga, nego li sadašnjeg sveca. Pjesma, sa različitim ispremiješanim metrom, glasi:

"Sveti Juko zastavan
nosi cv'jeće i proljeće.
Na zelenu konjicu
na mlagjanu travicu
igje, igje, skakuće
i veselo klikuće:
Zelen-gore, zelen-bore!
Granu sunce niza brda,
Promin-goro bila tvrda!

Slava, slava, Jurjev-danu!
Bila dobra godinica,
a rodilo vino i pšenica!
Veselo, veselo!
Koledo! Koledo!
Nav'jesti nam blaga kiša
sveti Jure radiša (sic).
U proljeće gizdava
zeleni se dubrava,

povjetarce rosu trese,
domaćini vesele se.
Oj veselo! Jurjev-dan
na zelenu konjicu
na mlagjanu travicu
igje, igje, skakuće
i veselo klikuće:
Veselo, veselo!
Koledo! Koledo²!"

Pripjev:

"Veselo, veselo!
Koledo! Koledo!"

mi već čusmo pri svetkovini božićnog Sunca.

² U zadarskome **Nar. L.**, g. 1890., br. 31.

Obična je riječ u narodu, da "nema ljeta bez Gjurgjeva dana". Ovi prvi dan ljeta oci nam neznaoši slaviše kao preradosni blagdan, kao "velik dan":

"More velo, veliko,
dogje li ti velik dan?
Bogme dogje i progje,
Gjurgjevo cveće odnese,
Gjurgjevo cveće, gjurgjevak,
Gjurgja ga bere, prebira".¹

¹ U **Vili Beogr.** g. 1866, br. 50. Dan je tako velik, da je kašto i polazna tačka u godini. U Milićevićevu **Životu Srba** (s. 164), čovjek jedan, čini čineći, "izregja sve svece od Mlada Gjurgjeva dne jedne do Mlada Gjurgjeva dne druge godine".

Ovako, u krajevima do rijeke Morave, pjeva kolo djevojačko, kroz cijelu jednu nedjelju dana. A baš za nedjelju dana čini se, da je trajao veliki god boga. U Lici, kad je navršena nedjelja po Gjurgjevu dne, biva "mali Gjurgjev dan",² kao što u Srbiji dolazi "mali božić" sedam dana iza velikoga božića. Ovi paralelizam mogao bi nas voditi ka zaključku, da se, na početku svakoga mjeseca, jednako dugo slavio dotični sunčani bog, ili da je barern to slijedilo kod probranjih takovih bogova. Ljetno godovno Gjurgjevo bijaše svečano, kao što i godovno novorogjenog Sunca, s Božićem i s Koledom, pri suncokretu zimnom, pa i ono Sunca u godišnjem naponu, pri suncokretu ljetnom, koje ćemo naskoro viditi. Uoči božića, plama domaća badnjakova vatra, na lik vatre, što se s novim godišnjim Suncem zapaljuje na nebu; uoči Gjurgjeva dne, plama, danas, u Hrvatskoj, krijes,³ što, goreći na otvorenom polju, prikazuje ljetno Sunce. golemo i žarko.⁴ Svakako, dani Gjurgjevi bijahu veliki, pa je, valjda, nomenklatura njihova pridana velikomu hristjanskomu godu vaskresenija Hristova, što pada blizu do ovog istog vremena. Kao što za Gjurgjev dan, i za dan uskrsni, u strani Srbije preko Morave, kažu "veligdan".⁵ A "cvijeti" (dominica palmarum) sva je prilika, da negda bijahu cvijeti Gjurgjeve.⁶

² Vuk. rječ., pod **Mali Gjurgjev dan.**

³ Vuk. rječ., pod **Krijes.**

⁴ U Dubrovniku nalazimo i mimičnu prikazu zelenog, cvjetnog i žarkog boga. Prikazivač zvao se **Bembelj.** Svake godine, na 1 maja, izlazio je iz grada, te išao u polje k manastiru sv. Jakova. Bembelj bijaše sav iskičen zelenim lišćem i cvijećem, a obavio blavorima, pa jednoga blavora držao i u ruci, i s njime se igrao (Vuk. rječ., pod **Bembelj**). Zmija je lik ognja.

⁵ Vuk. rječ., pod **Veligdan.**

⁶ Barem je kroja sasvim poganskog pjesmica, koja na blagovijest, a još više na cvijeti, djevojke pjevaju, kad idu na "ranilo" na vodu, prije sunca:

"Poranile djevojke,
Jelo! Le! Jelo! dobra djevojko,
poranile na vodu ,
al' na vodi jelenče ,
rogom vodu mućaše ,
očima bistraše".

Često puta rekosmo, da jelen prikazuje sunce. Iza svakog stiha ponavljani pripjev: "Jelo! Le! Jelo! dobra djevojko", osim Leje valjda pominje Zora, pod hristjanskim imenom: Jela.

Tako i naziv "velika nedjelja", za svetu nedjelju dana do uskrsa, rekao bih, da je postanja nehrisjanskog. Slovenci za veliki četvrtak kažu: "zeleni četrtak".

Ep nazva Gjurgja "golemim", a mi pridržasmo riječ. Maj, kod Itala, bio i mjesec i bog; pa njegovo ime, **Maius** u govoru latinskom, i **Maesius** u oskijskom, jest istoga porekla, kojega i riječi **major, magis**, te znači ono, što i naše "Golemi".¹ U gradu Tuskulu štovahu "Deus Majus" kao nekog proljetnog Jupitera,² a u gradu Rimu, na prvi mjeseca maja, slavljahu boginju "Maia", ili "Majesta", prizivajući je "Maja Volcani", t.j. Ognja. Ognjenu svetoduhu Janju mi svuda susretasmo drugaricu naših sunačnih božjih viteza. U maju mjesecu, Rimljani svetkovahu i cvjetnu svoju boginju, "Flora",³ na koju je preneseno sve cvijeće našega Gjurgja i naše Lade.

¹ Preller, **Röm. Myth.**, I, s. 398. Gdje Preller veli, da ime boga naznačuje povećanu vegetaciju, to je iz prava etima kriv zaključaj.

² Id., ib., B. 270.

³ Ovidii Fasti, I. V, v. 183—378.

Sva je prilika, da praznovjerje i obredi, koji su sada Grjurgjevski; nekad spadahu na maj. Ima još i ostataka majske naše svečanosti, pa ti ostaci nas potsjećaju na nekog boga vidnog ili sunčanog. Tako n.pr. u Slavoniji, čeljad ide, na prvi maja, na stanovita vrela, da vodu pije i da se umiva; idu osobito oni, koji imaju slabe oči¹. Umivanjem će se očistiti i pjege sa lica². Šta više, i rosu od prve majske noći sahrane u staklenku, i cijelog onog mjeseca lice taru. Na prvi maj, kao što i na Gjurgjevo, bere se ljekovitih trava svakojakih, a, kad ih beru, stare žene s nikim ne govore, niti se na što onda obaziru pod nijednu cijenu³. To je onaj svečan muk iz stare vjere, koga mi više puta već zabilježismo. Luka Ilić, u svojim **Slavonskim Običajima**, zna navesti jednu posve mitsku pjesmu, koja bi se na prvi maja pjevala u Orahovici. Pjesma je ova:

"Poranili sivi sokolovi,
sokolovi mlagjani junaci,
poranili, zoru prevarili,
i goricu sinju obletjeli,
tražeć dvore malanoga Lade.
Malen Lado u gorici spava,
sankom spava, pokrila ga trava.
Budili ga mlagjani junaci..
budili ga s majom okrunjenom⁴,
okrunjenom, s cv'jetom nakićenom.
Probudi se umiljati Lado,
pak besjedi mlagjanim junakom:
Ne budite, sivi sokolovi,
ne budite mene, malog Lade,
već idite k djevam pred dvorove,
pa ih budite iz debela sanko
s cvjetnom majom i s ljupcem
junačkim.

Tad s' junakom ino ne mogaše,
već se kreću iz tog sinja luga,
doletjeli k dvorom djevojačkim.
Al' su djeve već ustale bile,
i dvorove s cvjetnim metlam mele.
To junakom i pomučno bilo,
jere su ih djeve prevarile,
prevarile zoru i junake,
te bacaju okrunjene maje,
okrunjene kićenim djevojkam,
pak se tužni u lug povратиše,
da s' potuže malenom Ladi,
da su djeve do njih već ustale
i dvorove s bosiljkom pomele.
Ali Lade u gorici nema,
niti Lade ni o Ladi glasa⁵".

¹ Ilića **obič.**, na str. 132.

² Id., na str. 134.

³ Id., na str. 134—5

⁴ **Maja**, to je oblica, navadno jelova ili smrekova, oklaštrena, osim vrhunca, na kome se granje ostavlja na način krune. U tome je, veli Ilić (str. 132—3), **phallično** znamenovanje.

⁵ Na str. 135—6.

Iz ove bi pjesme proisteklo čak i ime majske boga, koje bi bilo **Lado**. Ali nigdje, u pučkoj literaturi, ne izilazi muški Lado, već se u vokativu pripijeva: Lado! koja ima biti ženska, pošto za boginju Ladu, a ne za boga Lada, zna slavenska mitologija. Zbog toga, i ne obzirujući se na druge neke mušnoće u pjesmi, ja cijenim, da je pjesma izmišljena, zar od samog Ilića.

Kod Germana nema potvrde našem nazivu "Golemi", ili barem taj naziv propade sasvim. Ali je Maj, iako ne riječju, a to na djelu, i kod njih golemi bog. Pače je Maj jedino mjesečno, sunačno biće, što ga u predaji svojoj sačuvaše i Skandinavci i Nijemci. Ujedno kralj i bog,⁶ on njima oličuje ljeto koje počinje, "ljetni Gjurgjev danak", kao naše pjesme što vele. Germanskoga boga Maja odjenulo ruho zeleno,⁷ i to po jednakoj misli našoj.

⁶ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 633—4.

⁷ Id., ib.

Ako bogu, u nas, nadimak uhvatismo, je li moguće, da mu nagjemo takogjer ime? Teško to; ali nam je opet slobodno reći nešto sasvim neizvjesna. Skoro svi Slaveni, u pripjevima svojih ženskih pjesama, poznaju Ladu. Istočni Slaveni imadu, uz nju, i jednu svetkovinu, nazvanu Jarilo, iz koje se možda izvodi i neki Jarilo, bog ljubavi i ploda, te s Ladom druguje. U Bijeloj Rusiji, koncem aprila, djevojke sretaju proljeće, prikazujući Jarila. Jedna izmegju njih odijeva se kao "Jarila", onda hvataju kolo i pjevaju, dok idu po njivama, da bi se raž uzgojila. Na nekim mjestima, kao Jarila odijevaju djetića, ili starca, ili s plačem i smijehom ukopavaju čovjeka načinjena od slame. Jarilo je pomišljen kao bijel mladić na bijelu konju; bos je; u desnoj mu je ruci ljudska glava, a u lijevoj drži snopić ražana klasja. Od te prikaze hoće da se jari zemlja i sve živo.¹ Ljubav i plod isto tako označuju onog Gjurgja, do koga se pripijeva naša Lada. Da je Jarilo bio sunčani bog, ili sunčani god, zaključujemo iz toga, što mu se ime dovodi od istoga korena, od koga i "jarki", a "jarko" je, kao i "žarko", taman sunce, po postojanoj izreci naših pjesama. Jarilo, po svom jezičnom znamenovanju, može, jednako, izrazivati Sunce osvetno i Sunce proljetno i rodno.² Nije baš nemoguće, da je ljetno sunce maja i u nas prozvano Jarko, ili Jarilo. Kad naše pjesme kliču: "O junače! moje jarko sunce!"³ stajacim ovim stihom još kao da veličaju negdašnjeg boga. Tek da pišemo s početnim velikim slovima: Jarko Sunce, imamo pred sobom Jarka, ili Jarila. Otkle junačnome bogu dogje potonje ime Gjurgj, to je odmah rečeno. Hristjansko Gjurgjevo slavi se (23 apr.) blizu do početka maja,⁴ pa išlo najljepše od ruke izmijeniti sirovu legendu Golemog Jarila sa sjajnom legendom sredoviječnog velikog viteza i svetitelja. A valjda, obratno, i svetome Gjurgju privrnu se što god od zapadno-arijskog i slavenskog sunačnog božanstva. Prilika je, da od takoga božanstva, sveti Gjurgj uze, i dometnu k svojim čudesima, glasovitu borbu s aždajom, koja je Sunčeva. Izmjeni megju bogom i svecem može biti da pripomogne i samo asonancija imena: Jarilo i Gjurgj (Juro).⁵

¹ U ruskom rječniku Daljevu. Drugdje, a Rusiji, Jarilo pada i u druga doba, osobito u junij, te je moguće, da ovo ime prrstajše više no jednome Suncu.

² Gledaj **jarū** u Miklošića **Etym. Wört.** U našem jeziku, osim na izraz: "jarko sunce", paziti nam je još na "Jara zemlja" (gdje se sije na jar, t.j. u proljeće), "jaro žito", frumentum aestivum, "jarina", fruges vernaе, aestivae, "jarica", triticum aestivum, "jarik" (ječam, lan, aestivus), pa na "jarič", aeatus pectoris, "jarac" caper (Vuk. **rječ.**). U sanskr., zove se Sunce **arka**, od **arc-**, sjati (Gubernatis, **Myth. zool.**, II, p. 103).

³ Vuk. **rječ.**, pod **Jarko sunce.**

⁴ Pače u poganskome maju, ako počinjući od zimskog suncokreta (21 dec.), računamo mjesece, od ove tačke unaprijed, po triest dana svaki.

⁵ Čitalac ne će zaboraviti, da je ovo sve tek kombinacija, osnovana na kombinaciji.

Kako nam je viditi, praznovjerje najdeblje i nebrojeni pučki običaji čuvaše tvrdu vjeru onome bogu, koji, ma da se prozivao kako mu drago, prisvoji, iza krštenja Hrvatâ i Srbâ Gjurgjevo ime. Gjurgja znadu ženske pjesme. Ali ep Golemog Gjurgja samo uzgred napominje. A ovo je pojav čudan, posto ep božanske viteze, manje od Gjurgja, dosta često pjeva. Ja mislim, da izuzetku tome, što pada u oči, drugog tumačenja nema, već ako uzmemo, da nov junak, u drugom mahu pjevanja, otisnu Golemog Gjurgja.

Po mome mnenju, ta nova slika, koja se u ep uturi, izagnavši Gjurgja, no od Gjurgja mnogo koješta primivši na se, jest Kraljević Marko. Sreća i sjaj srpske države pod Dušanom Silnim, a još više, odmah za tim, burni dogagjaji srpske propasti, potresoše pučko srce, te narod ono upamti. Ja cijenim, da se osobito tada u epu, što dotle bio, najboljom svojom sadržinom, vjerski, pokazaje novi likovi. Kipljaše živo vrelo znamenite, vrtoglavne narodne historije, pa davne likove izbacivaše. Bolni osjećaj tu nedavno izgubljene slobode učini, te narod splete veličje propaloga neba poganskog s veličjem carstva Dušanova, koje prosja i zamače. U zlosretnoj povorci Dušanovih epigona, ne bijaše najmanji Marko, sin Vukašinov. Proglašen kraljem još za živa oca, Marko mogao se smatrati zakonitim vladarom srpskih zemalja. Kao takova, toga kraljevića barem pripoznaše južni Srbi, i megju njima Baoša, zetski župan. Ne bijaše Marko koji se prijećao na Lazara, nego Lazar na Marka, gospodara svoga, od koga se on odmetnu, te i natjera u bijeg megju Turke, dotle pobjednike na samoj bugarskoj Marici. Kobno Kosovo, i smrt na junačkom razbojištu, rasvijetli tragičnim i svetačkim obsjevom glavu Lazarevu; al taj poraz najviše skrivi, otpadem od Marka, sam knez Lazar. Zemljacima svojim, južnim Srbima, bijaše Marko posljednji kralj srpski. Pjesma, življa valjda i onda na jugu,

raznosila ovog Kraljevića, kome odskočiše mnoge iskre od sjajnog luča ljetnoga Gjurgja. Tako povećani Marko Kraljević bude razgovorom i utjehom, u neiskazanoj bijedi cijele Srbadije; bude utjehom i Bugarima, jednako slomljenim, a i Hrvatima, kojima priječaše ista sudbina.

Kažemo, da je u mnogim potezima Marko naličan Gjurgju. Već godišnjom svojom slavom, krsnim imenom, Marko privezuje se Gjurgju: on slavi "od godine opet do godine krsno ime, svetog letnog Gjurgja".¹ A o toj slavi narod ne sanao da pjeva, no i čudno pripovijeda. Neki Hercegovac "čera iz primorja vino o Gjurgjevu dnevi i sreta na putu, u Nurin-planini, "čoecka toliko velika, koliko današnja četiri". To bijaše Marko Kraljević, koji reče putniku : "I ja sam nekad slavio Gjurgjev dan, krsno ime". Iza toga, Markovo pijenje stavlja u čudo Hercegovca.¹ Nego je silno pijenje Markovo po Gjurgjevu izgledu. U crnogorskoj mitičnoj jednoj pjesmi,² izilazi na vidik "Gjuro Pijavica", koji junak pije koliko i Marko.

Prekomjerno pijenje Gjurgjevo i Markovo božje je svojstvo: u svemu mitu arijskom, sjajni bogovi opijaju se svjetlošću; prije borbe, indijski Indra napaja se **somom**, kako skandinavski Odhin medovinom. Protiv dušmanske tame, na taj način, bogovi postaju jaki. Do ove iste jačine ovako došao i Marko, po kazivanju jedne priče iz Srbije.³

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 72, v. 2—4: "Turci u Marka na slavi". Tako i pjesma 62 (v. 101—2), onda i pjesma 68 (v. 1—2) iste knjige.

¹ V. Vrčević, **Srpske narodne pripovijetke**, ponajviše kratke i šaljive, 1868 u Biogradu, 230.

² Čojkovića **pjev.**, 39.

³ U **Vili Beogr.**, g. 1868, br. 5,

Marko "bio najnejači megju čobanima" sve dotle, dok ga vila zadoji. "Hodi, posi moju sisu!" reče mu vila (sjajni oblak),⁴ a on do tri puta pose vilinu sisu. Od onda Marko postao najjači čovjek na svijetu, veli priča. Prispodoba megju Gjurgjem i Markom ide i dalje. Majski Gjurgj donosi cvijeće, pa na Cvijeti, i s cvijećem, bašće i Marko. Davna pjesma ženska, koje se na Cvijeti pjeva,⁵ veli:

"Nešto zazveketa,
nešto zatrepeta;
po trepet' se čini
Kraljeviću Marko,
po zveket' se čini
Miloš Obiliću".⁶

Dalje u pjesmi, Marko kaže:

"A moja bi majka
jutrošnjica pila,
jutros donešenu,
štitom pokrivenu,
cvećem narušenu,
smiljem i bosiljem".⁷

Osim cvijeća, označuje Gjurgja zelenilo, a i Marka ogrće zelena dolama. Marku tu dolamu ne pridjenu slučajni hir epskoga pjevanja, pošto je jednako nama pokazuju stare i nove pjesme, a to u časovima najozbiljnijim junakova života. U postarijoj pjesmi, toga odijela radi Marko pada u nemilost turskoga cara. Nanj car nabrekuje:

"Što si doš'o, jedan zulumčare!
Koliko ti govorenje moje,
da ne piješ uz ramazan vino,
da ne nosiš zelenu dolamu!"⁸

A kad je na umoru,

"svuče Marko zelenu dolamu,
prostrije je na zemljicu crnu,
na nju Marko bolovat' otide".⁹

⁴ O naravi naših vila na drugom mjestu.

⁵ Vuk. **pjes.**, knj. I, 201.

⁶ V. 7—12.

⁷ V. 21—6.

⁸ Bogišića **pjes.**, 92, v. 34—7.

⁹ Čojkovića **pjev.**, 121, v. 34—6.

Ovako pjesma crnogorska, u značajnim stihovima, što ih ponavlja i općenitija pjesma narodna:

"Skide Marko zelenu dolamu,
prostrije je pod jelom po travi,
prekrsti se, sjede na dolamu".¹

Kad mu se rastaviti s viteškim životom, Marko se rastavlja sa svom zelenju i dolame i trave i jele. Mnoge naše pjesme o Marku nisu nizašto historijske, već vjerske naravi. Kad bi ko zametnuo analizu na tanko o svemu krugu junačkih Markovih pjesama, lasno bi došao do zaključka, da se sav taj krug izobli i usavrši epskom tvorevinom, koja u narodu već postojase i prije Marka, i prije samih Nemanjića. Ja nemam kad to ovdje učiniti, jer bih takim ispitivanjem odviše zastranio. Radi primjera, uzeću na rasudu samo dvije tri pjesme od najoglašenijih.

"Marko Kraljević i Mina od Kostura", to je pjesma, koja prolazi narodno zemljište unakrst. Pjeva se, u različitim verzijama, posvuda; pjevala se odavna, jer je iznosi i Bogišićeva zbirka. Ali boj Kraljevića s najljućim svojim dušmaninom, koji mu "pohara, ognjem popali dvore, staru majku s konjima pregazi, i vjernu mu ljubuzarobi",² teška raspra: "s prokletijem Minom od Kostura"³ pravo nespada na Marka, Vukašinova sina, nego na Golemog Gjurgja. Marko slavi "krsno ime, lijep danak Gjurgjev";⁴ pa s kakvom četom ide na strašnog Minu?

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 74, v. 117—9.

² Id., knj. II, 62, v. 196—9.

³ V. 44.

⁴ V. 102.

Isprosio, veli hercegovačka pjesma, u cara, svoga poočima, trista janjičara s "krivim kosirima" i "laganim motikama",⁵ ili trista nefera s "trista trnokopa", po verziji bosanskoj.⁶ Kosiri, motike i trnokopi skoro očito su oružje majskog boga.⁷ I drukčije providi se bog u Marku. Prije boja, u putu

"na trećem konaku,
sjede Marko večer' večerati,
Goluban mu rujno vino služi:
uze čašu Kraljeviću Marko,
čašu uze, u san se zanese,
i ispusti čašu na trpezu,
čaša pade, vino se ne prosu".¹

⁵ V. 235—6.

⁶ Jukića **pjes.**, knj. I, 3, v. 50—1. U ovoj pjesmi "Mina od Kostura" piše se "Nina od Kostura".

⁷ U prvoj od dvije pjesme (86 i 87), što ih o Marku i "Mihni", ili "Minji", ima zbirka Bogišićeva, Marko kaže janjičarima: "nadnicu ištitu, — godite se, ma ne pogagajte, — svaki išti na dan dukat zlatan" (v. 92—4), a u drugoj, tih je janjičara trideset. Zlatni dukati i triest janjičara kao da su zlatni dnevi u mjesecu. I u pjesmi Čojkovićevoj (37) Marko do sebe ima trideset drugova.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 62, v. 49—55.

Ovo se isto, drugdje u epu, zgagja i svetome Nikoli²; a mi već znamo, da ovako pijenje i san označuju arijske i srpske bogove, opojene nektarom svjetlosti.³ Po verziji bosanske pjesme, kad Marko prispje u kostursko polje na vodu, tu

"našao dvije djevojke hude,
obedvije su one bijelile,

platno bijele na vodi studenoj".⁴

Djevojkama Mina bio nametnuo tešku svadbarinu, te je Marko ukine, pa onda oprost i treću djevojku, ljubav svoju, koja čamaše u Mininu zatvoru. Po mitu svijetu Arijata, djevojke, što bijele platno, noćne su Zore, koje svadbenu bjelinu pripremaju trećoj Zori, jutrenjoj zaručnici Sunca.⁵ Valjda na jutrenju dramu šiba i ono, što pjesma kaže, da se Marko opajao "na trećem konaku". A po samim pjesmama najčistije razabiramo, ko je taj siledžija Mina od Kostura. Crnogorska pjesma⁶ njega zove "džidovinom", a tako silnu je kaže, da car odvrća Marka od boja na nju. Postarija pjesma Bogišićeva zna za to i bolje. Pri odlučnom sukobu, vila brani Marka, i klikuje:

"A ne znaš li, Kraljeviću Marko,
da je Mihna kamenit do pasa?
Neg' se hiti Mihni brzijeh noga!"⁷

² Id., knj. II, 22.

³ Marko je "u najviše piće", po riječima Čojkovićeve pjesme (37, v. 4).

⁴ Jukića **pjes.**, knj. I, 3, v. 77—91.

⁵ Gubernatis, **Myth. zool.**, passim.

⁶ Čojkovića **pjev.**, 37.

⁷ 86, v. 189—91.

Kamenih skrivališta imaju skandinavski Jötuni, kako i naši divski Jadi, te su i sami "kameniti", ili kamenjaci.⁸ Mina nije zar drugo, do veliki zimni Jad, ili Vuk, koji drži Zoru utamničenu, dok je k sebi izbavlja carev sin, mlado Sunce, dnevno i godišnje. Po bosanskoj pjesmi,⁹ izgibe s Minom do devet njegovih kadija, kako, s tim slično, drugdje gine do devet crnih vezira.¹⁰

Kakogod što zimni Jadi, tako i ljetni Bijesi napastuju bogovima, pa će Bijes napastovati i Marku. Iz pučkog govora poznat je suhi Bijes, ili Bijeda, koja, avetna i nevidovna, kobi na suhu putu.¹¹

⁸ **Dio IV**, str. 27 (127).

⁹ Jukića **pjes.**, knj. I, 3.

¹⁰ Vidi na više, na str. 133.

¹¹ "Našla ga bijeda na suhu putu" — "Sačuvaj me, Bože, bijede nevidovne!" (Vuk. **rječ.**, pod **Bijeda**) — "Bijes te skolio!" (govore psetetu, id. pod **Bijes**). U pučkom pričanju ima i "Bijedin grad". Upor. **Dio IV**, na str. 15 (115).

S "Bijedom, Turčinom Alil-agom", Marko ima teška posla, u pjesmi: "Marko Kraljević i Alil-aga".¹ Marko, putujući, sluti Bijedin zlosretni sukob:

"Teva m' koja sukobiti Beda,
te me teva na mejdan zazvati;
ja ću s' teško bolan učiniti,
od zla bola teške srdobolje".²

Bijeda Turčin vodi trideset svojih janjičara, pa zaziva Marka:

"Ajđ' na mejdan, da s' nadstreljujemo
ako li te danaske nadstrelim,
ne tražim ti ni dvora ni ljube,
teke što ću tebe obesiti,
viteza ti osvojiti Šarca".¹

Vješanje o suho drvo znači sušenje. Hvati Bijeda Marku desni skut dolame, a Marko ga odsječe i pusti, vičuri: "Idi Bedo, aratos te bilo!"⁴ Pusti i lijevi, kunući jednako: "Idi Bedo, da te Bog

ubije!"⁵ Markova je dolama zelena, pa se time kaže, da će se suhom Bijedom od česti izdrijeti i utamaniti ljetna zelen. Nego se bolni Marko, najposlije, ispravio na vitezu Šarcu, i uzeo

"strelu Tataranku,
u kojoj je streli Tataranki
devet beli sokolovi pera".⁶

Markova strijela

"ode u pra i u maglu,
očima se ne da pregledati",⁷

te je Bijeda nadstrijeljena. Dobitniku svome plaća ona "tri tovara blaga, — da iskrpi na dolami skute",⁸ t.j. zeleni bog nadolio ljetnu bijesnu suhotu. Kako je Marko ovdje više bog nego li junak, tako je božji i njegov "vitez Šarac". Sva je prilika, da Marku ovog vjernog druga, čije vilovnosti pune su pjesme, prida božansko Sunce. Po kazivanju pučke priče, kad je ono Marko bio "najnejači megju čobanima", tada i Šarac bijaše "grbavo ždrijebe".⁹

Konji noćnoga Sunca, u Arijaca, grdni i grbavi su, prije nego s danom postanu svijetli i lijepi. Ovaki mitični konji opajaju se vidilom, te i Šarac puno puta vino pije, po izgledu gospodara svoga. **Šarac**, to je konj šaren na kola, kao što je kolasto i Sunce. A i sam Marko gdjejad, u pjesmama, nosi na sebi kolastu hazdiju.¹⁰

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 61.

² V. 8—11.

³ V. 22—31.

⁴ V. 43.

⁵ V. 48.

⁶ v. 61—3.

⁷ V. 122—3.

⁸ V. 143—4. Što su se za tim Bijeda Alil-Aga i Marko zagrlili i sprijateljili, pa "svetlu caru čuvali krajinu" (v. 155), to je u pjesmi nov dometak.

⁹ U **Vili Beogr.**, g. 1868, br. 5.

¹⁰ Na pr. u pjesmi Vukovoj, II, 63. v. 21.

Suhota, i od nje Marku zagroženo vješanje, nisu obilježje same pjesme, što ju sad ispitismo. Pod sasvim drugom formom, predočuje nam se isto i u pjesmi: "Marko Kraljević i Gjemo Brgjanin".¹ Marko "slavu slavi svetoga Gjorgjija",² a na gospodskoj gozbi ima svega, ali nema "ribe od Orida".³ Glavom ode Marko onamo, da je nabavi; no, na mostu oridske vode, njega razoružana napao, pridobio, svezao, te vodio, da ga vješa, njegov dušman, a silan junak, Gjemo Brgjanin. Gospoda hrišćanska moljahu se Brgjaninu: Tu nam nemoj objesiti Marka, — ne će rodit' vino ni šenica!"⁴ Zamaknuće Marka tripud odvrati ta molitva, koja, bez sumnje, iz prva bijaše pobožna deprekacija poganskih Srba i Hrvata, ne bi li se od žednog i lačnog Bijesa očuvala žitna zelen i cvijeće. Brgjanin vodi dalje Marka, a, prolazeći "kroz nekakvu Janjinu planinu, — teško ožednjeo".⁵ Tu ga Marko navrati u "bijelu mehanu krčmarice Janje",⁶ koja opi žednoga silnika i Marka oprostí gvožgja. Tad Marko okova svoga dušmanina, objesi, pa ponese "ribu od Orida". Riba je, sa neizmjerne plodnosti i sa vlažnog elementa gdje boravi, u simbolici Arijaca rogjajni znamen, kao malo koji drugi. Ognjenu krčmaricu Janju češće opazismo pomagačicu mjesečnim likovima Sunca.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 68.

² V. 2.

³ V. 12.

⁴ V. 99—100.

⁵ V. 122—3.

⁶ V. 138—9.

Ja već rekoh, da još ima dosta Markovih pjesama, uprav nasićenih sokom, što ga u njih ucijedi staro vjerovanje.⁷ Marko živi u epu, po dijelu jednom svojih poduzeća, životom ljetnoga Sunca. Ovo isto Sunce, zracima svoga božjega zalaska, narodnom junaku obasja i smrt.

⁷ U take pjesme ja mećem, iz Vukove zbirke: 59, 63, 64, 65, 66, 69, u knj. II; iz Petranovićeve: 14, 15, 16, u knj. III; iz Čojkovićeve: 81, 91, 94; iz Bogišićeve: 88, 89; iz Stojadinovićeve: 1, 3, u knj. I, i 3, u knj. II. Ovdje mi je nešto opaziti. Osobito u pjesmama ovake naravi, Marko čini teških bezakonja. Strašno je, n. p., njegovo nedjelo u pj. Vuk., II, 64. Kći arapskoga kralja zaljubi se u njega sužnja, primi mu zakletvu, da će je vjenčati, i iz tamnice ga izbavi; al kad ga zagrla crnim rukama, te Marko vidi nju crnu, a bijele joj zube, posječe je po pasu na pola; Marko odlazi, a nesretnici glava još progovara za njim: "Nemoj mene ostaviti!" Na sreću Kraljevića, Vukašinova sina, zločin nije Markov, već prirodni učin Sunca, koje smiče ili Noć, ili noćnu Zoru. Tako i u pj. Stojad., II, 3, krsno momče iz Dukagjina, sestrić Markov, zaželio se ujca, koga posvuda traži, da ga on uči boju. Sretavši ga, a ne prepoznavši, tukao se s njim, te ga nadbio.

Nad slučajnom pobjedom prolio suze, zavio Marku rane, i milovao ga, pa oba legoše spavati. Zaspalome viteškome momku, a nećaku, Marko, na pravdi boga, osječe glavu. I ovo premrsko djelo nije Markovo. Uporegjujući tu pjesmu s drugom iste zbirke (knj. I, 3), mi vidimo, da je onaj momak Zmaj Ognjeni. Mitična prvašnja misao svega pričanja bijaše ova: junački mladi Oganj u noći pobjeguje Sunce leglo, ali sjaj Sunca, ustalog u jutru dana ili godine, nadbija moć noćnog Ognja. Amo ide praznovjerje pučko, još živo u istočnoj Srbiji: "Na Jeremin dan (1 maja) pre sunca uzme se tiganj, vatralj i drugo koje gvoždje, pa se lupa jedno o drugo, govoreći: Jeremija u polje, a sve zmiye u more!" (Milićevića **živ. Srba**, s. 97). Ovo će reći: gdje majsko Sunce zasja, propade zmijski Oganj u more, u nevid. Pa i zbilja Marko rve se s pravcatom zmijom, u pj. 163 Čojkovićeve zbirke: "Markov lov".

Loveći, dogje junak

"na vodu Jabuku
nešto zasja
glenu u vodu studenu,
al' u vodi zmiyu sagledao" (v. 8—11).

U taj mah zmija "oko grla Marku se obvila, — obvila se sedamnaest putah" (v. 15—6). Za ljubav Vidosavi, Markovoj ženi, zmija mu se od pritisnuta grla poslije sama odmotava.

Smrt Marka Kraljevića pričaju nam dvije poglavite pjesme, jedna Vukova (knj. II, 74), a druga Čojkovićeve (121). Pjesme su napose opjevane, a ipak se sadržinom slažu, te je s toga njihovo kazivanje o preminuću junaka davno veoma, ili barem od poodavna postoji u narodu. U pogledu ljepote pjesničkog oblika, obe su pjesme, osobito potpunija Vukova, dostojne ma bilo kojeg epa; a u svojoj našoj književnosti možda nema drugih 166 stihova, koji bi, sa dubokog nadahnuća, sa veličanstvenosti prizora i sa plastične slikovitosti, stajali uporedu s onima pjesme Vukove. Božja je nedjelja, božji nerad, a nema jarkog sunca: "poranio Kraljeviću Marko — u negjelju prije jarkog sunca",¹ dočim ima dubokog mora, gdje obično tonu arijski bogovi: "pokraj mora Urvinom planinom".² Da je voda simbolični znak Markova udesa, još je čistije po tome, što mu se iz nje odsijeva slika skore smrti:

"nadne se nad bunar nad vodu,
nad vodom je lice ogledao,
a kad Marko lice ogledao,
vigje Marko, kad će umrijeti"³
"nadkloni se na bunar na vodu,
a kad vigje, da će umrijeti"⁴

¹ Vuk. v. 1—2.

² V. 3.

³ V. 63—6.

⁴ Čojk., v. 21—2.

Od čovjeka. ni od oružja čovječjeg, ne može Marko da umre, već on propada "ja od boga, od starog krvnika";¹ propada od suprotnog gospodara tame.²

Što je Marko proživio "tri stotin' godina",³ ili "trista i sedam godina",⁴ a Šarac s njim bio "sto i šeset ljeta",⁵ ili "sto i šest godina",⁶ u tome ne će zar biti nikakve aluzije, pobrkane i tamne, na godišnji sunčani tok sunca, nego će to biti, naprosto, jedna od običnih amplifikacija pučkih pjevača. Nego, kao da nije slučajno, što se ono kaže, da Marko, svijetom prolazeći, "obigje istok do zapada":⁷ od istoka do zapada ide pravac nebesnog vidljivog puta sunačnih bogova. A nije nipošto slučajna "zelena dolama",

koju Marko na umoru sa sebe svlači, te na njoj prostrtoj izdiše.⁸ Na takovu zelen upire i drugdje pjesma, kadno vila, proročica Markove smrti, klikuje junaku:

"Opazićeš dvije tanke jele,
svu su goru vrhom nadvisile,
zelenijem listom začinile".⁹

¹ Vuk., v. 42.

² Valjda od Crneboga slavenskog.

³ Vuk., v. 70.

⁴ Čojk., v. 25.

⁵ Vuk., v. 10

⁶ Čojk., v. 8.

⁷ Vuk., v. 29.

⁸ Čojk., v. 34—6 — Vuk. v. 117—0. Vidi na više, na str. 161—2.

⁹ Vuk., v. 46—8.

Već vidismo majskog boga, u zeleno odjevena: no, i samo majsko cvijeće zar na novo ovdje susretamo u bolnom Markovu uzdisaju, što u obe pjesme odliježe:

"Laživ sv'jete, moj lijepi cv'jete!"¹⁰
"O svijetu, laživi cvijetu!"¹¹

Ali nadanje skoroga povrata rasvjetljuje sinju sumornost toga časa:

"uze Marko perna buzdovana,
uze njega u desnicu ruku,
pa ga baci s Urvine planine,
a u sinje u debelo more,
pa topuzu Marko besjedio:
Kad moj topuz iz mora iziš'o,
onda 'vaki gjetić postanuo!"¹²
'Baci topuz s Urvine planine,
doturi ga u vodu Dunavo".¹³

Mi očamasmu, čekajući Markov povratak; no, u neznabožačko doba, riječ ona stekla bi se svake u boga godine; topuz i djetić, ljetnim majom, svegjer izilazili iz pučine zimne.¹⁴

¹⁰ V. 68.

¹¹ Čojk., v. 24.

¹² Vuk., v. 90—5.

¹³ Čojk., v. 32—3.

¹⁴ Taj je topuz Markov "šestoper zlatni". Naši srodnici Litvini vjerovahu, da se topuzinom boga Gromovnika Sunce oprašta svoga tamnovanja.

Nov život, uskrs Markov, bijaše negda vjerska dogma. Golemi junak, i Šarac mu, čudnim načinom oturili se u nekakvu kamenu pećinu. Tu u kamen zabo junak i mač svoj; spopao njega drijem, te spava; no, mač ispod kamena jednako pomalo izilazi, a kad ispadne sasvim, eto junaka s konjem svojim opet na svijet božji.¹ Kamene se arijski bogovi, kad s dnevnog neba zapadaju u nebo noćno; ali će se i raskameniti, mijenom vječitoga reda. Vjersko ovo pričanje obavi se oko Marka, kako slično pričanje, u Nijemaca, zahvati Karla Velikoga i Friderika Barbarosu. U snu svome, i u uskrsu, koji ga čeka, Karlo je Vodan, a Friderik bog Tonar. Naš je Marko ljetno Sunce.² Istom docnije, iz kruga vjerskog, mit utisnu se u blagajnu narodnih nada.

¹ Vuk. živ. i ob., str. 240—1.

² U Slavoniji prijev je, kad: Lejo! ili: Leljo! a kad: Lado! (Ilića **obič.**, s. 146—9).

U jednoj priči sasvim čudesnoj, koja se pronosi po gornjoj Makedoniji i Staroj Srbiji: "Zar kraljević Marko još živi¹?" Marko uzeo oblik, rek' bih, ostarjelog boga Vida. On je "strašno krupan starac s velikom i sijedom bradom do pojasa", i sjedi "na vrh (jednoga) brijega, na kome je jedna vrlo lijepa koliba". Marko ima veliku marvu, no u njegova toru "same su košute i srne". Uspeo se na brdo do Marka neki čudni najamnik, koji nas, u nekim potezima, s druge strane potsjeća na Momira-Mîminga².

¹ J. Vojinoviću priču (**prip.** 4) pripovjedio jedan djak bogoslov, **rod**om iz Skoplja.

² Gledaj početak ovog **V. Dijela**.

Najamnik je mudar, lukav, nesretan, a i sretan. Kad jednom prati kući babu svoga gazde, baba "ugleda neki stari bunar i zapovjedi najamniku, da privede konja blizu bunara", no se u bunaru ona udavi. Najamnik lutao po svijetu gazdinim konjem, a na jednoj svadbi poplašio mladence, udarajući noću u bubanj, te oteo gjerdan nevjestin i sav drugi nakit. Kad po tom dogje u jednu planinu, neki drvodjelja načinjaše lijep sanduk, a "najamnik se siromak prevari i legne u sanduk, onda onaj (drvodjelja) uzme kapak, pa ga odmah poklopi i zakuje ga, omaže ga smolom i pušti ga, da plovi niz rijeku". Sanduk doplovi na plitko jedno mjesto, gdje vuk, njušeći u sanduku lešinu, pripliva k njemu. Na to najamnik britvicom prokopao sanduk, i rep vuku prihvatio, koji poplašen nadade se bjegati, izvukavši iz vode sanduk i najamnika. Ovaj za tim pristupi k livadi, gdje je bilo srna i košuta, pa idući za njima prispio sretno na strmeni i krševiti brijeg Markov. — Da su mnoge od ovih crta uprav starinske, dokazom je i to, što grčko pučko pričanje o junaku drugog mesenskog rata, Aristomenu, pripovijeda o lisici skoro ono isto, što naše pričanje ovdje o vuku: junaka osuđjena baciše s drugovima u bezdan; na vonj lešina došulja se lisica; još živi Aristomen prihvati joj rep, a ona, bježeći uplašena, dovuče ga do rupe, kroz koju se junak prokopa do božjeg svijeta.

7. Orlović Pavle

Do Golemović-Gjura, car šestoga sebi uz koljeno posadio Orlovića Pavla.³ Ko je to, idemo da tražimo.

³ Vuk. pjes., knj. II, 81, v. 56.

O Trojicama (Duhovima), dakle po današnjemu koledaru ponajviše a junu mjesecu, zbiva se neko čudnovato igranje djevojaka. Običaj još traje po Srbiji, po Vojvodini i po Slavoniji, gdje ga god noviji svećenici ne uništiše, zbog mu očite poganštine. Deset, do petnaest, glavitih djevojaka igraju "kraljice", idući po selu. Navlastito do seoske crkve, na cvjetnoj rudini, nakiti se zelenim grančicama sve mlado, muško i žensko; pa djevojke kraljice, izmegju sebe, ističu jednu, osobito lijepu, kao "svijetlu kraljicu", jednu pak kao "svijetlog kralja", još jednu kao barjaktara, a četvrtu kao dvorkinju. Plešu po taktu, a pjevaju kraljičke pjesme, malne sve u hitrome šesteru, gdje na kraja neprestano odjekuje: *Le!jo! Ples je posve označan, jer je očevitno neka pantomima iz poganskog obrednika. Kraljica je prevješena bijelim rupcem, a kralj je ovjenčan cvijećem, i s mačem u ruci; ali ni kralj, ni barjaktar, ne hvataju se za kolo, već kralj, mašući mačem, igra sam, a igra mu je ustupanje: on se uzmiče natraške. Samo što i kralj i barjaktar, na mahove, oprčavaju oko svega kola. U to, kraljica sjedi, a dvorkinja stoji više nje. Oko kraljice hvata se kolo na lik srpa, pa stupa uvijek na lijevo, po dvije stope u napredak.*⁴

⁴ Vuk. živ. i ob., str. 35—7 — Vilovsky, Die Serben, s. 153—4.

Što je ova igra, a u igri kraljev ustup, znamo čisto. Na dan 21 juna ljetne su sunčane uvratine. Od svog zimskog kreta, na 21 decembra, Sunce, kroz šest mjeseci, odskočilo do najveće visine na nebu. Junačko je Sunce u punom jeku, na skoku najvišem. Ali podjedno, s ovim najradosnijim uzletom, Sunce staje i ustupa. Oba ova momenta spaziše naši oci, te rekoše, kao što pjesničkom, tako i bogoljubnom riječju, da Sunce pleše ustupnu igru, pa Sunčev izgled nasljedovaše junijskim obredom, kome su sada odjek zadnji "kraljice". A ne samo kraljičkom igrom, nego i govorom svojim, naši ljudi svejednako pominju veliku junijsku teofaniju. Dan sv. Ivana Krstitelja, Ivanj dan, pada na 24 juna.¹ Na

ovog hristjanskog svetitelja Srbi nasloniše staro svoje vjerovanje, gdje pričaju, "da je Ivanj dan tako veliki svetac, da na njega sunce na nebu triput od straha stane",² ili još bolje, kad vele, da je ovo "sveti Jovan igritelj", pa "da je tako veliki svetac, da na njegov dan samo sunce po tri puta zaigra".³ Ako gdje koji drukčije kažu, da je svetac nazvan "igritelj" za to, što on zaigra u utrobi majke svoje, pri njenom susretu s Bogorodicom,⁴ ovo je hristjanako potonje mišljenje.

¹ To o polovini Sunčeva godišnjega života. I sada u bapskom koledaru ovo se natuca, gdje babe vele: "Od Božića do Ivanja dne Hristu je pola godine" (Mil. živ. Srba, gl. 37, s. 110).

² Vuk. živ. i ob., str. 67.

³ Milićevića živ. Srba, str. 118—9.

⁴ Id. ib.

Da je potonje, dokazuje komparacija jednakog mita u zapadnih Arijaca. Prizor Nijemci prenesoše na uskrs, pa i oni pričaju negda, da Sunce na taj dan triput radosno poskakuje, koje čudo da vidi, narod igjaše u polje.⁵ Igrahu i djevojke, u bijelo odjevene. Igjahu ljudi na otvoreno, o Trojičinu dne u jutru, takogjer u Francuskoj, ne bi li na istoku ugledali tri Sunca.⁶ A na Ivanj dan, gotovo po svojoj Europi na selima, zapaljivalo se veliko drveno kolo, u slamu omotano, te se uz vesele bučne usklike kolo tjeralo, da juri nizbrdo,⁷ znamen to žarkog a nagnutog junjiskog sunca.⁸ Na ovo isto sunce mišljahu zacijelo i prvi začetnici grčkog mita o borbi sunčanog Herakla sa Hidrom Lernejskom: rak neki ugrabi junaka, i povuče ga natraške, pa rak ode na nebo, gdje nastaje račja konstelacija. Skokove, i ustupanje našega igritelja, mi posvuda nalazimo.

⁵ Grimm, Deutsche Myth., III B. — Aberglaube, s. 463 — D. M., s. 341.

⁶ Id. Abergl., s. 485.

⁷ Id., D. M., s. 515—6.

⁸ "Rota involvitur ad significandum, quod sol tunc ascendit ad altiora sui circuli, et statim regreditur, inde venit quod volvitur rota". To u starih Engleza (Kuhn, **Herabk. des Feuers**, s. 48).

Preuzvisitome Suncu u junu pale se još na našim brdima, kako i po ostaloj Europi, Ivanjski kresovi. Kazasmo, da kresovi gore noći Gjurgjeva dne, u slavu Sunca majskog; kazaćemo, da gore jednako i uoči Petrova dne, u slavu Sunca julijskog; ali u nijednom od ljetnih mjeseca ne plamaju, koliko u junu.¹ U ovom mjesecu kod svih redom Slavena, kod Slovenaca, Čeha, Poljaka, Rusa, nalože se velike vatre, te cvijećem nakićena mlagjarija preko njih skače, to sada osobito u večer onoga dana, koji je posvećen apostolu Ivanu. I pokraj sveca hristjanskog poganština je očita, pa se nastojalo, i još se nastoji, kako bi se taj neznabožački običaj svuda ukinuo. Ovoj je svečanosti u raznih Slavena razno ime; susjedni nam Slovenci zovu je Kres, a tako isto i neki dio bližnjih Hrvata. Jasno je, zašto se pale kriesovi. Sunce je sada najviše, a Vidovo vidilo najjače; pa hoće da bukne i zemaljske vatre, uoči Vidova (15 juna) i Ivanja dne. O suncokretu ljetnom, i u staroj Heladi, na mnogim mjestima, bijaše θεοξενία: pri svome sjaju najsvjetlijem, bogovi prikazivali se ljudima, išli među njih u goste. **Kres** je riječ, koja više pripada Hrvatima i Slovencima, nego li Srbima, pa je Hrvatima u krijesu nešto božje.² Ivanova bubica, što ju u Srbiji zovu "svitac",³ u Hrvatskoj "kresnica" je, a zapalila se od krijesa: ta je bubica, po pučkom mišljenju, oživljena krijesna iskra.⁴ Živi, duhati kresovi, gòrè na zemlji prema žarkim Suncima, poimence ljetnim, a žarka Sunca na nebesima, nekim tajanstvenim načinom, užiju se, rekao bih, na čistoj vatri svetoduhih kresova.⁵ U svete kresove, po Slavoniji, bacaju vijence od cvijeća i od paprati.^{5a} Onamo, u kotaru požeskom, muškarci s bakljama penju se na svaki najviši brežuljak, i ondje pjevaju, skaču i vesele se, pa bakljama mašući, čitav brijeg u jednu vatru metnu. Kad baklje izgore, povrate se jednako pjevajući i igrajući, djevojkama, koje su u dolu^{5b}.

¹ Tako, da je krěsz u starosl. prešao na označivanje sunčanih ljetnih uvratina.

² Hrvatsko kraljevo ime Krešimir biti će i ono od krijesne vatre.

³ U Dubrovniku "svijetnjak", a u Slavoniji "svitaljka".

⁴ Vuk. živ. i ob., str. 230.

⁵ Da se Kres uporedi s bogom Chorsom sjevero-istočnih Slavena, ne ide lasno od ruke, po pravilima fonetike; no, opet, da je Kres Hrvatâ i Srbâ kao lice Ognjenoga boga u dodiru s božjim Suncem, čini mi se vjerojatno. Buktinje kresova od koječega su zdrave, da se preskaču; pače preskok može se i odsutnima namjenjivati za zdravlje. Zapaljena lila tad obnosi se oko torova, da stoka napreduje.

"Kresovi" se pak u Srbiji zovu tri vrlo topla dana prije i poslije Ilijina dne (Vuk. **živ. i ob.**, s. 66), pa i tu priplelo se praznovjerje: za te dane ne valja prati prtišta, jer bi se "iskresalo" (id. ib.). A i sama riječ **Kres** smisla je uzvisita: značnuje budnost, a potom i uskrsnuće. Valjda se sačuva bog i u davnoj invokaciji, u sadašnjem adverbu: "tokorae" (v. **Dio IV**, s. 28 (128)).

^{5a} Ilića obiĉ., na str. 160—2.

^{5b} Id., ib.

U okolini dalmatinskog Biograda na moru, na znamenitom sjedištu davnih Hrvata, najveći krijes, koga pale uoĉi Ivanja dne, zovu, stajaćom i bogoštovnom rijeĉju, "Velikom Koledom". Kad "Veliku Koledu" zapale, još danas pjevaju skroz neznabožaĉku pjesmu:

"Ej uždimo sv'jetle luĉi,
slaveć bogu i sutrašnjemu danu.
Danas Źarko Sunce stade,
do tri puta na tri roka.
da pozdravi sjajne zv'jezde,
i svojega vjernog brata.

vjernog druga mjeseĉinu,
još zemljicu umorenu,
i zemljicu nagizdanu
zelen-gorom i pšenicom rodom.
Oj veselo!"⁶

Obred je, da se "Velika Koleda" potpali "na kneŹevu guvnu". To će u junu učiniti stariš jedan u svećanom odijelu, i uz pratnju cijele svojte.¹ U staro doba, ovo zar vršio, u stojnom Biogradu veliki Źupan hrvatski, okruŹen gospodom iz svojega doma.²

⁶ U podl. **Zad. N. L.**, 15 srp. g. 1884. Mislim, da ovoj znamenitoj pjesmici izmijeni prvaašnju ikavštinu u jekavštinu onaj, koji je priopći.

¹ Id.

² "Velika Koleda" biogradska mogla bi vaŹiti i u drugom pogledu. U **Dijelu III**, na str. 69—70 (213—4), rekosmo, da dosad na potpuno zadovoljstvo nije istumaćena boŹićna toliko često spominjana Koleda. Kad bi jeziĉna poraba iz samog Biograda bila dostatna, mi bi lasno prodrli u biće i u znamenovanje boginje. Koleda bila bi Ognjena boginja, na boŹićnom ognjištu uŹdena "Klada", što je ruski "koleda" i "kalda", prasl. "kolda", lit. "kalada" (Mikl. **Etym. Wört.**, pod **kolda**). A, u mitiĉnim vidu, to bi se lasno dalo isporoditi sa "Vesta" i 'Εστια, s boginjom domaće vatre u Italo-Helena, pa i s germanskom Holdom. U ostalome je reći, da uporegaj Klada = Kolda = Koleda ima glasovnih teškoća.

I u Njemaĉkoj, nekada, knezovi učestvovahu Ivanjskome krijesu. Pomiješanje dviju vjera, stare poganske i hristjanske novije, u Ivanjskoj svećanosti, slavonska jedna pjesma pokazuje najoĉitije. Kad se Ivanjska vatra dobro razgorila, oko nje uhvaćeno kolo pjeva:

"TuŹilo se Źarko Sunce
sa vedra neba.
tuŹilo se svetom Ivi
na dan Ivanja,
da ga vila dvorit' ne će
s hlagjanom vodom.
Al' govori sveti Ive
na dan Ivanja:
Stan' de, Sunce, do tri puta
na dan Ivanja,
doće tebi mlade dive
s hlagjanom vodom;
s hladnom će te vodom dvorit'

na dan Ivanja,
s vinci će ti zlatne kose
lipo kititi.
Stade Sunce do tri puta
na dan Ivanja;
dogjoše mu mlade dive
a hlagjanom vodom;
s hladnom vodom njega dvore
na dan Ivanja,
i s vinci mu zlatne kose
lipo kitiše,
a sa cvitom duge pute
voljno sipaše!"¹

¹ Ilića obiĉ., na str. 162—3.

U pjesmi dvije su vjeru pomiješane, no nisu sraščene. Pred oĉima nam je, u svoj svojoj poganskoj goloti, Źivo Sunce sa zlatnim kosama, kome se naši praoci klanjahu, kadno u junu, na sosticialnoj visini, ono stade do tri puta. Solsticialno Sunce, koje "stade do tri puta na tri roka"; Źarkog

boga, kojeg slavljahu Biogragjani, kraljičke pjesme opisuju i dalje. U Kranjskoj, među Uskocima, jednako zove se "Koleda" hrpa smreke, što je užegu svake večeri za devet dana pred Ivanje².

Dok "kraljicâ" sve više i više nestaje, pjesme im sabra Vuk Karadžić,³ pa ih izmače inače neizbježnoj propasti. Kraljičko je pjevanje od velike davnine, jer je sensualistično skoro do golote; davno je i za to, što mu je forma savršena; pjesmice kao da su ruže, napupile pod dahom Anakreontove muze. Što nam pjesme prikazuju, važno je. Nastala slava svakog cvijeća i svake zeleni, osobito žitne: "žito kao zlato".⁴ Digao se neki kralj, a ide do careva stola:

"Kralju, svetli kralju! Leljo!
ustaj, te pošetaj
od dvora do dvora,
do careva stola,
gde car vino pije,
carica mu služi
iz zlatna kondira".⁵

Pak onda:

"Gospodar Gospogji
na krilu zaspao,
Gospogja ga budi,
u oči ga ljubi:
Ustaj, Gospodaru!
Sablja ti se vadi na tri nova grada".⁶

Kako se Gospodaru sablja izvadila na tri grada, tako su, u čudnim dvorima, i tri zlatne trpeze:

"Ovde nama kažu
dvore ponajbolje,
ponajbogatije.
srebrom pokrivene,
i u njima kažu
tri zlatne trpeze:
na jednoj trpezi
knjige nečaćene".⁷

To se pjeva nekoj "trojici braće". U onome domu i sve ostale čudno je:

"jeleni volovi,
kaloper jarmovi,
bosiljak palice".⁸

² Ilića obič., na str. 166—7.

³ Ima ih, od njega skupljenih, do dvadeset i pet (**živ. i ob.**, s. 37—50). I Miličević objelodanio jednu (**živ. Srba** s. 100).

⁴ Pj. 2, v. 6.

⁵ PJ. 1.

⁶ Pj. 10, v. 1—7.

⁷ Pj. 16, v. 1—8.

⁸ Pj. 2, v. 3—5.

Bosiljak iz pjesama odasvud niče, a Gospodaru, "starome vlastelju", jest i pravo obilježje:

"miriše mu duga
kao ran' bosiljak".¹

Dom je nov:

pa "majstorski su dvori
skoro sazidani",
"po njima šeta mlada majstorica,
u naručju nosi — sina Panteliju".²

Svima "čedo treba.
kao struk bosiljka",

a do čeda "po dva sunca greju,
po dva vetra veju".³

Od čeda prelaz je na momka, a pjeva se ženidba među momom neudatom, među "devojkom plavom", koja je

te "posejala
šestoper kaloper
i rani bosiljak",⁴

"Ivanom gjakom,
popovim nećakom,
koji perom piše
po orlovu krilu,
te on zapisuje
oči devojačke
i lice junačko".⁵

Skanjuje se moma, no zatim hrli k sugjeniku:

"Leljo, Leljo! mala momo!
Klela se devojka
suncu na istoku,
drenu na korenu,
moru na izvoru,
vino da ne pije,
cveće da ne nosi,
momče da ne ljubi.
Pa se pokajala:

Ja luda devojka!
što ludo govorim!
Ja vino da pijem,
rumena bi bila;
ja cveće da nosim.
miris bi imala;
ja momče da ljubim,
milost bi imala".⁶

Momina želja izražava se i u drugoj kraljičkoj pjesmi:

"Govori devojka
izmegj' devojaka:
Oj tako ti boga,
ratareva majko!
Ako ti je žao
tvog sina ratara,

a ti ga zagradi
od sela selenom,
od mene bosiljkom.
Na vodu ću ići,
bosiljak ću brati,
ratara ljubiti".⁷

Moma mami junaka, dok "plete na mač kose",⁸ a

"maša joj se Relja
preko bojna sedla
u svilena nedra".⁹

¹ Pj. 15, v. 2 i 7—8.

² Pj. 14, v. 3—4 i 7—10.

³ Pj. 18, v. 11—2 i 9—10.

⁴ Pj. 4, v. 1—6.

⁵ Pj. 3, v. 6—12.

⁶ Miličevića kraljička pjesma iz Aleksinca.

⁷ Pj. 12, v. 11—22.

⁸ V. 7—8.

⁹ Pj. 23, v. 3—5.

Samim riječima kraljičkih pjesama prenapravlja se, rekonstruira se sva velika božja epifanija junijska. Cio govor pjesama nama je poznat po onome, što je već više puta kazano. Stari vlastelj, Gospod Vid, gozbuje pogansku gozbu u srebrnim dvorima, u Rajevini. Opojnu čašu dodaje mu Gospogja Lelja. Prizor taj nebesni prate pobožnici, u kolo uhvaćeni; pri svakoj vrsti kraljičkih himna, ori se: Leljo!¹⁰

¹⁰ I u drugim prilikama, doista često se prizivala prva ova boginja, te je moguće, da naša riječca "lje", kojom se tvrdo niječe, nastala od invokacije "Leljo!" ili "Le!" Riječca "lje" odavno je u jeziku, te izlazi u starini dubrovačkim poslovicama i onda, kad se ne niječe: "Kud mu god hodila, lje se doma telila!" Daničića **posl.** Pa valjda i u ovoj drugoj uporednoj: "Kud pase, da pase, **lješto** da se doma oteli". Id., ib. I u njemačkom jeziku ima pojav a ovim posve analogan. Njemačko poricanje utvrđuje se s mutnim neznabožačkim pojmovima: "wind", "wicht", "ding", "vâlant", "teufel" (Grimm, **D. M.**, s. 847). A i druga glavna boginja, Lada, ako ne u našoj, zar ostade u govornoj čestici drugih Slavena: "lada co" (polj.), "leda kdo" (češ.), "leda kto" (bjelor.) = makar koji (Mikl. **Etym. Wört.**, pod **leda**).

Gospod ustao s mačem na tri nova grada, kao što je mačem opasan baltički Svantevid i Rujevid. Tri nova grada, a i u dvorima tri zlatne trpeze, s knjigama nečaćenim, izrazuju noćnu trilogiju Sunca, koju mi već raspitismo.¹

U prve dvije noćne prilike, Sunce je nemoćno, po mišljenju arijskom, ali treće u jutru Sunce junak je snažan i oboružan; te zato kraljička pjesma slavonska kaže:

"Mi idemo s kraljem, Leljo!
i s l'jepom kraljicom, Leljo!
na ravno Smiljevo, Leljo!
da smilje beremo, Leljo!
da kralja kitimo, Leljo!
kralja i kraljicu, Leljo!

bana i banicu, Leljo!
Kralj se pobolio, Leljo!
sablju polomio, Leljo!
Sablju sakovaše, Leljo!
u ruke mu daše, Leljo!^{1a}

¹ **Dio III**, str. 25—32 (169—76).

^{1a} Ilića **obič.**, na str. 149.

A da ne bude u tome sumnje nikakove, jedna je kraljička pjesma upravljena baš "Trojici braće".² A i u opće, kraljičke pjesme izvode čas "tri brata" ili "tri pobratima", čas "tri gospodina"^{2a}.

Sunčevo su znano obilježje jeleni, kao što je bosioak Vidov i Zorin. Pa taman Suncu na istoku, i moru na izvoru, kune se moma; a do čeda Pantelije dva su druga Sunca. Čedo Pantelija natkrio treće nejakno Sunce. Hristjanski svetac Pantelija, kome spomen pada u vruće godišnje dane, zamijenio Sunce i ovdje, i u drugim pjesmama pučkim. Gdje sveci blago dijele, Pantelija sebi uzima "velike vrućine".³ Gdje zvijezda Danica daruje svatove, ona daje Panteliji, "pravom svatu, tri sjajne svijeće", što je opet oznaka triju Sunaca.⁴ A čista je oznaka ime Relja. Jutrenje Sunce, Relja, privjenčava sebi momu Zoru. Moma mami junaka, pletući na mač kose, pa mi s mačem već vidismo Zoru. Pače, u trećem svojem mahu, ona boravi u Sablji-gradu.⁵

Tri djevojke, ili tri noćne zore, izmegju kojih rosna jutrenja, napominju se čisto u slavonskoj jednoj pjesmi kraljičkoj:

"Sabljom rosu stresa (mladić)
i dve djeve vodi,
a trećoj besjedi:
Širi seko, kolo,
širi naokolo⁶".

² Pj. 16.

^{2a} Ilića **obič.**, na str. 151.

³ Vuk. **pjes.**, knj. II, 1, v. 56.

⁴ Id., knj. I, 131, v. 17. Što kraljička pjesma kaže, da do čeda Pantelije "po dva sunca greju, — po dva vetra veju", i ovo o vjetru ponavlja se drugdje u pjesmama, koje nisu kraljičke: "Udri gromom, gromovit Ilija, — udri ognjem, Ognjena Marijo, — ja ću vetrom sveti Pantelija" (Vuk. **pjes.**, knj. I, 246, v. 8—10). Pantelijin vjetar mogao bi biti olujni oblak, iza kojega kadikad pomalja se ljetno Sunce, te š njim kao da ide, u vrijeme ljetne oluje. S dodira sa Suncem, Panteleemon, nipošto glasit hristjanski svetac, bude u nas velikim svetiteljem. Ljudi naši često ga zazivlju: "Pomoz', Bože i sveti Pantelija!" S Pantelijom, sa Suncem, kao da je u družbi Gromoviti bog i u kraljičkoj igri. Osim kralja i kraljice, u igri važan je predstavljatelj barjaktar, koji nosi na koplju barjak bijel i crven, a igra do kralja. Jedna kraljička pjesma barjaktara pridaje "barjak od ilinče" (pj. 8, v. 16). "Ilinča" stajaća je riječ, a značenja neznana. Ne bi li to bilo nešto Ilijno, te riječ u odnošaju s Ilijom Gromovnikom?

⁵ Isporedi **Dio II i III** o Zori i o Relji, jutrenjem Suncu. U kraljičkim pjesmama, moma neudata, koju kraljica prikazuje, mora biti Zora i po tom, što se nigdje ne pominje Lada, osim u Slavoniji, dok u sličnim pjesmama ovu pominja Rusi. Kod sjevero-istočnih Slavena, prizivala se Lada taman kroz ovaj mjesec (od 25 maja do 25 Juna). U nas, Ladin mjesec čini se da je maj.

⁶ Ilića **obič.**, na str. 148.

Junijski svečanik, kome "kraljice" sačuvaše ostanke, bijaše, doista, jedan od najvećih u poganskoj godini. Sunce je na visoku. Pod njegovim pogledima, kraljevski bosioak proširio latice, i promirisao balsamični kaloper. Ruža svake vrste rascvala se. Gdje piri lahor, ili duva vjetar, u rodnom polju leleaju se valovi žita. Dobro je ponijelo, a da godina ne omahne, žitu sam bog čuva i spasava cvijet. U ovo doba godine dolazi hristjansko Spasovo; ali poganski izraz, u narodnom epu: "Sveti Spase žitnjega cvijeta",¹ jamačno ide junijskome Suncu, a ne Hristu. Žitnim cvijetom, nadom ljudske hrane, upravljaše bog na najvećoj visini neba i toga cvijeta on bijaše jaki, sveti spas. Kako u junu, ili oko juna, uze se na nebo hristjanski Spasitelj, visoki uzlazak Sunca bude premetnut u divno Hristovo uzašašće, a Spasovo neznabožačko bude hristjansko Spasovo. Po vremenu, dašto, sve to više otpade poganština: te od davnoga spasa, koji čuvaše ljetinu od nezgode, osobito od tuče,² preosta cigli izraz: "Sveti spase žitnjega cvijeta".³ Ali ne slomi se pučko vanredno radovanje, u ovom mjesecu. Na selu, u istočnim i južnim krajevima, svak se kiti i veseli; kiti se svježim zelenilom i crkva seljačka. Na veliki Spasov dan, "sve gjevojke vijence nose, — v'jence nose, majke diče",¹ te po rudinama, u punom miomirisu junijskom, hvataju kola. Pučke preslave i zavjetine, započete oko Gjurgjevih dana, sve češće i češće bivaju do dana Spasovih, pa se preko njih protežu mahom najvećim. Onda se dosta i vrača, premda manje, nego li o božiću i o Gjurgjevu: preobilnoga vračanja ne treba, pošto su, u vrijeme visokog suncovrata, dijelom već ispunjene ljudske želje o skotskome i poljskome plodu. Još raste žitna hrana, no je voće već prispjelo, ili prispijeva: "Spasov dan diči se ljetom i cvijetom i božijem svakijem blagodetom".⁵ Vrača se najviše od "velikoga" do "maloga Spasova dne".⁶

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 2, v. 29.

² Milićevića **živ. Srba**, Gl. 37, str. 111: "Varuju seljaci 11 i 15 juna zbog tuče".

³ Pogansko je i "spasovati", paganalia ago die ascensionis domini, "spasovište", locus paganalibus celebrandis; a biti će i "spasi bog", "spasuj se", kad se nazdravlja Vuk. **rječ.**)

⁴ Vuk. **živ. i ob.**, str. 32.

⁵ Id., istr. 75: "U zdravlje domaćinovo".

⁶ Ovi je dan prvi četvrtak iza Spasova.

Kao što maloga Božića i maloga Gjurgja, oci naši imadijahu i maloga Spasa. Ovoga mjeseca cvijeće sad se zove Ivanjsko, po Krstitelju Ivanu; pa tim cvijećem, poglavito, vračaju.¹ Među ga, spletena u vijence, na kuće, na plotove do kuća, na torove, u njive, kako to čine u maju sa zelenim Gjurgjevim cvijećem i granjem, i s Gjurgjevim "krstima".² Ništa zdravije i probitačnije od cvijeća i od vatre Ivanjske.

U Ivanjskom praznovjerju najznatnije je ono, što se u oči "rogjenja sv. Ivana", pritvara našem puku u Boci kotorskoj. Nekoji preko te noći čekaju, da im se nebo otvori, a s nebom i sreća. Sreća je u travi "propratini" (papratini), kojoj nije nikad opaziti ni cvijeta, ni sjemena, a cvate i dozrijeva samo u Ivanjskoj noći, no joj vile pokupe dragocjeno sjeme. Ko prihvati ciglo zrno od tog sjemena, onaj će znati sve jezike na svijetu, pa i sami jezik životinja.³ Ovo je privigjenje i rusko, a odnosi se na junijsko

Sunce. Ruski težak sve okolo sebe grabi očima, ne bi li, u cik od ponoći Ivanjske, ugledao "poporotnik", gdje cvati. Ugleda li, eto mu sreće: on sve vidi i znade; divni je osmjeh posvuda, a glase se tajnoviti prizivi; u praski svjetlosti, izilaze do tri Sunca.⁴

¹ Vuk, u rječniku, kaže, da je Ivanjsko cvijeće žuto i bijelo, a prevedoše mu riječ sa "galium verum" Linn. Nego je sva prilika, da u narodu ima različita cvijeća Ivanjskog, kako ga ima svakojakog i u praznovjerju drugih Europljana. A i sam Vuk "Ivan-cvijet (u Paštr.) drugdje bilježi kao "nekaka trava".

² U vijence od Ivanjskog cvijeća upleću i bijela luka (Milićevića **živ, Srba**, s. 104), a to se odnosi na Vida. I velika majka, Vidova Vida, kao da je tu, u ovoj pjesmici poganskog veza, koja se najobičnije onda pjeva: "Ivanjsko cveće, Petrovsko, — Ivan ga bere te bere, — majci ga baca u krilo, — a majka s krila na zemlju".

³ Dopis iz Boke u **Nar. L. Zad.** g. 1879, br. 58.

⁴ Gubernatis, **Myth. des plantes**, pod **Fougère**. Gledaj i opasku u **Dijelu I**, s. 80—82 (120—2).

Praznovjerje o Ivanjskoj noćnoj paprati možemo smatrati kao općenito slavensko, pošto i Poljaci slično pričaju Poljak, koji želi zadobiti čudotvorno ono zrno, treba da okolo sebe i papratke šestar okruži, držeći svijeću zapaljenu. Šestar i svijeća smjeraju, dašto, na Sunce.

Velikoj svečanosti Spasovih dana, "spasovanju", privezuju se, po svoj prilici, i Rusalje. U Srbiji, nedjelja od Trojica do Petrovih poklada zove se "rusalna nedelja", a zovu se "Rusâlje" u Dubrovniku, "Rusâlji" u Boci, Trojice iliti Duhovi. Dakle je to doba ono isto, u koje igraju djevojke "kraljice", pa je blizu i do Spasova dne.⁵ Rusalje su opće slavenske. Kao što u nas, ima i u Rusâ "rusal'naja nedelja", a u starosl. jeziku za pentecoste ili Trojice, dolazi riječ: "rusalije". Dapače riječ i stvar protežu se i dalje.

⁵ Do ovog doba vodi nas i riječ "sredorusa". Sredorusa četvrta je srijeda po uskrsu, a zacijelo nazvana je tako, jer stoji izmegju uskrsa i Rusalja.

Svečanik rusaljni poznat je i Grcima srednjega vijeka, i Rumunjima, i Arbanasima.¹ Protiv poganskih grčkih ρουσαλια, koja se po uskrsu slavljahu na selima, revnovala pravoslavna crkva, kao što je zazirala od ruskih rusalja o Ivanju dne, pa i od istodobnih vila rusalka. Nego se riječ nizoke grštine ρουσαλια oslanja, kažu, na latinsku "rosalia", što u Rimljana bijaše god poganski,² pa naše Rusalje, prvim zametkom svojim, pripadaju u starovjerske ostatke Latina. Otuda nastade i božje biće žensko, vila rusalka, kod Rusâ.³ Ovo je razlaganje ono isto, koje od Slavenâ otura Koledu (calendae).

¹ U Rumunjâ "rusale", "rusali", u Arbanasima "ršai" (Miklošić, **Etym. Wört.**, pod **rusalija**).

² "Pascha rosata", ili "rosarum", talij. "pasqua rosata", ili "pasqua di rose".

³ Miklošić, l. c.

A nema mu zabave, ali samo pod jednim vidom, pod filologičnim. Nego je tu po srijedi i tvorenje mita. Gledom na taj trebalo bi bistriti, s koje duševne potrebe, s kojeg vjerskog nagona, Slaveni prigrabiše tugjih bogova, i od svečanosti "rosalia" napraviše sebi čitavo kolo vila rusaljka. U poganskome godu Latina, sipalo se i cvijeća i ruža, ali se god zapravo zvao "Floralia", a, kao proljetni, slavio se na razmaku aprila i maja. Čemu se ono sve, u nas, prenese na vrijeme sunčanih uvratina, na vrijeme Ivanovo? Pak bi reda bilo bistriti i ovo drugo. Pogраниčni Germani bijahu s rimskim svijetom za duge vjekove u dodiru mnogo većem, nego li na istoku zatureni Slaveni. Pita se: koja nebesna bića latinska, znamenita poput Rusaljkâ i Kolede, germanska mitologija ubraja u svoje bogove? Među narodima, bogovi su, dakako, često puta izmjenjivani; ali je to uvijek bivalo sa razloga vrlo teških. Nametalo ih nasilno osvajanje, ili lokalizacija hrama u narodu koji ih primaše, ili psihična pomutnja ljudi u pregonjenoj, u istrošenoj civilizaciji, gdje prazne i bolne duše za novim idealom srću. Nametala ih kadikad, ali najrjeđe, i sama najbliža blizina uz neprestano zamjenito općenje, koje, što mi znamo, ne spajaše Slavene s Rimljanima. Moglo bi biti, da Rusalje idoše putem, ne od juga na sjever, već od sjevera na jug, pa da ih Grci, Rumunji i Arbanasi primiše na dar od sredovječnih Slavena, prije nego li Slaveni od Rimljana, i iz rimskih "Floralia"; da ih primiše na dar onako, kao što, n.pr., slavensku riječ: vukodlak.

Ovo se čini tim priličnije, što je oko Rusalja razvijeno slavensko izvorno obregjivanje i vjersko pjevanje. I pored zabrane crkovne, u Maloj Rusiji postoje još djevojke rusaljke, koje oponašaju božji

čin vila rusalka. One se najviše javljaju u rusalnoj nedjelji, t.j. od Trojica do Petrovih poklada. Idu bježeći s raspletenim vlasima; nose vreteno i klupko konca, što će njim odsukanim obuhvatiti prostoriju sela, pa dva kraja svežu za jednu bačvu s katranom; zakopaju crnog pijeveca i crnu mačku, zapale bačvu, te oko nje igra kolo. U gomili rusaljka ima ih po izbor dvanaest, a jedna je glavita. Ovo se radi u noći, o ponoći. Dvanaestero kolo, ili momaka, ili djevojaka, slavensko je, te nama poznato.¹ Poznat nam je i vjerski obred "oboravanja" plugom, ili obuhvatanja koncem, pa i vreteno u mitologiji germanskoj i našoj, pa i ukop crnog pijeveca, sunčanog simbola. Rusalke prikazuju noćnu i godišnju igru Sunca, koje, zapaljeno, hoće da iz noći ispliva, te da iskoči na plameno nebo junijsko. Što ruski puk drži, da vile rusalke, ovjenčane zeleni i cvijećem, borave do voda, gdje se one kupaju, pa misli, da su š njima i ribari u nekakvom savezu, ta voda i to kupanje može se takogje odnositi na božje Sunce junijsko, koje "se kupa", kako ćemo to naskoro viditi.² Rusalkama na čast, pletu se cvjetni vijenci i bacaju u vodu.

¹ **Dio IV.**

² Zbog vode i kupanja, Grimm primiče ruske rusalke vodenim duhovima njemačkim (**D. M.**, s. 407), ali to krivo, koliko mi se čini.

Nekim vilama na čast, i u našim krajevima, u junu, blizu do rusalne nedjelje i do Rusaljâ, pjevalo se, kako

"sve gjevojke ružu beru,
ružu beru, v'jence viju".³

Nije davno tome, dva sama naraštaja otragu, one vile izgiboše u našem narodu. Još u početku ovoga vijeka, u Budvi, na Spasov dan, poranili bi, cvijećem ovjenčani, momci i djevojke na "brdo Svetoga Spasa", da se tamo u kolo uhvate na "vilinu gumnu", a vile bi pozdravili uzvikom:

"Dobro jutro, b'jele vile!
I nama ga dajte!"⁴

Tom prilikom, kolo pjevalo pjesme, od kojih prva⁵ kazuje:

"Rano rani gjevojčica
na veseli Spasov danak,
nešto pred njom rosu trese,
Boga moli gjevojčica:
Daj mi, Bože, da ja vidim
svako zv'jere s očicama,

razma zmaja planinskoga!
Još te r'ječi ne izreče,
k njoj doleće plahi zmaje,
savi mladu pod krilima,
i poletnu s gjevojčicom
u te spilje kamenite".

³ Vuk. **živ. i ob.**, str. 32.

⁴ Id., str. 31.

⁵ Id., str. 31—3.

Nego je veseli Spasov dan, pa zmaj pusti djevojku "ružu brati, v'jence viti". Djevojka pošla u majke svoje, a više se nepovratila: zmaj

"čekadanas, čeka sjutra;
puče zmaje na kamenu,
čekajući gjevojčicu".

U drugoj pjesmi,¹ vile hvataju kolo na visokom Lovčenu:

"Viša je gora od gore,
najviša Lovčen planina;
u njoj je trnje i grablje,
u njoj su sn'jezi i mrazi

u svaka doba godišta;
vilenski u njoj stanovi,
svegj vile tance izvode.
Junak mi konja jezdaše,

predragu sreću iskaše;
vile mi njega vigješe,
junaka staše dozivat':
Ovamo svraćaj, junache!

Tvoja se sreća rodila,
sunčanom ždrakom povila,
mjesećem sjajnim gojila,
zv'jezdama sjajnim rosila".

Uz ovu lijepu pjesmu dolazi i treća,² još ljepša, gdje se djevojka i junak rišu i drugima, nama poznatim crtama:

"Mlado momče jezdi konja,
koje nema ljube doma
To gledala mlada moma
a b'jela dvora nje prozora,
sama sobom govorila:
Daleko je dvor od polja
rad' prostrana slana mora!
Višnji! Višnji! razberi me!
Snim li sanak, ili vidim?
Je li ono mlad na konja,
al' je ono sivi soko,

ne razbira moje oko.
Ah! satvori ovo more
u zeleno ravno polje!
U košulji bosonoga
preigraću preko polja.
Ako bude sivi soko,
reći ću mu: Pogled' s okom
put istoka udno polja,
tu ćeš vigjet' svakog lova;
ako bude mlad na konja,
reći ću mu: Vod' me doma!"

¹ Id., str. 33.

² Id., str. 33—4.

Hristijanska pobožnost, doista, ne sastavi ove spasovske pjesme. U njima sadržano pričanje golo je pogansko; ono je bez ikakvog primetka iz nove vjere. Legenda glasi, u jezgri: uz najviše Sunce skamenio se zmaj Oganj, pa Zora tome Suncu hiti u krilo. Junak "ište predragu sreću, sunčanom ždrakom povijenu", a mi vidismo, da je kolo sreće Sunčevo³; isti junak "pogledaće s okom put istoka". Gleda i draga "s bjela dvora nje prozora", što je istočni prozor, na koji se pomalja i Sunce i Zora.⁴ Ovu Zoru junijskog suncovrata pominje i pučko prosto pripovijedanje. Bila jedna djevojka, niti od oca, niti od majke rojena, već stvorena od vila. Sazdaše je od snijega, uzeta "u doba ljetnog suncovrata" iz bezadnje jame. Vjetar je zadahnu, rosa napoji, gora zaodjenu lišćem, a rudine cvijećem. Bjelja od snijega, rumenija od ruže, svjetlija od sunca, ona bijaše prava divota.⁵

³ **Dio IV**, str. 9 (109).

⁴ Više puta to primjetismo.

⁵ Ovo o sazdanju čudesne djevojke, što je Zora, puk pripovijeda često s jednakim riječima, a ovo ovdje o djevojci u doba ljetnog suncovrata nalazi se u jednoj priči kod Vrčevića.

Spasovske vile i drukčije se privigjaju. U noći pred Spasov dan, one otkidaju vrh jasenku, a ljudi alosani, koji noć proborave pod takim jasenkom, ozdravljaju jutrom, pomoću vile jedne.¹ Mi u jasenu opazismo arijsko drvo od svjetlosti.² Što je jasenu vrh otkinut, to je uzmak vidila i Sunca o sosticialnom dnevju junijskom. Ovo se izrazuje još jednim gatanjem praznovjernim. Naši ljudi vele, da "u jasenku cvijeta noću nestane, kad se u večer uzbere i ostavi gdje".³ Kad su Sunčeve uvratine, svjetsko drvo prestaje cvatiti.

¹ To pripovijedaju u Srijemu (Vuk. **živ. i ob.**, s. 34).

² **Dio III**, str. 10—5 (154-9).

³ Vuk. **živ. i ob.**, str. 34.

Malne sve ovo praznovjerje našeg naroda, osobito bokeljskog, čini nam se izvorno. Od svečanika rimske boginje Flore, od "Floralia", ili, ako se tako hoće, "rosalia", ja čisto ne vidim, što bi uzajmljeno bilo. Rimskim rosalia i našim Rusaljama, ili Rusaljima, različita je i narav i doba godišnje. Latinski je svečanik proljetni i poljski; naš je ljetni, i većim dijelom pripada religiji svjetlosti.⁴ Što je jednako tamo i amo, to je iznošeno obilje ruža; u Rimu siplju ruže, a naše djevojke od ruža pletu vijence. Samo po tome **Rusalje** mogle bi biti **rosalia**. Nego, mit nije isti, te ako je riječ

uzeta iz latinskoga, ona u **Rusaljama, Rusaljima**, pokriva duhove, koji nisu latinski. Pak im se, valjda, i drukčije može da shvati ime. **Rus** znači plav, rigj: stajaćim izrazom, "rusa" je "glava", pa "ruse" mogu biti i vile. Ruse vile, rigji plameni oblaci, rude na nebu, pri jutrenjem veličju junijskog Sunca. U junu, više no ikada, već od davnih vremena vile se prizirale našem puku. U noći pred Ivanj dan, vile izvode tance na vodi, pa blago onome, koji u njihovo kolo unigje: pomladiće se kao zmaj, što svoj svlak polaže.⁵ Zar od takih vila Rusalja obisnuše o ljudima našim pučka imena: Rusmira, Rusmir.

⁴ Istina, hristjansko-rimska jedna "pasqua di rose" svetkovala se na Duhove. Na ovi dan, dok papa pjevaše misu, bacalo se ružâ s visoke kube od Santa Maria della Rotonda, da se tim prikaže silazak Sv. Duha, u liku plamenih jezika (Tommaseo, **Dizionario della lingua italiana**). Ali se običaj čini odviše neznan, da bi bio mogao preći megju same istočne Slavene.

⁵ Kod starog pisca Marina Držića (Jagićeva opaska u Archivu, V, s. 92).

Skoro bih rekao, da u spasovskim pjesmama iz Boke nije bez neke ni ponavljanje riječi "Viši", "Višnji":

"Viša je gora od gore,
najviša Lovćen planina"
"Višnji! Višnji! razberi me!"

Dakako, da to može biti samo puki slučaj. Nego nam pažnja, i nehotice, zapinje za junijsko štovanje nekoga boga "Summanus" u Rimu. Smisao ovom božjemu imenu izgubi se zarana, jer Ovidu, koji raspravlja Faste, bog je sasvim neizvjestan.¹ Ali ga, širom izrekom, Rimljani nazivahu "Summanus in fastigio Jovis", pa i za neko Jupitrovo lice kazivahu: "Jupiter Altus Summanus". Po mom mnenju, "Altus Summanus" hoće reći: "Visoki uzvisiti",² a "Summanus in fastigio Jovis", to je Sunce "uzvisito na vrhu neba". Ovo se meni utvrgjuje time, što Rimljani svome Sumanu žrtvovahu taman u oči suncovrata, na dan 20 juna. A i Sumanove proskure (summanalia), što ih pri tom godu prinošahu, znače nešto: proskure bijahu oble, na lik sunca. Prispodoba medju našim i rimskim mitom može i dalje da ide. Kraljičke pjesme uz kralja prikazaše nam cara i caricu, uza Sunce, kako mi to shvaćamo, Vida i Vidu. U junu, slavio se u Rimu Jupiter Altus Summanus i kao Jupiter Stator.³ Potonjim Rimljanima ovaj "Stator", od sistere, ustavljaše vojsku na bijegu; ali je "Stator" pravilnije od stare, te, u mitičnom prvom zametku, to bijaše vidilo i sunce, koja stadoše na sosticialnim uvratinama neba. Za ovo znamenovanje jamči Statorov svečanik baš u junu mjesecu. Opet u junu, najviše se proslavljala i nebesna vladarica Junona. Rimljani joj podigoše, u mjesecu tome, hram najsjajniji, na najvišem mjestu Kapitolija.⁴ Pa i sam mjesec junij, po svjedočanstvu Ovidija,⁵ i po najnaravnijoj etimologiji, prozvan je po Junoni. Ova slava Junonina jest i Leljina slava. Vapaj: Leljo! Leljo! najvećma se razliježe po kraljičkim pjesmama, što ih puk eto pjeva u mjesecu junu.

¹ Ovidii **Fasti**, VI, v. 731: "Reddita, quisquis is est, Summano templa feruntur".

² Neki drže, da je Summanus mjesto Submanus-sumračni.

³ Ovidu **Fasti**, VI, v. 793—4.

⁴ Id., VI, v. 183—4: "Arce quoque in summa Junoni templa Monetae, — ex voto memorant facta, Camille, tuo". Je li pridjev "Moneta" Junoni pristao za to, što, po legendi, pri jednom potresu objavi (ex arce monuit), da joj se ima krmaču žrtvovati, ja ne znam. Nije li "Moneta" prije od manere, μὲνειν, što i ona "stade" u junu ?

⁵ Id., VI, v. 26 : "Junius a nostro nomine nomen habet".

Kraljička jedna pjesma iznijela nam

"Ivana gjaka,
popova nećaka,
koji perom piše,
po orlovu krilu,
te on zapisuje
oči devojačke
i lice junačko."

Ja bih mislio, da nije ni ovo po slučaju. Šesti porednik, u kolu dvanaesterom, jest Orlović Pavao. Kao što hristjanskom prevjesom svetoga Ivana junijskoga obraćeni Srbi i Hrvati zastriješe onomjesečno Sunce, natkriše ga, valjda, i drugom koprenom velikoga apostola Pavla. Može biti, da zbog toga jedna pjesma iz Like¹ pjeva mladog Pavla, koji ide na vojnicu do Legjana grada, pa ga prati mlada Pavlovica, noseći barjak na ramenu; pače je mlada vojnu svome "prid vojskom vojvoda", kako je Zora, po općenitoj arijskoj pomisli, vojvotkinja pred Suncem.² Nije izvan svake prilike, da istoga Pavla i istu zaručnicu imamo pred sobom u još jednoj pjesmi:³ Ustupčić Pavao vjenčava djevojku čudo sirotu, a i čudo "dobre sreće"⁴; ime Ustupčić kao da je od Sunčeva ustupanja s najviše visine.⁵ Uzvisitost junijska učini, te se junak prozvao: Orlović Pavao. Što zaručnik, po kraljičkoj pjesmi, "perom piše po orlovu krilu", dok "zapisuje oči djevojačke i lice" svoje, to je u odnosu s onim pridjevom "Orlović", pa je to od starine. U mitologiji Arijska, grabežne tice, jake i hrle, a u njima ponajprvi orao, obični su simboli za moć granulog sunca i ognja.⁶ Valjda za to Bugari još jednako misle, da orlovi nikad ne umiru, nego, omatoredni, pomlagjuju se vječito iz nekog planinskog izvora, za koji znadu oni i Samodivi.⁷ A, po srbskom pričanju, sveti Arangjel, kad je hotio iscijeliti oči kralju Dečanskom, stvorio se u orla.⁸

¹ **Slovinac**, g. 1879, br. 17.

² Isporedi s ovom pjesmu Petranovićeve zbirke (knj. II, 9), gdje je Pavao apostol "barjaktar i vojskovogja," eda bi "našao časne krste". Pavao je pod rukom cara Kostadina, a pročelnik je na zlatnom stolu:

"Što je sofru od suhoga zlata,
za njom sjede mladi apostoli,
megju njima apostole Pavle,
on okreće sofru i dolijom" (v. 13—7).

Mladi apostoli vojuju na Čifute i čifutskog cara, a imaju uza se "čudotvornu Hristovu jabuku", i čudotvorne barjake, koji se sami "za njom povijaju" (v. 203—17). Sunčana vojna dvanaestoraca protiv Legjana kao da je ovdje prekovana u vojnu za pronalazak Hristovih krstova.

³ Vuk. **pjes.**, knj. II, 41.

⁴ V. 5.

⁵ Kod sjevero-zapadnih Slavena, svetkovina sunčanog okreta zove se "sobotka", od subote. Kako tu ulazi subota? Po mom mnjenju, ulazi ovako. Kako je subotni dan od nedjelje šesti i posljednji, to je dan ustupa i nazatka. Neznabožačka svetkovina "ustupajućeg" boga hristjanskom riječju prozva se "sobotka".

⁶ Gubernatis, **Myth. zool.**, II, p. 190 ss.

⁷ Krausz, **Sagen**, 11, 74.

⁸ Vuk. **rječ.**, pod **Dečani**. Vrijedi ovdje isporučiti pjesmu Petranovićeve zbirke: "Smrt kralja Dečanskog" (knj. II, 13). Dečanski "od godine u najljepše doba, — službu služi sveca Arangjela" (v. 2—3), a Todor vezir hoće da ga objesi. Kralja žali sve ljudstvo, sva sirotinja, i otkupljnju ga redomice, kako to biva i s Markom Kraljevićem, u jednoj pjesmi (vidi na s. 165). Najposlije, prestavi se Dečanski bez vješanja, pa se Todor sa devet vezira skameni. Na proslavu mrtvoga kralja, padose tri luče s neba.

Orlovića Pavla, u epu, još nalazimo na veličajnom razboju kosovskom. Palog junaka pričešćuje vinom, i hljebom zalaže na nov život, Kosovka tužna djevojka.¹ Otkud onom polomu pohrlio Orlović Pavao? Ne iz dvora historičnih kneza Lazara, već iz svečanog hrama davnih bogova, kako ja mislim. Kosovska bitka bila se o polovini juna, a o istoj polovini, iza najvišeg godišnjeg uzleta, eto ustupilo orlovo Sunce. Orlović najprije klonu pri sunčanom ustupu; klonu docnije pod golemim teretom bijede kosovske, kad guslari Sunce zaboraviše. Orlovića Pavla, "kneževa mlada barjaktara",² ne će nikad iznijeti na vidilo historije isprava kakova iz srpskih manastira, ili cigla crta srpskih ljetopisa.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 51.

² V. 20.

Da bi mi, slabim iz mitične gragje sad navogjenim podacima, htjeli tvrditi, da se junijsko Sunce naših otaca prozivalo: Orlovi Ustupalo, išli bi daleko. Ono rečeno o Pavlu Ustupčiću, i o Pavlu Orloviću, nije drugo, do lagana nagovijest. Međjutim, svetkovini Sunca u junu. a valjda i samome Suncu, znano je ime u sjevero-istočnih Slavena. Od davnog boga, Rusi Ivanj dan zovu Kupalo.³

Po slavenskom nazoru, Sunce u sjaju i slavi izilazi čisto, neoskvrnjeno, nevino, iz rosnoga kupanja jutrenjeg. I božićna naša pjesma kaže: "... da okupam, Koledo! — malog boga, Koledo! — i božića, Koledo!"⁴ Kako je Sunce mlade godine, o uvratinama zimskim izišlo iz božićnih voda, tako će ono isplivati iz ljetnih voda, iz obilne rose nakvašenih junijskih noći. Na uзорitim drugim uvratinama, o polovini godine, više no ikada, ono je Kupalo. Odatle i ime svetkovini Sunca junijskog. Svaka Sunčeva epifanija slavi se, u nas, kupanjem; ali je kupanje svestrano, opće je za ljude i za stoku, o Ivanju dne. Na dan rođenja svetoga Ivana, dakle na svetac ruskoga Kupala, čobani naši, oko zaliva Boke kotorske, još jednako "okupati" će u moru marvu, da bujnije napreduje i da je mine svako zlo.⁵

³ A "kupavka" je Malorusima ono, što nama krijesnica, svitac.

⁴ Vuk. **rječ.**, pod **Koleda**.

⁵ Dopis u **Nar. L. Zad.** g. 1879, br. 58.

Ovaj obred iz starog vjerovanja ne utvrdi nam još Kupala, no ga čini opet, u Srbâ, i Hrvatâ, dosta priličnim.

Kupanje o suncovratu tako je nasporno, da po svemu našem primorju mnogi drže, da se i ljudi ne smiju kupati prije Ivanja dne.

8. Rado-beg-Mijajlo

U redu dvanaestoraca, sedmi je, oko carskog stola, Rado-beg-Mijajlo.¹

Za izvornim imenom ovoga porednika ne treba nam ići u potrage daleko. Hipokoristik: Rado, ako i može da nas vodi k drugim imenima² vodi takogjer ravno k Radigostu, ili Radogostu. **Rado-gost** znači, po prilici, onaj koji ima vesela gosta, a tako se zvao neki glasoviti bog u sjevero-zapadnih Slavena.

O tome bogu svjedoče nam ljudi, još suvremeni opstanku njegovu, njemački hroničari Thietmar merseburški, Adam bremenski i Helmold. Štovao se u velike u svemu baltičkom primorju, a najoglašeniji i najdavniji hram bijaše mu tamo negdje preko Odre, u gradu Ratari (Rethri), među Ljuticima ili Ratarima (Retharii, Riaduri). Bogov grad, sa svih strana optočen jezerskom vodom, imaše do devet vrata. Ka gradu vodio cigli jedan most drveni, što njim prolazaše čeljad, il donoseći žrtvu, ili od boga ištući poročkog odgovora.³ Žrtve bijahu godišnje,⁴ dakle o stanovitom godu, a više puta i grozne. Radogostu svome pogani, jednom, žrtvovaše hristjanskog biskupa Ivana: biskupova glava bi nataknta na motku, i bogu prikazana.⁵

Radogostov kip, u Ratari, bio od zlata i pokraj njega postavljen purpurni odar. Držao u ruci veliki mač, pa i sve obličje mu pokazivalo ratnu spremu. Nego, bog ne bijaše samo oštar ubojnik, već i uzoran gostitelj. Stajaše do njega blizu čovjek, obučen kao inostrani gost, kojeg Radogost visokim okriljem šticaše.⁶

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 81, v. 57.

² Osobito k Radosavu, koji često puta, u mitičnom našem povijedanju, zauzimlje mjesto Rada-Radogosta.

³ Adami **Gesta Hammenb. Pont.**, I. II, c. 18.

⁴ Helmoldi **Chron.**, I. I, c. 20.

⁵ Id., I. I, e. 23.

⁶ M. Orbini (**Il Regno degli Slavi**), koji piše u vijeku XVI, ali navadno crpa iz starijih izvora, kaže ovo ovako (p. 82): "Radigast, o Radigost Idolo era adorato dagli Obotriti, nella città di Retre, et haveva forma d'un valente soldato, con una gran spada in mano, e a canto gli stava un huomo vestito da forestiero. Con che volevano inferire, che a quello Slavo, il quale non haveva ricevuto in casa sua un hospite, o forestiero, si debbia con la spada tagliar il capo, o (come vogliono altri) con questo si dava licenza agli Slavi d'acquistar il vitto con la spada, non solo per sè, ma ancora per l' hospite".

U pomenutom glasovitom hramu, štovao se Radogost kao najvigjeniji u nekom kolu drugih bogova. Adam, i za njim Helmold, vele: "Tu je veliki hram, sagragjen demonima, izmegju kojih glavni je demon Redigast".¹ A hroničar Thietmar, stariji od Helmolda i od Adama, dok grad Rethru, zove "Riedegost", kaže, da u hramu stoje rukotvoreni bogovi i boginje, od kojih da je prvi Svarožić, te da ovoga nada sve ostale pogani časte i štiju.² Gradu bijahu troja vrata, po Thietmaru, a hram se dizao do

vrata istočnih. Preosvećeni božji stan molitvom pozdravljali ljudi, idući na vojsku, pa, kad bi se s vojske vraćali slavodobitni, tamo prinostili darova svojih.

Iz uporegjenog kazivanja triju njemačkih hroničara, i našeg Orbini-a, možemo izvesti, čini mi se, evo ovo. Radogost bijaše kako ratni, tako i sunčani bog. Što mu hram stoji do istočnih vrata, što su vrata troja, ili devetora,² i što bogu prija dar proročkog proziranja, u tome skupa po velikoj je prilici nagoviješteno Sunce.

¹ Adami **Gesta**, 1. II, c. 18: "Templum ibi magnum constructum est demonibus, quorum princeps est Redigast". Do riječi isto ovako i u Helmoda, 1. I, o. 2.

² **Chron.**, 1. VI, c. 17: "..... dii stant manufacti, quorum primus Zuarasici dicitur, et prae ceteris a cunctis gentilibus honoratur ac colitur".

Što pak Radogost, i po imenu svome, i po figurativnoj mu slici u hramu, gosti ljustvo, to pokazuje na Sunce u zemanu, gdje je voće već pobrano, i žetva ponajviše gotova u dozrelom klasju. Bogu i ljudma hrana je pod rukom. Bog nije sam, nego je glavit u hrpi drugih bogova: on je "princeps daemonum". Kako Svantevid bijaše, bez sumnje, prvi bog u polabskih i baltičkih Slavena, očito je, da je Radogost ovdje vrhovnik u nekom podregjenom božjem kupu. Taj kup mogao bi biti kolo dvanaestorih Sunaca, pa i boginja njima pridruženih. Hipoteza zar krijepi se time, što Thietmaru, pri opisu Radogostova grada, pade riječ Svarožić za glavnoga boga, tu štovana. Po ruskim glosama, Svarožić, sin Svarogov,⁴ jest Sunce.

³ Thietmarova troja vrata valjda su hramska, a devetora, Adamova i Helmodova, gradska. Ovako bi oprjeka, u ovom podatka njemačkih hroničara, bila izglagjena.

⁴ Drugi je to, ili treći put, da uzgred spominjemo Svaroga. I ako ovo ime nije, u slavenskoj mitologiji, utvrжено posve, nije opet na odmet ni mnenje, da se tako zvao, u sjevernih Slavena, višnji nebesni bog. Svarog bilo bi drugo ime za Svantevida, kako već to jednom rekosmo (**Dio IV**, s. 22 [122]).

Ako Thietmar govori o Svarožiću, kao o glavnome bogu u hramu u gradu Ratari, a Adam i Helmod govore o glavnom Radogostu u istom hramu istoga grada, nameće se misao, da su jedno Svarožić i Radogost. Sunčani Radogost julijske žetve za to što je sin višnjega boga, zove se Svarožić, kao što su Svarožići i svi ostali likovi godišnjega Sunca.¹

Ovakome shvaćanju jednoga dijela slavenske mitologije moći će se prigovarati. S toga niti upirem u to. Ja samo kažem: ma koji bio Radogost među bogovima i boginjama u hramu u Ratari, on se javlja i kod nas. Oveći bog sjevernih primorskih Slavena još korača po srpskoj i hrvatskoj živoj tradiciji: ime mu je "neimar", ili "kiridžija Rade". Kako se čudno glasi "krčmarica Janja", ili "krčmarica Mara", ili "Ognjena Marija", ili "Svetoduha Janja", pominje se mimogred, ali prečesto, u pjesmama, i neimar Rade s drugih trideset, ili trista, neimara majstora,² a pomen je skoro uvijek skroz mitičan.

¹ Gledaj ono, što je rečeno na str.21—2 (121—2) **Dijela IV**, gdje bih ja sad hotio jedno ispraviti. Svarožić Thietmarov ne čini mi se prvo Sunce nove godine, već mi izgleda kao sedmi sunčani Radogost.

² Neimar — graditelj, od turskoga "mi'mar" (Mikl. **Etym. Wört.**, pod **neimarū**). Novija je riječ i kiridžija-vozač.

Čudesni Rade, ili gradi sakralni most na vodi,³ ili zidje Stojanov i Stojin grad,⁴ ili sa svojim drugarima tjera toware blaga, "sve na golo vina i pšenice", i u društvu krčmarice Janje spasava od divskog starješine divno dijete Jovana,⁵ ili mu drugari majstori sastavljaju na jednu žicu trista izvora, kad car hoće da uzme sestru sebi za ženu.⁶ Iz mitičnog tog okruga ne može da istupi graditelj i vozač Rade, pa bi svak bio, mislim, na bespuću, ko bi u njemu hotio spaziti lice koje historijsko.⁷ Rade je Radogost, koji, sastavivši sve oblačne vodene žice, dogragjuje u julu ljetnu godinu, te ljudma dovozi blago žitne hrane, da ih ugosti. Ljudska sirotinja, orači i kopači, ne radovali se, bogu nijednome, koliko visokom gostitelju, davaocu ljetine i hljeba, koji im dočuva žetvu, što će oni do malo sasuti u žitnice.

³ Petranovića **pjes.**, knj. III, 52. Vidi u **Dijelu IV**, na str. 71—3 (171—3), pa s time isporedi i most drveni, što vogjaše k Radogostovu gradu Ratari.

⁴ Vuk. **pjes.**, knj. II, 26.

⁵ Id., knj. 11, 8.

⁶ Id., knj. II, 27. Svih ovih pjesama vidi već obavljenu analizu.

⁷ U Ljubostinji, a Srbiji, ima crkva, što je zadužbina Milice Lazareve. U njoj, na ploči jednoj, zapisano je ime: "Protomajstor Borović Rad"; a kako su crkve Lazareva vremena sagrađene po istom stilu, drži se, da im je isti i graditelj, pomenuti Borović Rad (Novaković, **Die serbischen Volkslieder über die Kosovo-Schlacht**, Archiv III).

K njemu se dizahu žarke zahvalne himne. Od jedne takove molitve može biti da nam proostadoše ovi stihovi:

"Djevojka mi, Rado! kosu češlja, rode moj!
kosu češlja, Rado! boga moli, rode moj!"¹

Davnosti pjesmice dokazom je prerijetki metar, što je, kao neki trinaesterac, sastavljen od dva četverca i dva pripjeva. Zapinje nam pažnja i za pripjev: Rado! jer nam pripjevi, u starim pjesmama, najobičnije iznose bogovska imena.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. I, 57.

Po mom mišljenju, isti ovi Rado upade u dubrovačku legendu: on zigje Dubrovnik grad. Postanje Dubrovnika ne odvaja se od ljute borbe među Radoslavom Belim, uz jednoimenog unuka, i opakim Besislavom.² Otimljući se Besislavu, bosanski Radoslav sazida "Radićev grad", na stancu kamenu, usred sinjeg mora.³ Star i progonjen, Radoslav Beli s kamena otplovio k Rimu, otkle po vremenu, vraća se unuk mu, mladi Radoslav, ili, kako drugi vele, Pavlimir, koji će Besislavu doći glave. Oni Radićev grad ne će biti, mislim, grad Dubrovnik, već, po svoj prilici, Radov grad, podignut protiv daha ljetne zapare, protiv suhog Bijesa. Mnogom prilikom mi opazismo, da se drevna povijest dubrovačka čini sva isprešivana koncima poganske religije Srbâ i Hrvatâ; pa je, valjda, isto i ovdje. Rekao bih, da Radoslav iz davnog epskog pjevanja pregje u gradsku priču dubrovačku. Što ljetopisi o njemu kazuju, ono se održalo i u pjesmi na Lastovu.⁴ Nabožni kralj Radoslav "ima silovito blago" (v. 1), a, ostarivši, od žene Ačente dobiva sina, opakog Ljutimira. Ustao Ljutimir na Radoslava, koji skoči u more, ispliva na studenu ploču, i, na ringknoj lagji, odveze se u Rim. Stari kralj oženio se tamo Rimljankom, koja mu rodi mladog Radoslava. Po očinu nalogu, kad odraste, zavojšti ovaj Ljutimira, nadbi ga, zaslijepi i baci u tamnicu. Gdje ga po tom ocu privede, otac pogubi zločinca. Čas prije rekosmo, da se u ovoj legendi valjda skriva mitična borba ljetnog suhog Bijesa sa sunčanim bogom julijskog obilja. Neku takovu borbu naš puk ima još pred očima, kad kaže u poslovi: "bori se kao ala s beričetom".⁵

² Istom docnije preokrenuše ova imena iz izvorne priče u "Radosav Bello" (po talijansku **Lijep**) i u "Berislav". Gledaj **Ann. Rag. Anon.**, na str. 3.

³ N. Ragnina, **Annali di Ragusa**, p. 170. Moguće, da, iz početka, s dubrovačkom bijaše jedna ista legenda ono, što se sad u Srbiji, na desnoj strani Drine, vrlo mutno pripovijeda o nekakvu "Ragjevu kamenu" u "Ragjevu polju" (Vuk. **rječ.**, pod **Ragjevina**).

⁴ M. Lucijanović u **Slovincu**, g. 1881, br. 22.

⁵ Ili: "bije se kao ala s beričetom". Vuk. **posl.**

To kažu ljudi osobito u ilijnštaku, gdje vide da se stuštio crni oblak, te da je ljetina gradom suhim ugrožena. S druge strane, pri pomrčini neki naši ljudi drže, da hala sunce proždire¹. Hala se pomišlja slična s aždajom, ali aždaja nije, jer ova leži u jezerskoj vodi, dok sušna i nesita hala oblijeće nebom, goneći oblačine i sipljući grád.² Kad god od ljetne oluje ajer uji, i sa zemlje nebu u visine diže se umrljana prašina, to je halina buka i smradna tonja, to je halovito vrijeme.³ Od haline zapahe, usred ljeta, mogu ljudi pomahnitati: postaju "halosani", "bjesomučni". Ljudi će ozdraviti, ali istom onda, kad im haline čini otčini kojekakva čarobija.

Da dubrovačkoj legendi još bolje razabiremo vjerski smisao, pomaže nam jedna priča iz Vojvodine,⁴ od dubrovačke posve osobita, ali opet š njom srodna. Premda je priča pustoriječjem natrpana i spoljašnjim oblikom neuredna, ona je u mnogome od stare ruke tako, da pripada, u. koliko cijenim, među najdavnije naše.

¹ Milićević (živ. Srba, Gl. XXXVII, s. 176) pripovijeda: "Neke godine pomrklo sunce, a kmet istrči u selo (Podgorinu), i poviče na seljake: Pucajte brže, zar ne vidite, da ga hala proždre! Kmet je posle odgovarao vlasti za to".

² Vuk. živ. i ob., str. 221. Hala je tako zatorna, ješna, da se i čeljadetu, čudo proždrljivu, reče: halav čovjek.

³ Petranovića pjes., knj. II, 13, v. 223—4: "Jer j' u kralja halovita glava, — pobiće nas halovito vr'jeme".

⁴ Kojanova prip., 3.

Car Milovan, koji u "velikim davorovima beše najveći", oženi se Darinkom. "Jedva po godine a miru proživeše", kad na cara sa mnogih strana zavojštili dušmani, a žena mu carica trudna. Reći će joj, prije no ide na vojsku: "Darinko ženo! Kad rodiš, ako nam bog muško čedo dade, daćeš mu ime, pri krštenju, Radovan, ako li bi žensko bilo, nek bude Stanoja". Darinka "po godine provede, dogje vreme, te porodi sina sa tri zvezde navr glave." Netom sretno poodraste, Radovan ode k caru ocu, koga zateče baš gdje razbija grdne dušmane. Kad bi Radovanu zatim dvanaest godina, a rođen mu je dan, to slava Angjelova ili Arangjelova, "pri slavi najvećoj jekne sa visine glas: "Milovane! šalji sina Radovana u gozbine susedbine". Do te susedbine ide pravo put, no kroz veliku šumu, kuda i Milovanu vojska negda putovala devet mjeseci. Pri razdvoju, otac i sin uzdišu, "ali se kô davori lepo rastanu". Treći dan hoda carević naigje na jednu za čudo veliku jelu: "koliko se gore k nebu uzvišavaše, toliko po zemlji grane raširavaše". Jela je zlatna, uz "zlatna perja sa alemovim očima"; na njoj obilje cvijeća, a pod njom kleči starčina, štovanja predostojni "dešo". Pri slavi Arangjelovoj, glas, što jeknu sa visine, bijaše glas ovog deše. I ako "očima gleda lepo", obnevidio starčina: "tako valja da beše volja višnjeg Boga koji vedri i oblači". Do njega, blizu jele, cvati i miriše još jedno drvo, lipa. Izvor vode žive bruji pod lipom, od kojeg teče potocić, te utječe u oveće jezero. Stari dešo mladome Radovanu, "praded prauuku", dao zlatnu tikvu, kako bi vode zahvatio. Ali je jezero Zmajevo. "Zasvetli se cela okolina, da već svetlija biti ne mogaše": zazviždi i bahne Zmaj "sa devet alemovih glava i dvadeset i devet alem-perja krila".

Zmaju je običaj tamo "u po dana svaki dan dolaziti, napiti se iz izvora živog, stresti se, odletiti u mutno jezero, te u jezeru sa nečistim duhovima zbuniti se". Koga Zmaj nagje živa, prodre; no ne htje "verna davora dirati". Uz sijevanje i grmljavinu strašnu, uleti u jezero Zmaj, a opade mu mnogo alem-perje, dok mu ljsuke zasjaše, kao zvijezde. Radovan pobra tri alem-pera, i živu vodu natoči u tikvu od zlata, pa nju zaklopi s lipovim cvijećem. Čudne vode! Dešo napi se, oprao oči i progleda, a, pošto tri puta vodom linu Radovana povrh glave, eto Radovanu na glavi tri zvijezde, što mu trepte i danju i noći. Od deše Radovan dobi "lepa bela krilata konja sa zlatnim sedlom i uzdom"; toga bijelca brzina je kao i misao: "kud pomisli davor da otide, onaj ma biti će tamo". Konj sazdan je od Zmajeva alemova pera. Od drugog pera stvorena je jezdiocu "zlatna runa velika psina", koja mu nabavlja i lova i jela i pića; od trećeg soko, što "sleti sa nebesne visine". Radovanu sad lasno putovati kroz nepreglednu šumu. Za oka trenuće on je na gozbu u susjedbinu, u dvore cara susjeda, koji mu dade čer svoju Slavojku, "vrednu radilicu", te "u svome perivoju voće i cveće sagjaše i pregledaše". Al što će veselje bez oca i majke? "Sretno čedo, davorovi Rado" pomisli, a već bijelac odletio, pa i doletio s carem Milovanom i caricom Darinkom. Na vjenčanju, carica nazva sreću mladencima: "Sretni, beričetni i dugo živi, i zdravi sebi i svoj našoj carevini!" Obe su carevine u jednu sastavljene, a dušmani polomljeni.

Ova priča kao da je list otrgnut iz Edde knjige. Megju **tívorima** (davorima) eno nam Odhin najveći, Odhin ratnik, pa star i slijep; eno nam i glasovito drvo od svjetlosti, Yggdrasil, sa svima mu značajnim biljegama, s ticama i žubor-vodom. Skandinavski dješo, Odhin, zalaže svoje jedno oko u bunar žive vode; iz istog bunara naš stari djed povraća sebi vid očinji. Nego je na golo naša druga slika u priči, slika davora Rada, dješina poroda, sina caru i carici. Duga i suvišna razlaganja nam ne treba, eda pokažemo, kako sve u priči označuje i Rada i konja mu sunačnim likovima, koji se užiju na zmajevskom Ognju. Samo naglasujemo, da je Rado rođen nakon navršene po godine, t.j. u sedmom mjesecu, i da je slava njegova Arangjelova slava.

U Arangjela, a i u svetoga Petra, mi gdješto nalazimo Rada premetnuta. Dašto, hipokoristik Rado ukrio Radogosta; al srpski i hrvatski pokrštenici, imajući još boga na srcu, psihičnim neodoljivim nagonom privezaše ga i za hristjanske svece. Radogost sklapa zgradu svijetle i rodne godine. Ako su osnivači godine drugi sunčani bogovi, on joj je pravi graditelj, on je u čitavom kolu

bog najuharniji i najodabraniji, pa od sviju svetaca njemu priliči najviše angjeo prvi u zboru nebesnom, il mu priliči prvi od dvanaestorice apostola. S toga nam se pomalja, na zadušenom obzoru stare vjere, čudan neki Mijajlo, a osobito čudan neki Petar. Rado je, vidismo, "beg-Mijajlo"¹; a u mitičnoj pjesmi: "Udaja sestre Dušanove", višnjemu caru "vino služi provizur Mijajlo",² prije kao nebesni, nego kao ljudski doglavnik. Ali ovo o Radu-Mijajlu ja puštam, jer se to čitaocu može činiti kao površno i prelagano nagagjanje.³

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 81, v. 57.

² Id., knj. II, 28, v. 8.

³ Tim više, što se Arangjeo kadikad prepleće i s božjim likom junijskim. Vidi na više, na str. 181.

Naprotiv, o Radu-Petru, o njihovoj prečestoj jednakosti, sumnje nema. Gdje sveci blago dijele, "Petar uze vince i šenicu",⁴ pa je Petar svaki put i tu, gdje se govori o svetoj gragjevini:

"Časne poste zapostismo,
novu gragju iznesosmo,
u njoj poju svetitelji,
sveti Petar i Nikola;
dve im seje otpjevaju.
Angjelija svetom Petru,
a Marija Nikolaju"⁵

"Oj na djelu na golemu
mloga gragja savezena,
sveta crkva sagragjena,
u njoj poju do dva sveca,
sveti Petar i Nikola;
sestrice im otpjevale,
Angjelija i Marija."⁶

I ako pjevane uz časne poste, ove su pjesme tipa posve poganskog.⁷

⁴ Vuk. **pjes.**, knj. II, 1, v. 53.

⁵ Id., knj. I, 196.

⁶ Id., knj. I, 197. Uporedi **Dio IV**, na str. 46—7 (146—7).

⁷ Skrivaju, mislim, Radogosta, Vida, Zoru i Vidu.

Kad bi ko hotio ovog Petra prisvajati hristjanskoj misli, eno mu poskočice iz Srijema, u kojoj sveti Petar razgovara se s materom: Petar hrani svinje, da bi namazao kola, te nosio kamenje i zidao crkvu.⁸ Takav sveti Petar nije što drugo, do Rado "neimar" i Rado "kiridžija" naših epskih pjesama. Za premetnuće Rada u Petra imamo pak dokaza čisto historičnog. U spljetskoj davnoj biskupiji, gdje bijahu mjesta Radova, nastadoše Petrove crkve.¹

⁸ **B. M., pes.**, 23. Svinja bijaše posvećena višnjoj carici. Vidi **Dio I**, na str. 78—9 (118—9).

¹ Bilješka mi se zaturila, te sad ne mogu navesti dotična ispravu, no se opominjem, da te isprave ima.

Nešto je čudan naš izraz: "Petrovo sunce" za sunce petrovsko, ljetno: iz izraza kao da viri Sunce, prurušeno u Petra.² Zabilježiti nam je i seljačko gatanje: "Gjurgjev danak: žito niklo; — Spasov danak: žito vlata; — Petrov danak: žito zrelo".³ Već upoznasmo "svetog Spasa žitnjega cvijeta", pa je ovdje Petar svetitelj nad žitom zrelim.⁴ A nesumnjiva poganska uspomena jesu "Petrove poklade".⁵ Ima "poklada", u narodu, pred velike svece, preko raznih mjeseca u godini; ali su razglašene osobito Petrove i božićne. Ako poklade za cijelo nam dolaze iz neznabožackog vremena, premučno je kazati, što su. Nego se o tome može iznijeti jednu hipotezu,⁶ na koju nas upućuje mitološki sklop svega onoga, što je dosad izloženo. Prave poklade traju za nedjelju dana; a za nedjelju dana, pri njekim mjesecima, nahodimo svečanike megju velikim i malim istoimenim svetiteljem: veliki i mali Božić, veliki i mali Gjurgjev dan, veliki i mali Spasov dan.

² Vuk. **rječ.**, pod **Petrovo sunce**: "Bačili ih na Petrovo sunce".

³ **B. M., pes.**, 41.

⁴ Sveti Petar, kako daje, tako i uzima ljetinu i beričet: "Sveti Petar i apostol Pavle — uzeše im punje i senicu — i od zemlje svakoji beričet (Vuk. **pjes.**, knj. II, 2, v. 40—2). Beričet je arapska riječ "bereket" (Ak. **rječ.**), no sad kod nas ima u sebi nešto uzvisita, gdje stoji za sretnu božju ljetinu.

⁵ Slave se sada kroz nedjelju, prvu od Trojica.

⁶ Osim one u **Dijelu III**, na str. 58 (202).

Ragja nam se misao, da su jedno poklade i ovo, te, pri početku svakog mjeseca, da se proslavljalo Sunce ustalo i novo, ali još ludano i ne jako. Božić dolazi s Koledom, a pjesma iz dalmatinskog Biograda spomenu nam "veliku Koledu", uždenu, uoči Ivanja dne, u slavu Sunca junijskog. Po biogradskom govoru razabramo, da je Koleda ono, što i klada zapaljenog ognja. Ako "Klada" jeste drvo, no u isto doba i ognjena boginja Koleda, koja iz vatrenog drveta plama, onda mi znamo, što su "po-klade". Slabačka, tamom svezana Sunca, pale se na Ognju, pa su pokladni dani prvi njihovi dani poslije Klade, ili Kolede, to dani božje nemoći i polovičnog tamnovanja, no ujedno i veselja velikog, jer dobrza hoće slavno Sunce da stane na snagu.

U oči Petrova dne, kao u oči Ivanja, Vidova i Gjurgjeva dne, užiju se klade, u polju bukete kresovi. Na mnogim mjestima pale lilu, osobito čobani, te se vesele, jedu i piju preko noći, sve do zore. Kano u jutru idu na vodu, donose je, i njom prskaju ovce.¹ Razmeće se tad još kojekakvo praznovjerje. Od Petrova cvijeća pletu se vijenci, i među se posvuda, toru, komori, uljaniku, kući nauhar. Po cvijet jedan namjenjuje se i na svaku dušu u kući, a čiji cvijet, od Petrove večeri do jutra, uvehne, i taj će one godine uvehnuti.²

¹ Milićevića **živ. Srba**, Gl. 37, str. 119.

² Id., ib.

Od Petrovih poklada na dalje, ili prestaju, ili sve rjegje i rjegje bivaju preslave i zavjetine, jer, pri zreloom žitu, više ne treba zazivanja svetitelja. Ali su u julu tim češći "zaprešni svečanici", gdje puk ne smije ništa da radi. Ima ih do deset, manjih i većih; a više ih nije, u nijednom mjesecu godine.³ Što ljudi sada u Srbiji za mnogih dana julijskih ne rade, to se oni, u staro doba, dugo veseljahu svome bogu gostitelju; veseljahu se pri žitu, koje će se žeti i vezati u snope, pri ljetini već darovanoj. Sadasnji "bapski" koledar nije od baka izmišljen, već sadržaje pomućenih uspomena iz davnog vjerovanja. Pučki su svečanici ponajviše dni, koje naši stari u poganštini slavljahu i svetkovahu.

³ Jednaki broj od deset njih iskazuje sami novembar. Vidi Milićevića **živ. Srba**, Gl. 37, g. 110.

Kod običaja naših, najživljom uspomenom, što nas sjeća na boga, velikog gostitelja, ostade, ako se ne varam, na daleko oglašeno gostoljublje slavensko, te i naše. Dočekljivost slavenska, so i hljeb, što ih Slaven rado pruža svakome, negda bijaše, ja cijenim, bogoštovni čin. Tu dočekljivost donekad nam tumači i sama slavenska zadruga, koja je, s jedne strane, veselila ljude na okupu, a, s druge, nije im usagijvala oštro ćustvo i brigu za vlastiti posjed. Ali, pri davnom slavenskom primanju gostiju, ima nešto prekomjerna i neshvatljiva, pod samim vidom ljudske dobrote. Po svjedočanstvu zapadnih i istočnih pisaca, Slaven poganin, da lijepo ugosti tugjina, počiniće i kragju, a zapaliće kućni krov svakome uvrijeditelju gosta. Još jednako, naša poslovice veli: "bolji je gost, nego prijatelj",⁴ pa je grozota, osobito u jekavaca, "so i hljeb pogaziti".⁵ Ovo sve prevršuje mjeru naravskog osjećanja. Što do kraja ne može da istumači blaga ćud Slavena, to tumači vjera.

⁴ Vuk. **posl.**

⁵ Vrčevića **Niz. prip.**, str. 85 i 194 — **Basne**, str. 8.

Do Radogostova kipa, u Ratari, stoji gost tugjinac. Bog žetvu, svojim dolaskom, raduje svakoga, gazde i orače, nište i uboge. goste i robe. Bog gostitelj čuva gostinicu, te svojim štovateljima, odanicima svojim, strogo brani, da so i hljeb pogaze.

S Radom svršava se slavna heptalogija naprednih Sunaca. Od temeljnika Božića do Rada, konačnog graditelja, izregjale se sjajne slike sunčanih bogova. Zasnovanu ljetnu godinu ovi nasporiše i kraju dotjeraše. Godina naginje se, i propast nastupa.

9. Grčić Manojlo

Do Rada Mijajla, za carski sto, sio osmi Grčić Manojlo.¹

Ćudna li junaka Grčića Manojla, u našim pjesmama! Njega kao da se i ne dodjede obična epska frazeologija. Mnogi božji kip pjesma pretuče u kip junački; ali što se o Grčiću pripovijeda,

malne sve kova je starinskog, sve davno. Od dvanaestorice porednika, pa i od samog Rada, Grčić najmanje položi stasa svog božanstvenog.

¹ Vuk. **pjes.**, knj. II, 81, v. 58.

Grčić je Manojlo nevjernik i zalac, kome ravna nema. Prekršio kumatvo za blago, kumi promijenivši dijete u kolijevci, pa se i krivo kleo, a "platiće ga svetomu Jovanu", kaže junačka stara pjesma iz Crne Gore.² Nedjelo on platio ovako.

"Kad je bio drumu u planinu,
na put sreće jedno jagnje crno,
pa upali žestoku strijelu,
te pogodi ono jagnje crno,
pa g' ispeče drumu u planinu,
ispeče ga, pa objedovao".³

² Id. knj. II, 6, v. 34.

³ V. 45—50.

Nego, to ne bijaše jagnje, već vlastiti mu sin, koji majci iskoči iz ruku i u jagnje se provrže. Radi sina prostrijeljenog, kune majka, Grčićeva ljuba:

"A Manojle, trag ti poginuo!
Ti ne bio prodavati kuma".⁴

⁴ V. 71—2.

Ta ljuba zove se Jana, u pjesmi jednoj iz Vojvodine. Janu ljubi kradom vjenčani joj kum, Latinin dužd, a kad Grčić ide da osveti preljubstvo,

"vedro bilo, pa se naoblači,
iz oblaka tri groma pukoše:
jedan pobi Manojlove sluge,
drugi ubi Manojlovu majku,
treći ubi Manojla junaka".⁵

⁵ **B. M. pes.**, 7, v. 42—6.

Jana ostade Latininu duždu. Polom kazuje i druga kratka, a posve mitična pjesma:

"Daj mi, Bože, vijar vetar ladan,
da obori kulu kamenitu,
da ja vidim Grčića Manojla,
igra mu li vidra na koljenu".⁶

⁶ Vuk. **pjes.**, knj. I, 513, v. 2-5.

O pogibiji Grčićevoj nešto vanredno pripovijedaju i same hajdučke pjesme, premda bijeda i podivljalo osjećanje ove razvrže i svakojako raščini. Grčić je Manojlo tu biće orijaško, na svom crvenom konju, a sav u čistu zlatu. Neodoljiv junak, sve druge junake redom nadbija i ranjava nadbija i samu vilu, koja mu zatim dogje glave s prevarom, opivši ga vilenskim biljem.¹ Dobitnica vila naoružana je gujom. Grčić ima sestru, koja sve u kolu djevojke nathvaća, i muškom snagom i ženskom krasotom. Opet u pjesmi hajdučkoj,² Manojlo je sam "ljuta guja". Nadbio sve junake, a onda planuo čežnjom za vilom; al mu vila "zasjenila oči", te te "slijep" on tad pogubljen.³ Još, u drugoj takovoj pjesmi,⁴ hajduk Manojlo ukrao "pašinu jabuku, — u Budimu gradu bijelomu".⁵ Kao što u staroj junačkoj pjesmi, i ovdje je glavno nevjera, počinjena na kumi i kumčetu, no je to izvraćeno, na hator Manojlov.

¹ Petranovića **pjes.**, knj. III, 55. U velikoj ovoj zbirci, ovo je jedina pjesma o Grčiću Manojlu.

² Vuk. **pjes.**, knj. III, 6.

³ V. 325-8.

⁴ Id., knj. III, 45.

⁵ V. 1-2.

Grčiću Manojlu vrlo sličnoga junaka nama predstavlja Edda. To je Loki, jedan od dvanaest Aesira (Asâ, Ansâ), sinova Odhinovih. Od "lukan", claudere, Loki znači finis, consummatio,⁶ dokončanje, dovršenje, pa jeste vanrendan junak, čas dobar, a čas opak do zla boga. Uopće ga smatraše prikladna tijelom, no kovarna dušom. Od sjajnih bića, jedino je zločesto biće Loki, te je on kadikad, po potonjoj pretvorbi, isti sa vragom. Nego, bolje od Edde, skandinavski puk kaže u poslovicama, ko je to Loki: on je plameno sunce i vatra. Kad je od ljetnog sunca zapara, ljudi još vele u Danskoj: "Loki goni danas na pašu svoje koze", a kad vatra praska: "Loki tuče svoju djecu".⁷ Loki je uvijek u društvu s drugim bogom, Logi, što je Oganj, od "liuhan", lucere.⁸ Među djecom Lokievom spomenit je vuk Fenrir, pa ogromna guja Jörmungandr i kći Hel, koja prihvata mrce one, što ne idu u Walhallu. Dobio ih od divkinje Angrbodhe, no ima i ženu Sigyu. Orljavu oluje takogje proizvagja Loki, u društvu s Gromovnikom. Jedna poslovice, u Eddi, glasi: "dugo ide Loki i Thôr", koje će reći: zlo vrijeme ne će da prestane.⁹

⁶ Grimm, **Deutsche Muth.**, s. 200—1.

⁷ Id., ib.

⁸ Id., ib.

⁹ Id. **Nachtr.** zur s. 201.

A kroz trzanja nadbijenoga, svezanoga Lokia, nastaju potresi, polomi. Loki je ipak ajerno biće. Skandinavski Loki poznat je Sasima pod imenom Krodo, Hruodo, ili je barem velika prilika, da saski bog Krodo ne bijaše drugo, već Loki.¹ Sasi slikali Kroda, a kip mu bio ovaki: stajao bog na velikoj ribi, u desnoj ruci držao sud, pun cvijeća, s lijevom pak pružao točak u vis. U svojoj vojni od g. 780, Karlo veliki obori istočnim Sasima njihova Kroda, koji bješe bog Saturnove naravi, veli se. Po ovome Saturnu, Sasi, Anglosasi, Frizi i Nizozemci, dakle Nijemci iz sjeverne Njemačke, nazvaše, na razliku od drugih Nijemaca, saeteresdag, saturday itd., konačni sedmi dan u nedjelji, svoju subotu.

¹ Id., s. 204—6.

Saskoga Kroda hristjanski hroničari, u opće, poistovjete sa Saturnom, pa je držati, da sjevero-njemačka subota bijaše njemu posvećena. Nego, kip jedan Saturnov, "simulacrum Saturni", hroničar Widukind spominje i među idolima, kojima se, u vijeku X, klanjahu baltički Slaveni. Kip bijaše od livene bronzne, a obožavali ga slavenski Vari, u istočnoj strani sadašnjeg Holsteina. Saski vojvoda Hermann potuče Selibora, kneza Vara, ote mu grad, i, na očigled svijeta, izgrdi tu nagjeni idol Saturnov.²

² Widukindi **Res gestae saxonicae**, 1. III, c. 68 (Pertz M. G., Script, III): "... urbis praedam suis militibus donavit, simulacro Saturni ex aere fuso, quod ibi inter alia spolia repperit, magnum spectaculum populo praebuit"

Lasno je pripaziti dodirne tačke u dvije legende, u germanskoj i našoj. Grčić Manojlo jest Loki-Krodo po tome, što su obadva visoki dvanaestorci; oba u neku ruku prikladna, a opet u neku bezprimjerno opaka. Do oboga javlja se guja, oličenje Ognja.³ Za Lokia kaže se, da je plameno sunce, a u kipa Krodova u vis pružen je točak, simbol sunca, pa i Grčić, koji je sav u čistu zlatu, i na crvenom konju, taki isti simbol, jabuku, ukrao u Budimu. Pače, zbog naravi sunčane, Grčić "upaljuje žestoke strijele". Žarkom strijelom Grčić ubija dijete svoje, crno jagnje; Loki tuče svoju vatrenu djecu, goni na pašu svoju kozlad, a ima životinjskog sina, vuka Fenrira. Propada Loki, kao što i Grčić. Onaj je svezan, a potresom drma zemlju; ovaj, s vidrom na koljenu, sjedi u kuli kamenitoj, koju će hladan silni vjetar oboriti. Što naša pjesma kaže, da Grčiću "igra vidra na koljenu", to je govor starinski, a znamenit je. Vidra se spominje u Eddi kao demonska životinja, čiju kožu Aesiri, ili Asi, zlatom napunjavu; a

spominje se, jednako, u **skazkama** ruskim, gdje ona zavodi carevića Ivana pod bijelu kamenu ploču u podzemne zlatne dvore, ili je neman koja leži u moru, a spavajući suče morske valove.¹ Vidra je dakle, u vjerovanju Germana i Slavena, sakralna životinja,² te posvećena dvanaestorcima, a poimence jednome od njih.

³ U pričanju naroda arijskih, pri svršetku ili dana, ili ljeta, pomalja se mitična zmija (Gubernatis, **M. Z.**, II, p. 443), t.j. u noći dnevnoj, ili godišnjoj, vlada bog Oganj. U jednoj pripovijeci bugarskoj kaže se: "Čim jesen dogje u zemlju, zmije iskupljaju se oko cara svoga (Krausz, **Mährchen**, II, 02). Jasnoće radi, budi ovo ovdje o Ognju uzgred rečeno.

¹ Gubernatis, **Myth. zool.**, II, p. 414.

² Pošto je vodena i riblja, njem. Fisch-otter, gre. ενυδρις (lutra, serpens aquatilis), razumijemo, zašto Krodov kip stajaše na velikoj ribi.

Ali od svega najviše pada u oči ime Krodo, koje Sasi dadoše zločestome Loki. Velika je prilika, da je Krodo isto ime, koje i praslavensko Čertū.³ U sjevernih Slavena, ova riječ sad znači vrug a postanja je tamna, kako to uopće biva s riječima, u kojima se krije zapadnuto kakovo božanstvo. Čertū, u narječju naših Slovenaca "črēt", znači takogjer blatna lužina, rit, pa se i to nekako vezuje s legendom propalog, utonutog Lokia-Kroda. Vezuje se tim više, što naš narod ima mrku poslovicu: "lasno je gjavolu u ritu svirati".⁴ Slovencima glagol "črtiti" hoće reći: mrziti. Sve to nas nagoni k mišljenju, da je mrski neki Črt, naličan mrskom Krodu, u našem narodu bio i bitisao, pa od njega nama da preostadoše nekolicke tamne riječi i tamna jedna poslovice.⁵ Nego, riječnu prazninu ispunilo nam pričanje o Grčiću Manojlu, u označnim crtama istovjetno s legendom o Loki-Krodu. Dapače, po slučaju moglo bi i to biti, da od asonancije naši stari Črta napraviše Grčićem, ili Grkom. U tananog, prometnog Grka, sjeverni došljaci ne pohvališe toliko dar oštroomja i pretežnije kulture, koliko pokudiše opasne spletke lukavijega južnoga čovjeka. Vjerolomni bog zasjedač, netom pometnu božanstveno svoje ruho, preobrazi se, valjda, u nevjernoga, a sazvučnoga, Grka.¹

³ Već Grimm (**D. M.**, s. 206), raspravljajući Kroda, pomisli na češkoga Čerta.

⁴ Vuk. **posl.**

⁵ Kroz ovu radnju, izregjala se dovle čitava povorka božanstva naših i skandinavskih (dotično sjevero-njemačkih), koja su, ili jednaka, ili čudno slična. Time još jače nam se utvrdi hipoteza, izražena u **Dijelu I** (s. 79—86 [119—26]), da sjeverni Germani svoju religiju navrgoše bližnjim Slavenima, ili, obratno, Slaveni tima Germanima. Da će prije biti ovo drugo ja još uvijek drzim s toga najviše, što usporedna božja imena, slavenska i germanska, u slavenštini kao da bivaju ponešto prozirnija. I što se tiče Črta-Kroda, u nas se nekako nagagja, što može biti to ime Črt, dok je Krodovo ime manje jasno, i na njegovo satriteljno božanstvo manje prikladno, kad se ono izvodi od **hrođ**, gloria, fama (Grimm, **D. M.**, s. 171).

¹ A zašto u Manojla? Nije li grčko ovo ime onako nasumce prihvaćeno, tad bi moglo biti ime ljutog Manojla Komnena, koji, o polovini XII vijeka, pritisnu i osvoji svu Srbiju, pa i mnoge dijelove hrvatske zemlje, ili ime drugog vizantijskog cara, Manojla Paleologa, koji, na razmaku vijeka XIV i XV, hoćase da prevjeri istočnu pravoslavnu vjeru.

Pri ovome suglasju Kroda, ili Hruoda, i Črta, još je nešto opaziti. Rečeno je, da sjeverni Nijemci Krodu dan jedan namijeniše, potonji subotni dan. I u Slavena, ako ne dan u nedjelji, a to u mjesecu jednom, čusmo, da je namijenjen božanstvu Sunca.² Ljetni uštap Sunca, što se okreće i silazi, Slaveni istom mišlju, kojom i Nijemci, prozvaše "sobotkom". A čudno je i drugo podudaranje vjerske misli. Kaže nam se, da i poganski Franci znadijahu za boga Saturna, t.j. Hruoda, pa da oni pričahu o nekoj Saturnovoj bačvi.³ Hruodova bačva odmah nam k pameti dozivlje drugo slavensko ime za "sobotku", što je "kupalo".⁴ Isto ovako, Skandinavci subotu nazivlju "laugardagr", kupalnim danom.⁵ Sve je ovo, u nas i u Germana, od pamtivijeka, te će reći, da je okupano Sunce, kako Hruodo, tako i Črt.⁶

² Gore na str. 181.

³ "Saturni dolium" (Grimm, **D. M.**, s. 204—5, i **Nachtr.**).

⁴ Gore na str. 182—3.

⁵ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 204.

⁶ Na svoga Saturna, ili Kroda, Germani namijeniše i biljku jednu: "sâtorlâdhe". To jo panicum gallicrus, Hahnenfuss, a "sâtorlâdhe" anglosaski znači: Saturni taedium (Grimm, **D. M.**, s. 204—5). Naši Dubrovčani neku biljku imenuju "vragolić", što se u Vukove rječniku dubitativno prevagja sa Wassernuss, trapa natans Linn. To je, po Šuleku (**Biljarstvo**, 1, 142), "rašak obični". Raste po barama, i ima koru vrlo bodljikavu. Plod mu, kao orah, a kusa kostanjeva, jede se od nevolje.

Iz uporegajaja legende naše s germanskom izmala se Črt kao sunčani bog silan i opak. Ali, otkud opačina Suncu bogu? Otud, što ono više ne raduje ni zemlju, ni ljstvo. S junijskim okretom Sunce se uštavnulo, a, iza julijske dozrele žetve, sad u augustu žari i pali. U prirodi, mijena je to mrska, pa je do samog Sunca, jer tama i studen, ovo poglavito arijsko a i slavensko zlo, ništa ne utiču na nepogodu teških sparnih dneva. Iznaopačilo se jedino Sunce. Bog, uzor vjere, prelomi vjeru, te će naša pjesma reći: "I Sunce je vjerom prevrnulo".⁷ U ovom stihu najčistije se izrazuje davni pomišljaj o Sunčevoj izdaji; pa se zar skriva nazor isti i u riječi seljaka, u Srbiji, da im je "svetac naudio", kad u najtoplijim danima, oko augusta, ljudi popadaju bolesni".¹

⁷ Vuk, **pjes.**, knj. II, 64, v. 56.

¹ Milićevića **živ. Srba**, str. 106. Osobito Megjudnevica (15 aug. — 8 sept., megju Velikom i Malom Gospom) "od zla" je "uticaja" za bolesti: tadanji bolesnik, ili ne će ostati, ili će dugo bolovati (id., s. 110).

O žarkome, a opasnome Suncu, razveo široku priču takogjer mit helenski. Vratolomni junak Φαεθων (Žarki), sin Helijev, ili sam 'Ηλιος, Sunce, tjera sunčana kola u visine nebesne neizmjerne; konji, uplašeni, s puta skrenuše, i vozača primakoše k zemlji, koja se sotovo sva popali i presuši; onda Zeus neobzirna tamanitelj sruši gromom s kola dolje u vodu. A grčka još starija verzija mita kaže Faetona dvanaestorcem. Kralj 'Αυγιάω (Vidilo), u prebogatoj svojoj staji, drži do dvanaest gojnih bikova, posvećenih Suncu, pa je Φαεθων bik najgojniji.² Ovo je rečeno po misli čisto arijskoj. U Vedi ništa običnije od metamorfoze likova sunačnih u božanske bike.

² Drugdje, u mitu helenskom, lopovski bog Hermes otjeruje sunačnom Apolonu dvanaest krava.

U nas Srba i Hrvata, još druga čudna osoba, osim Grčića Manojla, kao da napominje sila i polom prežarkog Sunca. Bio bi to bogati Gavan. Mukla priča o Gavanu dolazi nam iz pradavnih, iz zaglušnih vremena, a lokalizirana je u svakom kraju južnih Slavena. Od jezera Balatina, ili Gavanova, poviše Mure, pa do Gavanova jezera u sjevernoj Dobrući, unakrst sve zemlje, odjekuje jugoslavenski glas o bučnoj propasti velikog zločinca. Gdje su negda bili visoki dvori tvrdog Gavana i ohole mu gospogje, sad je pusto jezero: udariše munje i gromovi, rasplamtiše se dvori, prosjede se zemlja, a u provaliju utonu Gavan. Bogatuna nemilostiva opasale guje, te ga jednako kolju.³

³ Vuk Karadžić, kao dijete, vidio ovako naslikana Gavana, u manastiru Tronoši u Jadru (**živ. i ob.**, s. 234).

Kako se Gavanovo jezero narodu privigja posvuda, očito je, da priča kazuje prije božju, nego li ljudsku kakovu zgodu. A zgodu je, od prilike, Lokieva. Božanski nesretnik Loki javlja se, kao i Gavan, s gujoni, a u plamenu i u gromovima. Dapače Edda, življe od naše priče, opisuje urnebesnu propast Gavanovu. U Eddi je to stravični rok pomrčanja, **ragnarökr**,⁴ ili sveopća bogovska pogibija, uslijed svjetskoga požara. Požar proizvagja zatorni Surtr, iz čijega "mača sijeva sunce bogova",¹ a Surtr je kao udvojeni bog Loki. Pri germanskome polomu svijeta, duga na nebu prelama se, zemlja se drma, grdna guja Jörmungandr opasuje vasionu, pa propada sve u bezdan morski, iz kojeg se ona digla. Odavno guja malo a malo podgrizaše drvo od svjetlosti, Odhinov Yggdrasil. Ali, poslije ovog konačnog roka, iz mora se ponavlja svijet, i u svijetu bogovi. Periodična propast vijeka i svijeta vrza se po pričama sviju Arijata, Germana i Slavena, Helena i Latina, Inda i Kelta, a, po svoj prilici, drugo nije, u prvoj mitičnoj zamisli, do propast ljeta pri jesenskim olujama. Valjda je naš Gavanov mit preostatak zadnji od nekad obilnijega govorenja o nevjeri uštavnulog plamenog Sunca.

⁴ Čudno je, da Grimm (**D. M.**, s. 679), pri riječi **rökr, rök**, misli i na slavensku riječ **rok**, terminus, tempus.

¹ Grimm, **Deutsche Myth.**, s. 676.

Od žara mu himbenog pali se zemlja, te je Gavan tvrd i nemilostiv. A pošto je ono Sunce žarom, ipak, najbogatije, bogat je i Gavan tako, da pregje u pučku poslovicu: "ako nijesam Gavan, nijesam ni siromah".² Gavanovu bogastvu može biti da štogod doprinese i sama klima zakarpatske postojbine prvašnjih Srba i Hrvata. Dok je sunce već podosta nizoko na nebu, onamo, po ravni germanskoj i sarmatskoj, u augusta, pa čak i u septembru, ljudi žanju žito, i spremaju bogastvo pokupljene ljetine.

² Vuk. **posl.**

Kad Hrvati i Srbi Hristovu vjeru primiše, onda je mit Gavanov okrenut na drugu ruku. Iz saća poganskog iscijedi se med čudoredne nauke. Vidili na Gavanu primjer grozni, kako Bog strašno kajje tvrdoću, oholiju i bezakonje, te sastavili pobožnu pjesmu, koja se sad pronosi po narodu o bezbožniku Gavanu i ljubi njegovoj.³ Tu je sve lijepo nagogjeno na moralnu svrhu: blagi božji angjeli, ponosita zla gospogja, premilo jagnješce, što ga angelima, prividnim božjacima, smjerno ponudi dobri sluga Gavanov. No, i pored svega, iz prenapravljenе pjesme kao da izbija poganština. Velika je prilika, da je jagnješce ono isto crno jagnje, koje mi nagjosmo ubijeno od Grčića Manojla.⁴ Pa može i to biti, da se u pjesmi još drugo odnosi na stari mit. Pred dvorima Gavanovim,

"stajaše angjeli
letnji danak do podne:
tu ji noge boleše,
bele ruke trudiše,
od samsovâ braneći s' ".⁵

³ Vuk. **pjes.**, knj. I, 207 Vidi u Ilića (**Običaji** na a. 81—5) i drugu verziju pjesme, kako se od slijepaca pjeva na pazarima, po Slavoniji..

⁴ Na str. 192.

⁵ V. 30—6.

Pristaje u mit sparnoga Sunca taj "letnji danak", a pristaju još više psi samsovi. Dva psa pomisliše Arijci kao čuvara pri ulazu u noć i u zimu, te i u podzemni svijet, pa od takih svećanih pasa Rimljani dadoše ime svojoj sunačnoj "caniculi", koja se proteže od 24 jula do 23 augusta. Imahu Rimljani, od velike davnine, "augurium canarium", a da bi ljetinu u polju obranili, žrtvovahu, kad bi sunce zapeklo, rigijih pasa do vrata gradskih, radi toga prozvanih "porta catularia".. Za sličnu žrtvu i svećanik, κυνοφοριτω εορτη, znadu i Grci.⁶ Pa u augustu slavila su se, u Rimu, takogjer "vulcanalia", na čast ognjenomu Vulcanu. Na pogansku davnju žrtvu kao da šibaju ovi stihovi, iz slavonske pjesme. Pobožni čobanin, sluga Gavanov, veli angjeliina:

"Evo, drage sirote,
da vam janje nadilim
i pred Boga namirim,
da se Gospod ne srdi.
Ode janje pred Boga,
sam se Gospod proploče:
Drago moje janješce,
da tko mi te nadili
i pred Boga namini,
da se Gospod ne srdi!¹?"

⁶ Može biti, da od kobnih takih pasa dolazi pučko mišljenje o "sugrebu", koje poteče, bez sumnje, iz starog vjerovanja. I Vukovu rječniku, sugreb tumači se: terra effossa a cane aut vulpe. Opasno je

"nagaziti", ili "nastupiti" na sugreb: " obolje mi, da oprostiš, domaćica, u početku mišljasmu, da je svrgla srce, a nije, nego mi rekoše, da je nastupila na sugreb, a neki opet, da su ju splele magijije, ili zle duše naudile. Peci je krajem vatre, davaj joj da pije žestoke rakije i trogodišnjeg sirćeta, ulja samotoka i vode ispod streve ..." (Vrčevića, **Niz prip.**, s. 206—7). Djeca pljunu u sugreb, kad ga god nagju u polju. Boje se, da im ne izagju po tijelu šklopci (Vuk. **rječ.**).

¹ V. 68—77.

Valjda nije bez neke, u prvoj našoj pjesmi, niti ono, gdje Gavanova ljuba angelima iznosi

"ogoreo krnj leba,
što j' u petak mešeno,
u subotu pretano,
u nedelju vagjeno".²

Značajne su, u ustima oholite gospogje, i ove riječi:

"Imam boga na domu
koji mi je stvorio
od olova dvorove
i srebrne stolove,
mlogu stoku i blago".³

² V. 45—8.

³ V. 58—62.

Sada, dašto, bezbožnica muža svoga kaže bogom od prkosa i objesti; ali je opet u tome i neka nagovijest, da Gavan negda bijaše bog. I u slavonskoj pjesmi Gavanova žena muža cijeni bogom:

"Onda viče Gospod Bog:
Oj Gavanko Jelina,
ponosita gospojo!
Gdi ti j' Gavan čestiti,
kog si štim'la za boga^{3a?}"

^{3a} V. 117—21.

A i samo ime kao da je Gavanu sačuvano od starine. Može biti od **gav-**, i značiti varalac, nevjera,⁴ što je glavna oznaka Grčića Manojla. Po slavonskoj pjesmi, Gavan propade u olujini baš ljetnoj, gdje djeluju i očiti likovi iz stare vjere, kao što Gromovnik Ilija i Ognjena Marija, t.j. Perun i Munja, po svoj prilici Angjeli

"napraviše jezero ...
namakoše oblake,
kroz oblake gromove,
Gromovnika Iliju
i Ognjenu Mariju,
hudom vodom topiše,
živim ognjem pališe^{3b}".

^{3b} V. 107—14.

Čini mi se, da u moralnom istom smjeru isti ovi grješnik prikazuje se i u mnogoj junačkoj pjesmi. Mal da ne u svima zbirkama, guslari upiru prstom na nekog prokletnika. U pjesmi crnogorskoj, to je "prevršavac",⁵ a Leka je Dukagjinac po imenu.

"Leka Dukagjinče ubio pet kumovah,
i pet milo kumah obljudio,
pak ubio do pet pobratimah".⁶

⁴ U slovenskom, "ogaven" je ljut, a u starosl. "ogavije", dosada, "ogaviti", dosaditi. U češ. "ohava" je "grozota". Usporegjena litvinština kao da nam daje prvotno značenje: varalac, sa "ap-gauti", varati (Miklošič, **Etym. Wört.**, pod gav).

⁵ Čojkovića **pjev.**, 41.

⁶ V. 16—8.

K tome još "bijelu crkvu razbio", u kojoj "nema blaga": crkvi "vrata polećeše na troje".¹ U bogomolji, u sanduku od kamena, prevršavac nagje svetu Petku i svetu Nedjelju, koje ga prokunu, te se on poboli: "nit' umire, ni prebolijeva, — proz kosti mu trava pronicala, — a u travu s' ljute zmije legle".² Bezakonika strašnog i sama majka odbija: "dohvati ga za raspalu ruku, — isturi ga pred bijelu crkvu".³ I pokraj novijeg nakita, da je pjesma od mnogo vjekova nazad postala, teško da ko dvoumi. Crkva svete Petke i svete Nedjelje odviše je čudna; ima na sebi očiti znamen poganski. Crkva biti će ljetna godina; biti će ona ista

"sveta crkva sagrađena,
mloga gragja savezena,
na djelu na golemu",

koju mi nagjosmo u ženskim pjesmama, i već pretresosmo, primičući je staroj vjeri.⁴

¹ V. 20—7.

² V. 2—4.

³ V. 47—8.

⁴ **Dio IV**, str. 47—9 (147—9).

Prevršavac kao da je previšeno Sunce. U augustu mjesecu, ono razbija sretnu godinu, razbija crkvu, gdje onemoćase Petka i Nedjelja, dvije boginje, valjda Ognjena Janja i Carica nebesna.⁵ Što je Leka ubio pet pobratima i kumova, te obljubio pet kuma, moguće, da se tim pokazuje na pet sunčanih ratnih bogova, koji od stamenog marta do ljutog augusta propadoše. Do Leke legu se zmije, kao i do Grčića Manojla.

Pučke pjesme i priče mimoilaze mukom ostale vojvode, dalje od osmoga, Grčića Manojla.⁶

⁵ Ili, obratno, Carica nebesna i Ognjena Janja? Za me stoji tvrdo, da imena: Petka i Nedjelja skrivaju dvije boginje (uporedi **Dio IV**, s. 23—4 [123—4]), ali koje to mogu biti, nisam na čisto. Obično navode se zajedno, pa ja sam uzeo, pošto nam se pominje dvanaest Petaka, da je Petka mjesečna Ognjena boginja (1. c.). Nego bi se moglo uzeti i to, da je Petka, sudeći po petku dnevnu, ime za onu istu boginju, kojoj Germani sačuvaše spomen u svome "Frei-tagu", što je dan boginje Freyje, Gospogje nebesne. Tad bi Petka bila Freyja, naša Carica Vida, a Nedjelja možda Ognjena Janja. Uz veliko sudaranje skandinavskih i naših mitova, uporegjav dvaju dana u sedmici, Freitag i petka, pa i dviju boginja Freyje i Petke, ne čini mi se odviše smion. Ipak ponavljam, da sam za ovo sve još u velikoj neizvjesnosti.

⁶ Što je meni poznato, tragom njihovim bilo bi ići u samoj jednoj pjesmi, 83 u II knj. Vukove zbirke. Čitava je pjesma mitom prožeta, premda se bavi, po spoljašnjem joj obliku, g Gjurgjem Smederevcem i gospogjom Jerinom. Ali je oni trag nejasan.

Veličanstveno one iznose, kao što vidismo, tek pogibiju zadnjega vojvode, Kaice Radonje, u društvu s imenjekom njegovim, Oblakom Radom.¹ Taj je muk veoma značajan, i potvrguje nam shvaćanje o dvanaestorcima. Sunce srće k nebenim nizinama; opraznila godina i cvijećem i žitom i voćem. Vrijeme je sve to većma nepogodno; zima, na prvom domaku, hoće da bije ljudsku sirotinju. Nad prirodom eto zastrta je sinja mrtva jesen, pa ljudi rado ne misle na sunčane bogove, niti o njima što kazuju.

[Ovdje na kraju ove knjige, s kojom se svršava religija vidila i sunca, bio sam naumio nešto primetnuti. Megju dodacima, što ih imam, znamenite su neke molitve k svetome Vidu, meni dostavljene iz Spljeta i iz spljetske okolice. Po molitvama je još više doći do zaključaja, da sveti Vid nama zamijeni višnjeg Sutvida, pa da je Naša Vida ona "fru Gode", koju Grimm ne može da istumači. Ali, radi odmjerene ovdje prostora, ovo ja ostavljam za knjigu, što slijedi, a biti će druga i zadnja.]

¹ **Dio IV**, str. 29—34 (129—34).

www.prosvetljenje.net